

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

**KATOLİKLİKTEN PROTESTANLIĞA LUTERAN
REFORM VE HERETİKLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hayriye BUŞGUT

BURSA - 2021

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

FELSEFE VE DİN BİLİMLERİ ANA BİLİM DALI

DİNLER TARİHİ BİLİM DALI

**KATOLİKLİKTEN PROTESTANLIĞA LUTERAN
REFORM VE HERETİKLER**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Hayriye BUŞGUT

Danışman:

Doç. Dr. Bülent ŞENAY

BURSA 2021

TEZ ONAY SAYFASI

T.C.

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı'nda 701721019 numaralı Hayriye BUŞGUT'un hazırladığı "Katoliklikten Protestanlığa Luteran Reform ve Heretikler" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 23/06/2021 günü 13:00 - 14:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye (Tez Danışmanı ve Sınav Komisyonu
Başkanı)

Doç. Dr. Bülent ŞENAY
Bursa Uludağ Üniversitesi

23/06/2021

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı'nda 701721019 numaralı Hayriye BUŞGUT'un hazırladığı "Katoliklikten Protestanlığa Luteran Reform ve Heretikler" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 23/06/2021 günü 13:00 - 14:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye

Prof. Dr. Ahmet GÜÇ
Bursa Uludağ Üniversitesi

23/06/2021

T.C.
BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE

Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Dinler Tarihi Bilim Dalı'nda 701721019 numaralı Hayriye BUŞGUT'un hazırladığı "Katoliklikten Protestanlığa Luteran Reform ve Heretikler" konulu Yüksek Lisans Tezi ile ilgili tez savunma sınavı, 23/06/2021 günü 13:00 - 14:30 saatleri arasında yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin başarılı olduğuna oybirliği ile karar verilmiştir.

Üye

Doç. Dr. Mahmut SALİHOĞLU
İstanbul Üniversitesi

23/06/2021

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “Katoliklikten Protestanlığa Luteran Reform ve Heretikler” başlıklı çalışmanın bilimsel araştırma, yazma ve etik kurallarına uygun olarak tarafımdan yazıldığına ve tezde yapılan bütün alıntıların kaynaklarının usulüne uygun olarak gösterildiğine, tezimde intihal ürünü cümle veya paragraflar bulunmadığına şerefim üzerine yemin ederim.

Tarih ve İmza

27.05.2021

Adı Soyadı: Hayriye BUŞGUT

Öğrenci No: 701721019

Anabilim/Anasanat Dalı: Felsefe ve Din Bilimleri

Programı: Dinler Tarihi

Statüsü: Yüksek Lisans

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU

BURSA ULUDAĞ ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ FELESEFE VE DİN BİLİMLERİ ANABİLİM DALI BAŞKANLIĞI'NA

Tez Başlığı / Konusu: Katoliklikten Protestanlığa Luteran Reform ve Heretikler

Yukarıda başlığı gösterilen tez çalışmamın a) Kapak sayfası, b) Giriş, c) Ana bölümler ve d) Sonuç kısımlarından oluşan toplam 108 sayfalık kısmına ilişkin, 04/05/2021 tarihinde şahsım tarafından Turnitin* adlı intihal tespit programından aşağıda belirtilen filtrelemeler uygulanarak alınmış olan özgünlük raporuna göre, tezin benzerlik oranı % 2'dir.

Uygulanan filtrelemeler:

- 1- Kaynakça hariç
- 2- Alıntılar hariç
- 3- 5 kelimedenden daha az örtüşme içeren metin kısımları hariç

Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Çalışması Özgünlük Raporu Alınması ve Kullanılması Uygulama Esasları'nı inceledim ve bu Uygulama Esasları'nda belirtilen azami benzerlik oranlarına göre tez çalışmamın herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi ve yukarıda vermiş olduğum bilgilerin doğru olduğunu beyan ederim.

Gereğini saygılarımla arz ederim.

23/06/2021

Adı Soyadı:	Hayriye BUŞGUT
Öğrenci No:	701721019
Anabilim Dalı:	Felsefe ve Din Bilimleri
Programı:	Dinler Tarihi
Statüsü:	Yüksek Lisans

Danışman
Doç. Dr. Bülent ŞENAY
23/06/2021

* Turnitin programına Bursa Uludağ Üniversitesi Kütüphane web sayfasından ulaşılabilir.

ÖZET

Yazar Adı ve Soyadı : Hayriye Buşgut
Üniversite : Uludağ Üniversitesi
Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü
Ana Bilim Dalı : Felsefe ve Din Bilimleri
Bilim Dalı : Dinler Tarihi
Tezin Niteliği : Yüksek Lisans Tezi
Sayfa Sayısı : xi+120
Mezuniyet Tarihi :
Tez Danışmanı : Doç. Dr. Bülent Şenay

KATOLİKLİKTEN PROTESTANLIĞA LUTERAN REFORM VE HERETİKLER

Bu çalışmada Hıristiyanlığın kurumsallaşmasıyla güçlenen Katolikliğin Ortaçağ Avrupası'nda yüzyıllar içindeki gelişimi ve yaşadığı bölünmeler ele alınmıştır. Kilisenin yönetime etkisi, yönetimin de topluma etkisi göz önünde bulundurularak heretik hareketlerin ortaya çıkış sebepleri ve meydana gelen olaylarla bağlantılı olarak bu hareketin sonuçları değerlendirilmiştir.

Önce Katolikler nezdinde heretik kabul edilen gruplar ve şahsiyetler ele alınmış ardından XVI. yüzyılın en büyük heretiği Luther ile Kilise'nin mücadelesi aktarılmıştır. Luther, Katolikler için bir heretik iken başlattığı reformun başarıya ulaşması sonucu kendisi de, başka inanç gruplarını heretik olmakla suçlamış ve Protestanlık dışında kalanlar hakkında metinler kaleme almıştır.

Bu tezin ilk bölümü Luther reformunun bir ilk olmadığı ve Kilise'ye karşı mücadelenin çok daha önceki yıllara dayandığını göstermektedir. Kilise'ye karşı çıkışların sebepleri ayrıca incelenmiş teolojik, siyasi, toplumsal etkiler üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde reformcu bir şahsiyet olarak Luther üzerinde durulmuş, Kiliseyle yaşadığı problemler değerlendirilmiştir.

Son bölümde ise Avrupa toplumunun tarihsel geçmişini anlamanın, günümüz problemlerine ışık tutacağı düşünüldüğünden bazı konularda bugün ile bağlantı kurulmaya çalışılmıştır.

Anahtar sözcükler: Heretik, Katolik, Kilise, Ortaçağ, Din, Avrupa, Reform, Martin Luther, Protestan, Yahudi, Müslüman, Antisemitizm

ABSTRACT

Name and Surname : Hayriye Buşgut
University : Uludağ University
Institution : Institute of Social Sciences
Field : Philosophy and Religious Studies
Branch : History of Religions
Degree Awarded : Master
Page Number : xi+120
Degree Date :
Supervisor : Assoc. Prof. Bülent Şenay

LUTHERAN REFORM AND HERETICS FROM CATHOLICISM TO PROTESTANTISM

In this study, the development and divisions of Catholicism in Medieval Europe, which has been strengthened by the institutionalization of the Christian religion, has been discussed. Considering the impact of the Church on the administration and the effect of the administration on the society, the reasons for the emergence of heretic movements and their results connected with occurred incidents were evaluated.

First of all, the groups and personalities accepted as heretics according to Catholics were discussed, and then the struggle of the Church with Luther, the greatest heretic of the 16th century, was conveyed. Luther accused other belief groups of being heretic as a result of success of the reform he initiated when he was a heretic for Catholics and he has written texts about those who are out of Protestant.

The first part of this thesis shows that the Luther reform was not the first and that the struggle against the Church dates back to much earlier years. The reasons for the opposition to the Church were also examined, besides, the theological, political and social influences were emphasized. In the second part, Luther has been emphasized as a reformist personality, and his problems with the Church have been evaluated.

As for the last part, due to fact that it is thought that understanding the historical background of the European society will shed light to today's problems, and it has been tried to establish a connection with today especially in some points.

Key Words: Heretic, Catholic, Church, Medieval, Religion, Europe, Reform, Martin Luther, Protestant, Jewish, Muslim, Anti-Semitism

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI.....	ii
YEMİN METNİ	v
YÜKSEK LİSANS İNTİHAL YAZILIM RAPORU	vi
ÖZET.....	vii
ABSTRACT	viii
İÇİNDEKİLER	ix
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

PROTESTANLIK ÖNCESİ AVRUPA'DA KİLİSE, TOPLUM VE HERETİKLER

1. KİLİSE.....	11
1.1 KATOLİKLİK.....	13
1.2 KİLİSE VE YÖNETİM.....	17
1.3 HAÇLI SEFERLERİNDE KİLİSENİN ROLÜ	19
2. LUTHER ÖNCESİ HERETİK GRUPLAR VE ENGİZİSYON MAHKEMELERİ26	
2.1 GNOSTİK DÜALİST GRUPLAR.....	28
2.1.1 Pavlikanlar	30
2.1.2 Bogomiller	34
2.1.3 Katharlar	40
2.2 TOPLUMSAL VE SİYASAL AYKIRILIĞIN SONUCU OLARAK HERETİKLİK: MABED TARİKATI ŞÖVALYELERİ, CADILAR VE ENGİZİSYON MAHKEMELERİ	45
2.2.1 Mabed Tarikatı Şövalyeleri	46
2.2.2 Cadılar.....	51
2.2.3 Engizisyon Mahkemeleri	55
3. LUTHER ÖNCESİ REFORMCULAR	64
3.1 JOHN WYCLIFFE.....	66
3.2 JAN HUS (JOHANNES HUSS)	68

3.3 GIROLAMO SAVONAROLA	71
-------------------------------	----

İKİNCİ BÖLÜM

MARTİN LUTHER VE REFORM

1. REFORMA GİDEN YOLDA MARTİN LUTHER	75
1.1 AİLESİ VE OKUL HAYATI.....	76
1.2 MERHAMETLİ TANRI ARAYIŞI.....	78
1.3 KULE HADİSESİ	81
2. MARTİN LUTHER VE KATOLİKLİK ELEŞTİRİSİ	83
2.1 ENDÜLJANS	85
2.2 DOKSAN BEŞ TEZ VE ROMA GÖRÜŞMELERİ	88
2.3 WARTBURG ŞATOSU.....	94
2.4 KÖYLÜ AYAKLANMASI VE PROTESTAN DÜŞÜNCENİN	95
ŞEKİLLENMESİ	95

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XVI. YÜZYIL SONRASI DEĞİŞEN HERETİK ALGISI ÇERÇEVESİNDE

MÜSLÜMANLAR VE YAHUDİLER

1. MÜSLÜMANLAR	101
1.1 İSLAM'A VE MÜSLÜMANLARA YÖNELİK ELEŞTİRİLER	102
1.2 TÜRKLERLE SAVAŞ HAKKINDA	106
2. YAHUDİLER	109
2.1 YAHUDİLERİN YALANLARI ÜZERİNE	112
2.2 LUTHER'İN İZİNDE ANTİSEMİZM.....	115
SONUÇ.....	119
KAYNAKLAR	125

TEŐEKKÖR

Bu alıőma öncesinde ve esnasında öncelikle fikir dünyasıyla bana ilham olan ve ufuk açan fikirleriyle yol gösteren danışman hocam Sayın Doç. Dr. Bülent Şenay'a, teknik aőamalarda hiçbir yardımı esirgemeyen ve hayatımın her alanında desteğini hissettiğim Fatma Seda Őengül hocama, daima desteğini hissettiren ve hayallerimin arkasında duran annem Rukiye Buşgut'a yrektek teőekkr ederim.

Hayriye BUŞGUT

Bursa/2021

GİRİŞ

İçerik

Heretiklik meselesi Hıristiyanlık tarihinde önemli bir konu olarak tartışılmıştır. Bu çalışmanın amacı bu kavramın, farklı zaman aralıklarında ve farklı gruplar tarafından ifade ettiği anlamın değişiklik gösterdiğini savunmaktır. Bunun için de müstakil bir din olarak Hıristiyanlığın kurulmasıyla beraber başlayan heretik ilan edilme süreçleri incelenmiştir. VI. yüzyıldan başlatılarak günümüze kadar heretik ifadesinden anlaşılan şey farklılık göstermiştir. XVI. yüzyıla kadar heretiklik Hıristiyanlık içerisindeki farklı anlayışlar, sapkın görüşler ve Katolik öğretinin dışında kalan fikirler olarak anlaşılmışken XVI. yüzyılda reformist hareketleri savunmak heretik ilan edilmek için yeterli olmuştur. XVI. yüzyıl sonrasında ise bu ifade Hıristiyanlık dışındaki dinleri de kapsayıcı bir ifadeye dönüşmüştür.

Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde mezhepler henüz oluşmadığından heretiklik Katolikliğin karşıtı olarak görülmüştür. Bu nedenle konunun anlaşılabilmesi için öncelikle Ortaçağ Avrupası'nda Kilise'nin, toplumun ve siyasi yapının incelenmesinin gerekli olduğu anlaşılmıştır. Ortaçağ Avrupası'nda gerek başka dinin müntesipleriyle yapılan savaşlar gerekse Hıristiyan Avrupa içinde ortaya çıkmış farklı felsefi düşünceler baskı ve şiddet yoluyla susturulmaya çalışılmıştır. Konsiller sonrasında bünyesinden birçok kopuş gerçekleşen Kilise daha fazla ayrılığın yaşanmaması için zor kullanmayı tercih etmiştir. Reformdan önce bu baskıya en fazla maruz kalanlar gnostik-düalist anlayışa sahip olanlar, Hıristiyanlık ile diğer dinleri veya felsefeleri sentezleyenler ya da Kiliseye eleştiri getirenler olmuştur. Pavlikanlar, Bogomiller ve Katharlar, Katolik anlayışın dışında öğretileri benimsemeleriyle dini bir aykırılığı temsil ederken Mabet Tarikatı Şövalyeleri'nin Katoliklik karşıtı olup olmadıkları tartışmalı bir meseledir. Onların heretikliği daha çok Kilise ile yaşadığı çıkar çatışmasından kaynaklanmıştır. Bu da bizi Kilise'nin yalnızca dini ayrılıkları heretiklik olarak görmediğini, kendisine yöneltilen herhangi bir eleştiriye veya çıkarlarına ters düşen meselelerde de belli grupları ve şahısları heretik ilan edebildiğini göstermiştir. Cadılar da aynı şekilde dini bir bölünmeyi temsil etmemişler toplumsal huzursuzluğun müsebbibi olarak görüldüklerinden heretik ilan edilmişlerdir.

Ayrıca savunulan diğer bir husus da Luther reformunun Avrupa dünyasında bir ilk olmadığıdır. Reform hareketini, yalnızca Almanya üzerinden ya da Luther

bağlamında ele almak konuya bütüncül bakmayı zorlaştıracaktır. Bu sebeple Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde Luther'den önce, Luther ile neredeyse aynı fikirleri savunan ve Kiliseye tenkitler yönelten aydınların fikirleri de incelenmiştir.

XVI. yüzyıla gelindiğindeyse Avrupa büyük bir değişimin eşiğine gelmiştir. Bu büyük değişim reform hareketidir. Reform hareketleri, dinler tarihinde önemli bir konu olarak kabul edilir. Belli başlı dinlerin hepsinde farklı kavramsallaştırmalarla da olsa reform konusu her zaman tartışılmalıdır. Reform, bazı alanlarda yapılan yenilikler ya da ilerleyen zamana uygun olarak gerçekleşen değişimler olarak algılsa da bu her zaman ve durumda bu şekilde düşünülmemiş tarihin birçok döneminde var olan düzene getirdiği farklı yorumlardan dolayı tepki ile karşılanmış ve susturulmuştur. XVI. yüzyıl bütün bu 'susturulmuşluk'ların patlak verdiği ve Luteran Protestanlık olarak anılacak olan bir harekete şahitlik etmiştir. Luteran Protestanlık, Orta Çağ Batı Hıristiyanlık tarihinde reform denilince akla ilk gelen harekettir. Bu hareketin kurucusu/öncüsü olarak kabul edilen Martin Luther XVI. yüzyılda heretik görülen isimlerin başında gelmektedir. 1483'te Almanya'da dünyaya gelmiş olan Martin Luther'in yaşadığı dönem, Avrupa tarihinde çalkantıların olduğu, bir tarafta köylülerin siyasal otoriteye karşı büyük hoşnutsuzluklar hissettiği bir tarafta da Papa'ya karşı belirgin eleştirilerin görüldüğü bir dönemdir. İşte böyle bir dönemde özünde Katolik bir Alman ilahiyatçı olarak başlattığı reform hareketinde Papalığa karşı duruşuyla tanınmış olan Luther, esasen eğitim hayatına felsefe ile başlamıştır. Bir süre felsefe öğretmenliği yapmış ardından ileride "fırtına hadisesi" olarak da anılacak bir hadise neticesinde hayatını papaz olarak sürdürmüş ve Almanya tarihi için bir dönüm noktasına imza atmıştır. Onun önemi, yalnızca dini hayatı değil, siyasi tarihi de etkileyecek boyutlara ulaşmıştır. Çünkü Ortaçağ Avrupa'sında Kilise, kralların kararlarını da etkileyecek ve hatta onları yönlendirecek bir merci olarak kabul edilmiştir. Özellikle Almanya ve İtalya'da Papalığın iç ve dış siyasete etkileri açıkça görülmüştür.

Siyaset, din ve Kilise'nin bu kadar iç içe olduğu böyle bir Orta Çağ Hıristiyanlığında Luther'in reform serüveni zihnindeki bazı sorulara cevap bulmak istemesiyle başlamıştır. İncil'in yalnızca Kilise'nin elinde olması ve halkın İncil'e ulaşamaması, merhametli Tanrı arayışı gibi konular Luther'in çıkış noktaları olmuştur. O hem Kilise'ye karşı reddiyeler kaleme almış hem de kendi görüşlerini Katoliklerden

ayırarak bazı iman esasları tanımlamıştır. Onun Kilise'yi şiddetle eleştirmesi ve karşısına almasını tetikleyen en büyük sebep, endüljans uygulaması olmuştur. Kilise'nin endüljans ile insanlara günahlarının bağışlandığı umudunu vermesi, vatandaşlara yüklenen ağır vergiler, cennetten arsa satmak gibi birçok uygulamasından fazlasıyla rahatsız olan Luther, halkın dini duygularının sömürülmesine şahit olmuş, bütün bunların yanında insanların ölen yakınlarını araftan kurtarma düşüncesine de daha sonraki dönemlerde karşı çıkarak Kilise'nin bütün dikkatini üzerine toplamıştır.

XVI. yüzyıl Avrupa'sında etkili olan tek isim ve tek hareket Martin Luther'in reform hareketi değildir. Bu dönemde Luther'in çağdaşlarından Desiderus Erasmus (1466-1536) da Hümanizm hareketi ile etkili olmuştur. Hümanizm, reformdan önce etkili olmuş ve reform hareketine temel hazırlamıştır. Bunun yanında Luther'in çağdaşlarından John Calvin (1509-1564), Huldrych Zwingli (1484-1531), John Knox(1514-1572), Thomas Cranmer (1489-1556) gibi isimler de farklı bölgelerde reforma öncülük etmişlerdir. Luther'in kendinden önceki ve kendi dönemindeki reformculardan farklı olarak öne çıkması tek bir sebebe bağlanamaz. Gerek Luther öncesi Kilise karşıtlığı gerekse Osmanlı'nın da dâhil olduğu ve Avrupa'yı zora sokan bazı siyasal karışıklıklar ve Luther'in prenslerden gördüğü destek kendinden önceki reformistlere ve çağdaşlarına göre daha başarılı olmasını sağlamıştır.

Reformun başarıya ulaşmasının ardından Protestanlık adıyla bilinen bu yeni mezhebin de Katolikler gibi heretik anlayışı olmuş Kutsal kitaba bağlılığıyla bilinen Luther, Kutsal kitap dışı, Hıristiyanlığı benimsememiş öteki dinleri ya Hıristiyanlık mensubu yapmaya çalışmış ya da onlar hakkında dışlayıcı ve ötekileştirici söylemlerde bulunmuştur. Bu da Hıristiyanlık tarihinde yeni bir heretik algısının oluşmasına sebep olmuştur. Artık savaşılmaması ve yok edilmesi gereken düşmanlar Müslümanlar ve Yahudilerdir ve heretik ifadesi yeni bir anlam kazanmıştır.

Luther'in yaşadığı dönem Osmanlı İmparatorluğu'nun en parlak dönemlerine denk gelmektedir. Haçlı seferlerinin düzenlendiği ve Kilise'nin halkı Türklere karşı savaşa çağırdığı bir dönemde Luther'in bunlara kayıtsız kalması düşünülemezdi. Luther de Türkler ve Muhammedanlar olarak isimlendirdiği Müslümanlara karşı birçok metin yazarak onları Deccal olarak nitelemiştir. Daha önce kendisi de heretik görülerek afroz edilen bir din adamının farklı dinleri bu kavram içerisinde değerlendirmesi açıklamaya muhtaç bir konudur.

Luther'in Yahudilere bakışı da İsa'yı yalanlayan yalancılar şeklinde olduğundan çok değer verdiği soylu Alman halkını Yahudilere karşı uyarılmış Yahudilerden yalancılar, aptallar, hırsızlar olarak bahsetmiştir.

Yaklaşım ve Yöntem

Bu çalışma, reform öncesi Ortaçağ Avrupası'nın durumunu, Kilise ve devlet ilişkilerini, Kilise'nin heretik olarak adlandırdığı inanç grupları ve hareketlerini ele almış, Luther'in yaşadığı ortam çerçevesinden yola çıkarak Luther'in öncelikle Katoliklere ve sonrasında da Türklere ve Yahudilere karşı tutumunu gözler önüne sermeyi hedeflemiştir. Böylece Avrupa'da yüzyıllar içinde değişen heretik algısını görmek kolay olacaktır. Heretik kimlerdir? Katoliklerin ötekine bakışı nasıl olmuştur? Luteranizm ve Katoliklik ayrımı net bir şekilde ne zaman ortaya çıkmıştır? Protestanların öteki algısı nasıldır ve günümüzü nasıl şekillendirmiştir? Bu soruların cevapları bulunmaya çalışılmıştır. Protestanlık gibi günümüzde de etkileri büyük bir mezhebin doğuşu elbette bir anda gerçekleşmemiş Avrupa tarihinin sancılı bir döneminin sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Luther siyasi yapıya ilişkin hedefler gütmese de reform hareketi siyasal nitelik de kazanmıştır. Luther her zaman her koşulda siyasi otoriteye boyun eğilmesi gerektiğini Pavlus'un sözlerine dayanarak savunmuştur. Ne olursa olsun otoritenin kaosa tercih edilmesi gerektiğini, Papa'nın da yönetimde etkin olmasının doğru olmadığını savunmuştur. Bu nedenle Kilise, Haçlı Seferlerini esas organize eden kurum olarak Luther tarafından büyük eleştirilere maruz kalmıştır. Sekülerlik fikrini gündeme getiren Luther ileriki yıllarda kendisi de bir din adamı olarak siyasete dolaylı ve dolaysız etkilerde bulunmuştur. O, Kiliseyi, bir din kurumu olması dolayısıyla Haçlı Seferleri düzenleyerek askeri alana müdahalesinden dolayı eleştirirken kendisi de bir din adamı olarak "Türklere karşı savaş hakkında", "Türklere karşı duaya çağrı" gibi risaleler kaleme almak suretiyle askeri alana müdahale etmiştir. Luther'in diğer dinlere ve milletlere bakışı günümüz Batı düşüncesinin de şekillenmesinde nelerin etkili olduğunu görmek bakımından önem teşkil etmektedir. Avrupa'nın farklı felsefi yaklaşımlar ve inançlar karşısındaki tutumu, günümüz radikal Protestan faaliyetlerin sebepleri geçmişte aranmalıdır.

Luther, ayrıca Yahudiler ve Müslümanlar için birçok eser kaleme almış, Avrupa'nın İslam algısını yüzyıllar öncesinden şekillendirmiştir. Bugün eserlerinin

birçoğu farklı dillere çevrilmiş, birçok araştırmaya kaynaklık etmektedir. Bu eserler arasında özellikle Luther'in Yahudiler ve Müslümanlara karşı tutumunu görmek bakımından önem teşkil eden bazı eserleri şunlardır; "On the Jews and their lies", "On war against the Turk". Daha önce, bu tezde yer alan Pavlikanlar, Bogomiller, Katharlar, Mabel Tarikatı Şövalyeleri, Cadılar gibi heretik ilan edilen dini ve siyasi oluşumların ayrı ayrı ele alındığı tezler yazılmıştır. Luther'in iman kavramına bakışı, kurtuluş anlayışı ve teolojik görüşlerine yer veren tezler de yazılmış olmakla beraber genel olarak heretik algısının Katoliklikten Protestanlığa kadar gelişimini ve heretik kabul edilen grupları ve şahsiyetleri Luther öncesi ve sonrası şeklinde bir arada ele alan bir tez yazılmamıştır. Bu tezin amacı Luther'in yaptığı reformun bir ilk olmadığını ortaya koymak ve bu reformun yalnızca Martin Luther ve Luteran hareket bağlamında ele alınamayacağını göstermektir. Ayrıca Luteran hareketi, öncesi ve sonrası dönemler de dahil olmak üzere bir bütün olarak ele alıp daha geniş bir perspektifte bakmayı kolaylaştırmaktır. Ayrıca Luther'in Kilise, reform ve heretik algısı kadar, kader anlayışı gibi Katolik inanç sistemine getirdiği yenilikler de bu çalışmanın inceleme konusudur. Luther'in insan iradesini yok sayması ve cennet-cehennem yorumu da Katolik inanç esasları çerçevesinde karşılaştırmalı şekilde ele alınmıştır.

Bu çalışmada öncelikle Ortaçağ Avrupa dünyası ile ilgili kaynaklardan yararlanılmış, bunun dışında heretik ilan edilen gruplar hakkında yazılan eserlerden faydalanılmıştır. Yerli ve yabancı yazarların Luther'in hayatı hakkında yazmış oldukları biyografik eserlerinin yanı sıra eğitim hayatı, manastır hayatı, düşüncesinin şekillenmesinde etkili olan bazı şahsiyetler ve Hıristiyanlığa getirdiği yeni yorumlar da inceleme konusu yapılmıştır. Doksan beş tezi ile başlayan Kilise karşıtlığı, Roma ile münasebeti, yöneticiler ile ilişkisi ve son olarak İslam ve Yahudilik ile ilgili yorumları açıklanmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde Martin Luther öncesi Avrupa'da dini hayat, Haçlı Seferleri, toplumsal yapı ve Kilise kurumu incelenmiştir. Bölümün ilk başlığında "kilise" kelimesinin Hıristiyanlık tarihinde ne ifade ettiği açıklanmıştır. Ardından ileride bahsedilecek Protestanlık hareketinin Kiliseden ilk kopuş olmadığını belirtmek için bir mezhep olarak "Katoliklik"ten ve Katoliklik'in Kilise için tek hakikat olduğu iddiasından bahsedilmiştir. Bu kısımda öne çıkan bir diğer hadise ise Haçlı

Seferleri'dir. Haçlı seferleri, Kilise'nin halkı heretik olarak nitelenen kimselere karşı örgütlemesi ve askeri alandaki etkisini göstermektedir. Ayrıca farklı bölgelerde ortaya çıkan heretik grupların hangi düşüncelerden ve inanç sistemlerinden etkilendikleri ve Katolik dünya ile yaşadıkları münasebetler araştırılmıştır. Hıristiyanlık tarihinde heretik ilan edilen birçok grup varken özellikle bu grupların seçilmiş olmasının sebebi, Kilise tarafından gnostik-düalist özellik taşımanın bir heretiklik filtresi olarak görülmesindedir. Bu da VI-XVI. Yüzyıllar arasında "heretik" olarak tanımlanmak için bu özelliklerin yeterli olduğunu göstermiştir. Bahsi geçen heretik gruplar ortaya çıkış tarihlerine göre sırasıyla Pavlikanlar, Bogomiller ve Katharlar olarak incelenmiştir. Bu grupların yanı sıra "cadılar" ve Mabed Tarikatı Şövalyeleri de dini bir ayrılık olarak değil toplumsal bir sapkınlığın temsilcisi olarak görülmüş ve heretik sayılmıştır. Ayrıca tezde gözetilen esas gayelerden biri olan Luther reformunun Avrupa tarihinde Kiliseye karşı ilk ve tek aksiyon olmadığı kanıtlanmaya çalışılmıştır. Luther, reformu gerçekleştirdiğinde yeni bir eleştiri ve hiç duyulmamış fikirleri dile getirmemiştir ve Almanya'nın da Avrupa'da aydınlanmanın öncülüğünü yaptığını söylemek doğru bir ifade olmayacaktır. Yine kronolojik sıra gözetilerek Luther'den önce 14 ve 15. Yüzyıllarda Kilise'ye yönelik eleştirileri ile reforma ortam hazırlayan John Wycliffe, Jan Hus ve Girolamo Savonarola'dan bahsedilmiştir.

İkinci bölümde, "Reform" hareketi ve Kilise'nin reform hareketine reaksiyonu konu edilmiştir. Böylece XVI. Yüzyılda Luther ile "heretik" algısı artık yalnızca gnostik-düalizm ile değil, Kilise'ye yöneltilen herhangi bir eleştiri ve reformist karakter taşımayla özdeş görülmüştür. Luther'i Kilise'ye karşı başkaldırmaya yönelten sebepler incelenmiş, onun 95 Tez ile başlayan reform serüveninden öncesi incelenmiştir. Kilise'ye yönelttiği suçlamalardan bazıları, 95 Tez, diğer reformculardan farklı olarak zengin prenslerden gördüğü destek ve bu sayede gelişme imkânı bulan "Protestanlık" konu edilmiştir. Öte yandan Martin Luther'in hayatı, dini yaşantısı ve İncil'e yönelik keşifleri de konu alınmıştır. Luther hakkında yazılmış birçok eser olması hasebiyle objektif kaynaklar tercih edilmeye çalışılmış olup çeşitli yazarların görüşlerine yer verilmiştir. Kaynaklar arasında karşılaştırmalar yapılarak Luther hakkında en doğru kanıya varılmaya çalışılmıştır. Luther'e bir kahraman gözüyle bakan Protestan yazarlar yanında onun düşünüldüğü gibi bir aydınlanmanın öncüsü olmadığını savunan yazarların eserlerinden de istifade edilmiştir.

Üçüncü bölümde reformun ardından değişen heretik algısı üzerinde durulmaya çalışılmış farklı dinlerden olan Müslümanlar ve Yahudilere karşı Luther'in tutumu değerlendirilmiştir. Bu bölümde, hem Martin Luther'in sanıldığı gibi bir aydınlanmanın öncüsü olup olmadığı tartışılmış hem de tezde esas ortaya konulmaya çalışılan mesele olan heretik algısındaki değişim gösterilmiştir. XVI. Yüzyıldan sonra Protestanlığın bir mezhep olarak kabul görmesinin ardından heretik ifadesi başta Müslümanlar ve Yahudiler olmak üzere diğer din mensupları için kullanılan bir ifade haline gelmeye başlamıştır. Bu bölümün dikkat çeken kısımları bizzat Luther'in kendisinin kullandığı ifadelerdir. Müslümanlar ve Yahudiler hakkında Avrupa düşüncesine yön veren beyanlarda bulunmuştur. Bilhassa Yahudiler hakkında yazdığı "On the Jews and their lies" isimli eseri Hitler'in eseri Kavgam ile beraber değerlendirilerek Luther ile Hitler kıyaslaması yapılmıştır. Luther'in bu gruplara karşı tutumu günümüz meseleleri olan Antisemitizm, İslamofobi, Oryantalizm ile yakından ilişkili olduğundan bugün heretik adı altında olmayan ötekileştirmelere başka bir pencereden bakmayı sağlaması ümit edilmiştir. Bütün inanç gruplarına objektif yaklaşılmaya çalışılmış ve deskriptif bir yöntem kullanılmıştır.

Kaynaklar

Kullanılan kaynaklar arasında bazılarının Protestan bazılarının Katolik ve daha başkalarının ise Müslüman yaklaşımıyla ele alındığı gerçeğinden hareketle öznel yargılara ihtiyatla yaklaşmıştır. Faydalanılan yabancı kaynaklardaki kelimelerin Türkçeye aktarımı metnin genel bağlamı içerisinde değerlendirilerek sunulmuştur. Birinci bölümde heretik ilan edilen bir grup olan Mabed Tarikatı Şövalyeleri çeşitli kaynaklarda Tapınak Şövalyeleri olarak yer bulsa da çalışma içerisinde herhangi bir anlam karmaşası yaşatmamak adına "Mabed Tarikatı Şövalyeleri" ifadesi tercih edilmiştir. Ayrıca heretikler içerisinde yer alan cadılar da belli bir zaman dilimi içerisinde yaşamış belli bir grubu kast etmemekte, cadı olarak yargılanan bütün insanları kapsamaktadır. İbadethane olarak yer bulan "kilise" kelimesi küçük harfle yazılırken kurum olarak bahsedilen "Kilise" büyük harfle yazılmıştır. Çalışmanın ilk bölümü için genelde yabancı kaynaklara başvurulmuş Ortaçağ Avrupa dünyası ile ilgili yazılmış kapsamlı eserler merkeze alınmıştır. Birinci bölümde Luther öncesi heretik algısı incelendiğinden daha çok Katolik dünyasını konu alan çalışmalar birincil kaynak konumundadır. Bu bölümde reform yanlısı görüşleri ile incelenen şahsiyetlere

Müslüman bir akademyadan bakıldığında, reformcu ve heretik kavramları arasında bir geçirgenlik olduğu görülmektedir. Bu tezin maksadı herhangi bir grup ya da kişinin heretikliğini tartışmak değil, heretik ilan edilmesindeki maksatları araştırmaktır. Amaç karar vermek değil, Katolik-Protestan ayrımındaki temel sebepleri, Müslüman nokta-i nazarından okuyucuya sunmaktır.

Çalışmanın ikinci bölümünde Hıristiyan ve Müslüman yazarların Luther ve Avrupa'da reform hakkında yazmış oldukları eserlerden faydalanılmıştır. Bunun yanı sıra Luther'in teolojik görüşlerini ifade ettiği kendi eserlerinden de istifade edilmiştir.

Üçüncü bölümde ise, Hıristiyan Avrupa'nın, tarihsel geçmişinden hareketle Luther reformunun İslam ve Yahudilik'in heretik düşünceler olduğu fikrini bir kez daha içselleştirmesi üzerinde durulmuş bu sebeple Batı ve İslam toplumlarında oryantalizm ve nefret söylemini konu alan yazarların eserlerine başvurulmuştur. Ayrıca Luther'in Müslümanlar ve Yahudiler hakkındaki şahsi söylemlerine de orijinali Almanca olan "Table talk", "On the jews and their lies" isimli eserlerin İngilizce çevirilerinden, "On war against Turks" eserinin ise Hakan Olgun'un İngilizceden Türkçeye yaptığı çevirisi vasıtasıyla ulaşılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

PROTESTANLIK ÖNCESİ AVRUPA'DA KİLİSE, TOPLUM VE HERETİKLER

Martin Luther öncesi Avrupa'da teolojik, siyasi, toplumsal meselelerin ele alınacağı bu bölümde Luther'in Hıristiyan dünyasına ne kattığını ya da neleri değiştirdiğini görmek bakımından onun doğumundan da öncesine uzanan Ortaçağ Avrupa tarihine göz atmanın faydalı olacağı öngörülmektedir. Tarih, bize göstermiştir ki büyük dönüm noktaları her zaman bir arka plan ve hazırlık sürecinin ürünüdür. Tarihte reform gibi büyük dönüm noktalarını değerlendirebilmek için bunların arka planlarını ve oluşum süreçlerini değerlendirmek yerinde olacaktır. Bu sebeple birinci bölümde Luther öncesi Avrupa'daki siyasi, sosyal ve dini yapının yanı sıra heretik gruplar, engizisyon mahkemeleri ve reformcuların ele alınması uygun görülmüştür. Bu hazırlık süreci de Luther'den önce ortaya çıkan ve Kilise tarafından "heretikler" olarak tanımlanan ötekiler yoluyla sağlanmıştır. Özellikle X. yüzyıldan itibaren gerek Doğu kültürlerinden alınan bazı inançlar gerekse mevcut Hıristiyan inancının yanlışlığını ve hatalarını ortaya koymaya çalışan gruplar tarafından bazı aykırı görüşler ileri sürülmeye başlanmıştır. Bu grupların faaliyetleri şiddetle karşılaşmış ve susturulmuş ancak daha sonraki dönemlerde başka reformcular aynı fikirleri tekrar su yüzüne çıkarmışlardır. Bu heretik gruplar ve heretik ilan edilen reformcu şahsiyetler Luteran reforma zemin hazırlayan etkenler arasında başlıcalarıdır.

Reform genel olarak din merkezli olarak görülmüş olsa da Luther'in başlattığı hareketi siyasi ve toplumsal sorunlar çerçevesinde açıklamak konuya bütüncül yaklaşımı kolaylaştıracaktır. Bunların başında ticarete verilen önemin artması gelebilir. Önceleri Kilise'nin ve belli başlı asillerin varlıklı olduğu bir dünyadan, ticaret ile gelir elde edilen bir dünyaya geçiş yaşanmaktadır. Feodalitenin hükmü ortadan kalkmış, bir Hıristiyanın diğerinden sorumlu olduğu cemaat bilinci, yerini daha faydacı ve bireyci bir toplum yapısına bırakmıştır. Bu, modern dünyaya geçişin ilk aşamalarından sayılabilir. Reformun arifesinde askeri alanda da hatırı sayılır değişiklikler yaşanmıştır. Ekonominin paraya doğru evrilmesi Almanya'da

prensliklerin güçlenmesini sağlamıştır. Reform döneminde Luther'in yanında yer alacak olan Saxony bölgesinin elektörü ve reform yanlısı Frederick (1463-1525) de bu gelişmelerden istifade etmiş şahıslardandır. Bu kişiler elde ettikleri paralar ile silah ticareti yapabilmüşler, güçlerini artırabilmüşlerdir. Eskiden şövalyeliğin bir anlamı varken bu dönemde parası olan rahatlıkla şövalye olabilmüş, askeri anlamda gücü elde edebilmiştir.

Ortaçağdaki bu karamsar havanın oluşmasında doğal afetlerin, kıtlıkların, sömürüldüğünü hisseden halkta oluşan memnuniyetsizliğin de büyük etkileri vardır. Veba, tifo, frengi gibi hastalıklardan mustarip olan Avrupalı insanın bilincinde daimi bir ölüm korkusu ve ölüm sonrası hayat merakı vardır. Luther'de de göreceğimiz, her olayı Tanrı'nın cezası olarak görme eğiliminden dolayı insanlar Papa'ya ve din görevlilerine itaatkâr pozisyonda olmuşlardır. Çünkü rahipler tarafından araf ve cehennem ile korkutulmuşlardır. Örneğin Flagellantlar adında bir tarikat günahlarından arınmak ve cenneti kazanmak için kendilerine türlü işkenceler yaparak Tanrı'nın merhametini kazanmayı ummuşlardır.¹ Bu insanlar geçirdikleri bu ağır hastalıklardan kurtulmak için azizlere yakarmışlardır. Katoliklik bu dönemde sadece hayattaki insanlar için değil, ölen kişinin dünyadan sonraki yaşantısında azaplarından kurtulması için de işlevine devam etmiştir. Ölen kişinin yakınları, bu kişinin araftan kurtuluşu için rahiplere hatırı sayılır ödemeler yapmışlardır. Bu dönemdeki karamsar havayı Heidelberg'in ölüm dansı serisinde de görmek mümkündür. "Ölüm ve bakire" adlı gravürde insan, ölümlü dans eder şekilde tasvir edilmiştir.² Tarihçi Johan Huizinga ölüm fikrinin baskısının, hiçbir dönemde Ortaçağda olduğu kadar yoğun hissedilmediğini yazmıştır.³ Bu yüzden ölümlü olduğunu hatırla anlamına gelen Latince deyiş, "memento mori" bu dönem zihniyetini en iyi özetleyen kavram olarak kabul edilmiştir.

Bütün bu doğal afetlerin, hastalıkların yanında bir de insanların kendi ürettikleri sorunlar vardır. Öyle ki reform öncesi dönemde Avrupa devletleri hem kendi içlerindeki isyanlar ile hem de dış ülkelerle savaş halindeydi. Bunun en bilinen örneği elbette İngiltere ve Fransa arasında yaşanan Yüzyıl Savaşları(1337/1453)dir. Bu savaşlardan en büyük darbeyi yiyenler de yine köylüler olmuşlardır. Savaş

¹ Carter Lindberg, *Avrupa'da Reform Tarihi*, çev. Özgür Umut Hofaşçı, İstanbul: İnkılap, 2014, s. 28.

² Lindberg, a.g.e., s. 31.

³ a.yer.

dönemi ve sonrasında yaşanan kıtlık, felaketler köylüleri adeta üst sınıf karşısında köle haline getirmiştir. Bu durum, toplumun geneli tarafından, köylülerin doğal köleler olduğu ve toplum hiyerarşisinin bunu gerektirdiği yönünde düşünülerek meşru bir durum olarak algılanmıştır.

Matbaa makinesinin de icat edilmesiyle toplumun üst kesiminin fikir dünyası ve kültür algısı değişmeye başlamış, üniversitelerin, eğitimin önemi artmaya başlamıştır. Luther bu sayede mesajını tüm Avrupa'ya ulaştırabilmiştir.⁴ Latince geri plana itilerek milliyetçi fikirlerden dolayı her millet kendi ana diline sahip çıkmaya başlamış, ana dillerde basılan kitaplar artmıştır. Luther Reform döneminde de fikirlerin yayılmasına katkıda bulunacak bu icat, kentlerin önemini daha da artırmıştır. Kent sakinleri kendilerini entelektüel yaşamın şaşırtıcı bilgi silsilesi içinde bulmuşlardır.

1500'lü yıllarda, Rönesans'ın da etkisi ile meydana gelen entelektüel gelişmeler, Hıristiyan toplumu idealinden kopmayı getirerek daha bireysel bir dünya görüşünü sunmuştur. Bu da kaçınılmaz olarak Avrupa toplumunda bir kutuplaşmaya sebep olmuştur. Bir yanda ticaret sebebiyle zenginleşen bir topluluk oluşurken diğer yanda geleneksel, Kilise'ye bağlı, faizciliğe karşı çıkan bir topluluk oluşmuştur. Ancak modernliğe evrilen bu yenedünya düzeninde sadece para önemlidir.⁵

Özetle Ortaçağ Hıristiyanlarının durumuna bakarsak 1054'te Katoliklerden ayrılan Ortodokslar, İstanbul'un fethedilmesiyle birlikte Osmanlı topraklarında ikamet etmeye başlamışlardır. Katolik Avrupa'da ise düşünce ve sanat alanlarında gelişmeler yaşanmıştır. Siyasi olarak, İngiltere, Fransa gibi ülkelerin savaşın içinde olduğu, İspanya'nın Müslümanların topraklarını alarak burada Müslüman ve Yahudi nüfusunu bitirmeye çalıştığı, İtalya'da prensliklerin ayrıldığı bir dönemdir.

Katolik Avrupa, ilk kez bu dönemde İslam topraklarında neler olup bittiğini öğrenme çabası içinde olmuş Yunan felsefesine ait eserler, Aristo, Grek kültürü, İslam anlayışı ve önemli bazı İslam bilginleri keşfedilmiştir. Din sömürücülüğünün arttığı ancak buna rağmen insanların finansal ve dini açıdan kendilerini rahat hissetmek için din adamı olmayı tercih ettikleri kaotik bir dönemdir.

1. KİLİSE

⁴ Mircea Eliade, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktaş, 1. b., Kabalcı, 2003, s. 266.

⁵ Lindberg, *a.g.e.*, ss. 39-41.

Kilise kelimesi, Grekçe “ekklesia” kelimesinden türetilmiş ve “topluluk” anlamında kullanılmış olup Yeni Ahit’te daima Hıristiyan topluluğunu ifade etmek için tercih edilmiştir.⁶ Cenevreliler revizyoncular Hıristiyan toplumu anlamında kullanılan cemaat ifadesi yerine “kilise” kelimesini tercih etmişlerdir.⁷

Kilisenin kuruluşu İsa’nın havarilerini görevlendirmesiyle ilişkilendirilmiştir. Yeni Ahit’te özellikle Pavlus’un mektuplarında kiliseye özel anlamlar yüklenmiştir. Kilise, Mesih cemaati, Hıristiyan olanlar, göklerin sahibinin evi olarak nitelenmiştir.⁸ Pavlus’un Efeslilere mektubunda; “Kilise O’nun bedenidir, her yönden her şeyi dolduranın doluluğudur.”⁹, “(...) Mesih bedenin kurtarıcısı olarak kilisenin başı olduğu gibi, erkek de kadının başıdır”¹⁰ denmektedir. Yine Koloselilere mektupta “Bedenin, yani kilisenin başı O’dur. Her şeyde ilk yeri alsın diye başlangıç olan ve ölümler arasından ilk doğan O’dur.”¹¹, “Sizin için acı çektiğime şimdi seviniyorum. Mesih’in, kendi bedeni, yani kilise uğruna çektiği sıkıntılardan eksik kalanlarımı kendi bedenimde tamamlıyorum”¹² ifadeleri yer almıştır. Yeni Ahit’teki bu ifadelerde de görüldüğü üzere kilise ile kutsal ruh Mesih arasında bağlantı kurulmuştur.

Kilisenin, İsa’nın yeniden doğuşu olan Pentakost ile ortaya çıktığı kabul edilmiştir.¹³ Havariler, Pentakost’tan sonra kiliseleşme sürecini başlatmışlar I. İznik Konsilinde de Kilise üzerine bazı kararlar verilmiştir. Bunlar Kilise’nin, evrensel ve tek kabul edilmesi ile kutsal olması ve havarilerin kurmuş olduğuna inanılmasıdır. Havarilere dayandırılmasının kökleri, İsa’ya kadar gider. İsa’nın “Ben de sana şunu söyleyeyim, sen Petrus’sun ve ben kilisemi bu kayanın üzerine kuracağım (...)”¹⁴ ifadesi ile Kilise’nin apostolikliği ispatlanmış sayılmıştır.

Biz kilise dendiğinde genelde Hıristiyanların ibadet mekânlarını anlarız. Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde din rahatça yaşanmadığından herhangi bir ibadet merkezi görülmemiştir. Ancak Roma’nın daha sonra Hıristiyanlara müsamaha

⁶ Mehmet Aydın, “Kilise”, *DİA*, Ankara, C.26, 2002, s. 11.

⁷ John Oman, “Church”, *Encyclopedia of Religion and Ethics*, ed. James Hastings, Edinburgh: Burial Confessions, 1910, C. 3, s. 617.

⁸ Aydın, “Kilise”, s. 11.

⁹ Pavlus’tan Efesliler’e Mektup 1:23.

¹⁰ Pavlus’tan Efesliler’e Mektup 5:23.

¹¹ Pavlus’tan Koloseliler’e Mektup 1:18.

¹² Pavlus’tan Koloseliler’e Mektup 1:24.

¹³ Aydın, “Kilise”, s. 11.

¹⁴ Matta 16:18.

göstermesi, ardından da resmi din olarak benimsemesiyle Hıristiyanlar kendilerine kilise adında ibadet merkezleri yapmışlardır. Rönesans ile de bu yapısal kilise anlayışı daha belirginleşmiş belli bir kilise sanatı ve mimarisi ortaya çıkmıştır.

Kilisenin bir diğer kullanımı da mezhepler ve cemaatler bağlamındadır.¹⁵ Temelde Kilise, İsa'nın çobanlığını yaptığı bir halk kitlesi olarak görülmüş olsa da günümüzde Protestan, Ortodoks ve Katolik Kilisesi gibi mezhep ayrımlarını ifade eden anlamları da vardır. Protestanlıkta Kilise, “göksel Mesihlik” kavramı ile özdeşleştiğinden Kilise içindeki hiyerarşiye çok önem verilmemiştir. Ancak Katolik inancında Kilise çok önemlidir. Kilise'ye yani Hıristiyan topluluğuna kabulün ilk şartı da vaftizdir. Buraya kadar anlatılanlar Kilise'nin günümüzdeki anlamı da dâhil ne olduğunu özetlemek içindir. Ancak elbette Hıristiyanlığın ilk dönemleri olan mezheplerin oluşmadığı zamanlarda Kilise Katolik öğretisi ile paralel olarak anlaşmıştır.

1.1 KATOLİKLİK

Heretik hareketlerin itikadi ve sosyal konularda Katoliklerden kopuş sebepleri ve Protestan mezhebinin kilise ile ayrıştığı konuların anlaşılması için Hıristiyanlığın temeli olan Katolikliğin iyi bilinmesi gereklidir. Katolik kelimesi, başlarda herhangi bir ayırımın ve mezhepleşmenin olmaması sebebiyle tüm Hıristiyanlar için kullanılmıştır. Yahudilikteki milli din kavramının zıttı olarak Katolik kelimesi Kilise'nin evrenselliğini gösterir şekilde kullanılmıştır. Katolik kelimesi, Grekçe “katholikos” kelimesinden türetilmiş olup “genel, evrensel” anlamlarına gelmiştir. Latince ise bu kelime “universalis”, “generalis”, “communis” kelimeleriyle karşılanmıştır.¹⁶

Kilise ile Katoliklik birbirinin yerine kullanılan terimlerken daha sonra Doğu Hıristiyanlarının 1054'te Ortodokslar olarak ayrılmalarıyla, Ortodokslar tarafından Katoliklik heretik Hıristiyanlar için kullanılmaya başlanmıştır. Bu ayrılışın en büyük sebebi ise Kutsal Ruh kavramıdır. Birçok ekümenik konsilde tartışılan bu mesele Batı Kilisesi (Katolikler) tarafından kutsal ruhun hem babadan hem oğuldan çıktığı yönünde kabul edilirken, Doğu Kilisesi tarafından sadece babadan çıktığı şeklinde kabul edilmiştir. Ayrıca bilindiği üzere Katoliklik demek Kilise demektir ve

¹⁵ Aydın, “Kilise”, s. 12.

¹⁶ Ömer Faruk Harman, “Katoliklik”, *DİA*, Ankara, 2002, C. 25, ss. 55,56.

Katolikler Kilise'yi, ruhban sınıfını geniş yetkilerle donatmışlardır. Fakat Ortodokslar ve Protestanlar bu anlayışa karşı çıkmışlardır.

XVI. Yüzyılda Protestanlar da ayrı bir grup olarak ayrılınca Papalık, Roma piskoposluğu ile birleşmeyi, Katoliklik şartı olarak görmüştür.¹⁷ Birinin Katolik olduğunu göstermesi için Roma'yı otorite olarak kabul etmesi şart olmuştur. Roma'nın bu önemi de İncil'deki "Ben de sana şunu söyleyeyim, sen Petrus'sun ve ben kilisemi bu kayanın üzerine kuracağım. Ölüler diyarının kapıları ona karşı direnemeyecek. Göklerin Egemenliği'nin anahtarlarını sana vereceğim (...)"¹⁸ cümlelerine dayandırılmıştır.¹⁹ Bahsedilen mevkiinin Roma olduğu ve zaten Petrus'un da Roma'da görev yaptığı söylenmektedir. Bu yüzden Roma Batı Kilisesi'nin merkezi kabul edilmiştir.

Ancak Roma'nın merkez kabul edilmesinde etkili olan tek kişi Petrus değildir. Pavlus da MS 66'ya kadar Roma'da bulunmuş burada kendi anladığı formuyla Hıristiyanlığı tebliğ etmek için çalışmış ve İmparator Nero tarafından Petrus ile beraber idam edilmiştir.²⁰ Fakat Hıristiyanlığın yayılmasında etkili olan bu iki kişi arasında büyük görüş farklılıkları bulunmaktaydı. Petrus, İsa'yı bir Tanrı olarak tasavvur etmezken Pavlus ona bir ulûhiyet vermiş ve Tanrı mertebesine taşımıştır. İleride bu görüş ayrılıkları farklı coğrafyalarda farklı mezheplerin benimsenmesine sebep olacaktır. Roma, Pavlus'un görüşleri etrafında şekillenmeye devam etmiş Helenist fikirleri de bünyesine katarak kadim Yahudilik fikrinden gittikçe uzaklaşmıştır.²¹ Pavlus kutsal kitabın birçok yerinde Petrus'u küçümser şekilde ifadeler kullanmıştır. O, Yuhanna ve Petrus'tan "sözde topluluğun direkleri sayılan" diye bahsetmiştir.²²

Pavlus'un Katolikler için önemi temel itikat olarak benimsenen teslisin Pavlus öğretilerine, mektuplarına dayanıyor olmasıdır. Konsillerde kabul edilen Katolik doktrinine temel şeklini veren kişi Pavlus'tur. Pavlus, getirdiği farklı yorumlarla daha sonra Luther'in reform hareketinin fitilini ateşleyen isim olacaktır.

Bunun yanında Pavlus'un görüşlerine karşı çıkan insanlar da elbette olmuştur.

¹⁷ Harman, "Katoliklik", s. 56.

¹⁸ Matta 16:18-19.

¹⁹ Harman, "Katoliklik", s. 56.

²⁰ Reza Aslan, *Zelot*, çev. Nalan Tümay, 1. b., İstanbul: Okyanus, 2014, s. 246.

²¹ Aslan, *a.g.e.*, s. 230.

²² Pavlus'tan Galatyalılar'a Mektup 2:9.

İslam peygamberi Hz. Muhammed'in çağdaşı olan Papa Honorius (-, 638), klasik Katolik öğretisine belki de ilk karşı çıkanlardan birisidir. Ariusçu görüşe yakın olan Honorius, tek Tanrının varlığına ve İsa'nın tabiatının insan olduğuna iman edilmesi gerektiğini savunmuştur. Fakat ölümünün ardından Konstantinopolis'te Honorius'un öğretisi sapkın kabul edilmiş ve aforoz edilmiştir.²³ Bu aforoz Kilise'ye güvenin sarsılmasına da sebep olmuştur. Bu zamana kadar Papa'nın yanılmazlığı düşüncesini savunanlar, Papa Honorius'un yanıldığını kabul etmek zorunda kalmış ve bir Papa'yı aforoz etmişlerdir.

Miladi 325'ten sonra daha da güçlenen Roma Katolik Kilisesi tek gerçek görüş olarak Katolikliği görmüş diğerlerini heretiklikle suçlamıştır. Bu heretik grubun içinde tek Tanrı görüşünü savunmak isteyen Ariusçular, konsillerde sahihliğine karar verilen İncilleri kabul etmeyenler, tek Tanrı inancını devam ettirmek isteyen Müslüman olan muvahhitler ve ayrılan diğer mezhep ve gruplar bulunmaktadır. Bütün bu ayrılıkların sonunda Roma Katolik Kilisesi yalnızca Pavlus öğretisini kabul eden insanlardan oluşan bir topluluk olarak kalmıştır.²⁴

Bu öğretisi, Eski Ahit ve bazı İncillerden o kadar farklılık göstermiştir ki Katoliklik içinde birçok çelişkiye ve şüpheye yol açmıştır. Örneğin, Eski Ahit'te açıkça "Kendine yukarıda gökyüzünde, aşağıda yeryüzünde ya da yer altındaki sularda yaşayan herhangi bir canlıya benzer put yapmayacaksın. Putların önünde eğilmeyecek, onlara tapmayacaksın. Çünkü ben, Tanrının RAB, kıskanç bir Tanrı'yım. Benden nefret edenin babasının işlediği suçun hesabını çocuklarından, üçüncü, dördüncü kuşaklardan sorarım."²⁵ dendiği halde Katolikler kiliselerde ikonlar yapmış bunlara tazimlerde bulunmuşlardır. Rönesans döneminde de Kilise'nin başlıca para ayırdığı şey bu ikonlar, putlar ve kilise içindeki tasvirler olmuştur. Batı Katolikleri, Avrupa'da bu kutsal eşyalara, putlara tapınmayı adet haline getirmişlerdir. Üstelik II. İznik Konsili'nde (787) aziz resimlerinin ve ikonlarının meşruiyeti kabul edilmiştir.²⁶ Başlarda karşı çıksalar da Konsil'in ikonları kabulüyle Ortodokslar da bunları kullanmaya başlamışlardır. Böylelikle

²³ Muhammed Ata'u'r-rahim, Ahmed Thomson, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, çev. Gülsüm Mehdiyev, 6. b., İnsan Yayınları, 2015, s. 193.

²⁴ Ataurrahim, Thomson, "*Erken Dönem Hıristiyan Muvahhidleri*", b. 6, İnsan Yayınları, 2015, ss. 109-149.

²⁵ Mısır'dan Çıkış 20:4-5.

²⁶ Francis Dvornik, *Konsiller Tarihi İznik'ten II. Vatikan'a*, çev. Mehmet Aydın, 2. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019, s. 29.

Kilise, dediğini yaptırmaya alışmış ve birçok konuda kural koyucu otorite olarak görülmüştür. Başka mezheplere tahammül göstermemiş, teslis, asli günah, kefarete gibi kavramları kabul etmeyenleri hemen aforoz etme yoluna gitmiştir. Hatta bazen İngiltere, Fransa gibi ülkelerin tamamını ve imparatorunu bile aforoz ile cezalandırmış, ülkedeki dini bütün ayinlerin, bayramların, ibadetlerin aksamasına sebep olmuştur.²⁷

Katoliklikten, Ortodoksluk, Protestanlık gibi kopuşların gerçekleşmesi ve Katoliklikteki temel itikadi noktalar Hıristiyanlığın ilk dönemlerinde Kudüs'te meydana gelen olaylar ile açıklanmalıdır. İsa'nın vefatının ardından Hıristiyanlar bir süre tevhit inancına bağlı bir şekilde yaşamışlardır. Miladi 90 yılı civarında kaleme alınan Hermas'ın Çobanı adlı eserinde de bu tevhit inancı açıkça görülür.²⁸ Havariler, İsa'nın mesajını tevhit inancı doğrultusunda yaymaya çalışmış bunun aksi düşüncelere yer vermemişlerdir. Ancak bütün bu gelişmeler Roma'nın baskısı altında olduğu için belli bir sistem ve kurumsallaşma yoktur. Bu yüzden Hıristiyanlığın ilk dönemleri, misyon çabaları, pagan Roma'ya karşı direniş, teolojik çalışmalar ile kurumsallaşmaya çalışma şeklinde geçmiştir. Roma başlarda İsa'yı ve takipçilerini önemsememiş, o dönemde sık sık karşılaşılan Mesih ayaklanması olduğunu düşünmüştür. Hatta bunu Yahudilerin bir iç meselesi olarak görmüşlerdir. Öyle ki, İsa'yı çarmıha gererlerken ona, Yahudilerin Kralı olup olmadığı sorulmuştur.²⁹ Ancak daha sonra İsa'nın havarilerinin çalışmaları ve Roma'nın merkezinde yayılmaya başlayan bu yeni din, Pagan yöneticileri korkutmuş ve önünü almak istemelerine sebep olmuştur. Bunu da şiddet ve baskı ile gerçekleştirmeye çalışmışlardır.

Pavlus'un Katolik doktrinine yön vermesi, bu dönemde yaşanan baskıların, caydırma çabalarının bir sonucu olarak görülebilir. Öyle ki, bazı kaynaklara göre bu dönemde yüzlerce farklı İncil ortaya çıkmış ve hepsi de birbiriyle oldukça çelişik açıklamalara yer vermiştir.³⁰ Kutsal bir kitabın ve peygamberin olmadığı böyle bir dönemde İsa'nın öğretilerini tebliğ ettiği iddiasıyla Pavlus gibi birçok isim ortaya çıkmıştır. Bunlardan biri olan İstefan, Pavlus'tan da önce Yunan topraklarından

²⁷ Ali Erbaş, *Hıristiyanlıkta Reform ve Protestanlık Tarihi*, 1. b., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015, s. 18.

²⁸ Ata'u'r-rahim, Thomson, *a.g.e.*, s. 21.

²⁹ Aslan, *a.g.e.*, s. 174.

³⁰ Ata'u'r-rahim, Thomson, *a.g.e.*, s. 141.

gelerek İsa'nın öğretisiyle harmanladığı Yunan anlayışını bir havari gibi çalışarak tebliğ işine girişmiştir. O dönemde hala tek Tanrılı bir anlayışı savunan ve İsa'ya takip eden Yahudiler buna müsamaha göstermemiş İstefan'ı öldürmüştür.³¹ Fakat günümüzde İstefan, bedenlenmiş göksel tanrıyı savunduğu düşüncesiyle Katolik dünyası tarafından ilk şehitler arasında gösterilmiştir. Kutsal kitap ile Katolik düşünce arasındaki farklar açılmaya ve belirginleşmeye başladıkça, Katolikler, din adamlarını, Pavlus'u, Kilise'yi önelemeye başlamışlardır. Kilise, halkın kutsal metinlere ulaşmasını sakıncalı bulmuştur. Nitekim vaiz Fra Fulgentio Papa tarafından şu şekilde kınanmıştır: “Kutsal metinlerin vaaz edilmesi şüpheli bir şeydir. Kutsal metinlere daha yakın duranlar, Katolik inancına zarar verirler.”³² Papa'nın bir diğer ifadesi: “Kutsal metinleri esas alan birisi, Katolik Kilisesi'ni tamamen yok edebilir.”³³

Değişen ve gelişen Katolik doktrininin temelleri Antakya'da havariler tarafından atılmış ancak daha sonra çok farklı boyutlara ulaşmıştır. Bünyesinden gerçekleşen kopuşlar sonucu da bir mezhep haline gelen Katolikliğin, hiçbir dinde bu kadar yoğun görülmeyen sınırsız yetkisi Ortaçağ insanının zihninde iki etkiye sebep olmuştur. Kimileri için büyük korku ve itaate sebep olmuşken kimileri için de kendisini daha sonra reform olarak gösterecek olan bir nevi isyana dönüşmüştür.

1.2 KİLİSE VE YÖNETİM

Kilisenin yönetim üzerindeki etkisi Luteran düşünceyi şekillendiren ve reformun başlaması için ateşin fitillenmesini sağlayan önemli etkenlerden birisi olmuştur. Kilise-devlet ilişkisi Romalı din yetkilileri tarafından olağan karşılanmış olsa da Luther ve Luther öncesinde dinin, devlet yönetimi üzerindeki etkisinin kısıtlanması gerektiği yönünde sesler duyulmuştur.³⁴

Hıristiyan düşüncesine göre, Kilise-devlet ayrımı düşüncesinin temelinde Hz. İsa'nın ‘Sezar’ın hakkını Sezar’a, Tanrı’nın hakkını Tanrı’ya verin’ sözü yer almıştır.³⁵ Ancak Hz. İsa'nın yaşadığı dönem için böyle bir ayrımı düşünmenin zorluğu tartışılmıştır. Çünkü Yahudiler, kendileri arasından çıkacak olan bu kralın

³¹ Aslan, *a.g.e.*, s. 217.

³² Ata'u'r-rahim, Thomson, *a.g.e.*, s. 25.

³³ A.yer.

³⁴ Hakan Olgun, *Luther ve Reformu Katolisizm’i Protesto*, Eskiye Yayınları, 2017, s. 26.

³⁵ Konur Alp Demir, “Hıristiyanlık Dininin Devlet Yönetimi Üzerine Etkileri”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 23 (2019), s. 149.

hem görünen dünyanın hem de görünmeyen dünyanın kralı olduğuna inandıklarından Yahudiler arasında “Mesih Kral” beklentisi had safhada olmuştur. İsa’nın ortaya çıkması ve ardından gelişen olaylar boyunca da onun hep Kudüs’te bir krallık kurması beklenmiştir.³⁶ Romalı yetkililerin İsa’yı araştırması ve baskı altına almasının ardında da bu sebepler aranabilir. Onları korkutan İsa’nın ruhani gücü değil, siyasi nüfuzunun artma olasılığı olmuştur. Yahudilerin hali hazırdaki beklentileri ve İsa’nın peşinden gidenlerin sayısının artması da bu imkânı İsa’ya fazlasıyla verebilirdi.

Ancak, takipçilerinin aksine İsa, krallık iddiasında bulunmamış ve hatta sıradan, basit bir hayat sürmeyi öğütlemiştir.³⁷ Yuhanna’da Vali Pilatus, “(...) Sen Yahudiler’in Kralı mısın? (...)”³⁸ diye sorduğunda Hz. İsa “(...) Benim Krallığım bu dünyadan değildir (...)”³⁹ diye cevap vermiştir. “Pilatus, ‘Demek sen bir kralısın, öyle mi? (...)’⁴⁰ dediğinde “İsa, ‘Kral olduğumu sen söylüyorsun (...) Ben gerçeğe tanıklık etmek için doğdum (...)’”⁴¹ demiştir. Dolayısıyla İsa, vaaz ettiği dönem boyunca kendisinde dünyevi bir yetki olduğu iddiasında bulunmamıştır. İsa’nın vefatının ardından ve Hıristiyanlık dininin kurumsallaşmaya başlamasıyla beraber Papa, İsa’nın temsilcisi yerine konulmuştur. Hıristiyanlığın, I. Theodosius (347-395) tarafından Roma’nın resmi dini olarak ilan edilmesi de Papalık kurumunun daha tanınır ve yetki sahibi olmasını sağlamıştır.

Reformistlere göre İsa’nın dünyevi krallık ile ilgili görüşleri açıkken Kilise, ilerleyen zamanlarda yönetimi daha da geniş çapta ele geçirmeye başlamıştır. Kendisini Petrus’un halefi olarak gören Katolik Kilisesi, birçok alanda varlığını hissettirmiş ve siyasi alanda da otoritesini ortaya koymuştur. Reform öncesi dönemde Papalar, imparatorlara taç giydirebilmişlerdir. Papa’nın yönetime olan etkisi, taç giydirip geri alması bazı kimselerce tartışılmış ve Papa’nın buna hakkı olmadığı savunulmuştur. Bu da, daha o dönemde laiklik söylemlerinin ortaya çıkmasını sağlamıştır.⁴² Papa’nın yürütme yetkisinin kısıtlanması hatta tamamen yok edilmesi gerektiği yönünde söylemler ortaya çıkmışsa da Kilise’nin otoritesi devam

³⁶ Aslan, *a.g.e.*, ss. 182,183.

³⁷ Demir, *a.g.m.*, s. 143.

³⁸ Yuhanna 18:33.

³⁹ Yuhanna 18:36.

⁴⁰ Yuhanna 18:37.

⁴¹ Yuhanna 18:37.

⁴² Lindberg, *a.g.e.*, s. 42.

etmiştir. Papa'nın verdiği tacı geri alabilme yetkisi imparatorların Papa'nın yetkisi karşısında sessiz kalmalarına neden olmuştur. O dönemde, Paris Üniversitesi rektörü Marsiglio (1275-1342), ilk defa demokratik söylemlerde bulunarak halkın isteğinin de yok sayılamayacağını söylemiştir.⁴³ XIII. Yüzyılda Fransisken ve Dominiken tarikatları da Kilise'yi birçok açıdan eleştirmiştir. Bir Fransisken rahibi olan İngiliz Ockhamlı William (1285-1347), kişinin dindar olması için Kilise'ye muhtaç olmadığını, imanın insanın içinde olduğunu Luther'den önce söyleyen isimlerdendir.⁴⁴ Papalar'ın lükse ve israfa düşmesi Francesco Petrarch (1304-1374) tarafından Papa'nın saygınlığını yitirdiği nokta olarak gösterilmiştir.⁴⁵

Papa ve Kilise ise bütün bu eleştirileri yersiz görmüştür. Otoritesini Tanrı'nın isteğine ve kutsal metinlere dayandırmıştır. Kilise'ye göre Tanrı, insanlara iki ışık vermiştir. Bunlardan güneş Kilise'yi, ay ise devleti simgelemiştir.⁴⁶ Kilise, “Ya Rab, işte burada iki kılıç var(...)”⁴⁷ cümlesindeki iki kılıç ifadesini de kendi siyasi meşruiyetini kabul ettirmek için bu iki kılıcın da Kilise'ye mahsus olduğunu iddia etmiştir. Ancak seküler yönetim anlayışını savunan isimler, kendi görüşlerini Pavlus'a dayandırmış onun da mektuplarında iktidara ne olursa olsun boyun eğilmesi gerektiğini ve yönetimin ruhani hâkimiyetten ayrı tutulması gerektiğini belirtmişlerdir. Pavlus, Romalılara Mektup 'ta “Herkes, baştaki yönetime bağlı olsun. Çünkü Tanrı'dan olmayan yönetim yoktur. Var olanlar Tanrı tarafından kurulmuştur. Bu nedenle yönetime karşı direnen, Tanrı buyruğuna karşı gelmiş olur. Karşı gelenler yargılanır.”⁴⁸ demiştir.⁴⁹

1.3 HAÇLI SEFERLERİNDE KİLİSENİN ROLÜ

Haçlı Seferleri'nin tarihte kilise ile önemli bir irtibatı vardır. Hatta denilebilir ki Haçlı Seferleri Papa'nın, Kilise'nin ürünüdür. Papalar'ın öteden beri dünya üzerinde hâkimiyet kurma idealleri vardır. Bu, Hıristiyanlığın oluşmaya başladığı ilk dönemlerde bile görülebilir. Bazı Kudüslüler İsa'yı, Tanrı krallığını getirecek “Mesih Kral” olarak görmüşlerdir. Bu yüzden de çarımh hadisesinin ardından hayal

⁴³ Lindberg, *a.g.e.*, s. 43.

⁴⁴ Lindberg, *a.g.e.*, s. 43.

⁴⁵ A.yer.

⁴⁶ Ali Erbaş, *a.g.e.*, s. 18.

⁴⁷ Luka 22:38.

⁴⁸ Pavlus'tan Romalılar'a Mektup 13: 1-2.

⁴⁹ Demir, *a.g.m.*, s. 149.

kırıklığına uğramışlardır.⁵⁰ Kilise de bu ideali gerçekleştirmek ve insanlardaki bu beklentiyi canlı tutmak için büyük çaba göstermiştir.

Haçlı Seferlerinin tertip edilmeye başlandığı dönemlerde İslam devletleri büyük bir zenginlik içinde yaşamışlardır. Askeri ve ekonomik anlamda güçlü olmalarının yanı sıra entelektüel alanda da saygın devletler arasında başı çekmiştir. Birçok kütüphaneye sahip olan Müslümanlar buralarda Grek, Arap edebiyatına ve felsefesine dair enfes eserler bulundurmuşlardır. Sanat hat safhada gelişmiştir. Buna karşılık Batı dünyası derin bir karanlığın içinde hastalıklar ve doğal afetlerle mücadele içinde olmuştur. Özellikle Kilise, Doğu'yu gezip görmüş insanların anlattıklarından oldukça etkilenmiş ve aynı zenginliğe sahip olmak istemiştir. Kilise'nin, Haçlı Seferleri düzenlemek için birçok sebebi vardır. Fakat Papa ve din adamları bu gayeyi 'din' kelimesine sıkıştırmışlardır. Halkı, seferlere karşı örgütlerken çok defa yalnızca din kisvesini kullanmış ve bu seferlerin kutsal Kudüs'ü kâfirlerin elinden kurtarma amaçlı olduğunu, İsa'nın mezarının kâfir diyarında kalmaması gerektiğini öğütlemiştir.⁵¹ Ayrıca talebin çok olması için de sefere katılmanın bir hac vazifesi olduğunu, katılanların günahlarının tamamen bağışlanacağını ve uhrevi saadete kavuşacaklarını ilan etmiştir. Sefere katılacaklar arasına hapislerdeki mahkûmlar bile dâhil edilmiştir. Bu mahkûmlara, sefere katılmaları halinde cezalarının affolunacağı müjdesi verilmiştir. Bunun yanında borçlarını ödeyemeyen insanlar da borçlarının silineceği ümidi ile seferlere olumlu bakmışlardır.⁵² Dolayısıyla katılım oldukça fazla olmuş ve bu gaye özellikle de kutsal sayılan yerlerin Müslümanların elinde bulunması sebebiyle İslam dinine mensup kişilere karşı yürütülmüştür. Bu yüzden seferler, Haç ile Hilal mücadelesi şeklinde görülmüştür. Halkın örgütlenmesi konusunda en ön plana çıkan kişi ise Papa II. Urbanus (1042-1099)'tur. Urbanus, vaazlarını verirken Türklerin, kendi bünyelerinde yaşayan Hıristiyan din kardeşlerine kötü davrandığını söyleyerek Batı Hıristiyanlarının seferlere olan şevkini artırmaya çalışmıştır.⁵³ Papa'nın bir vaazından alıntı yaparak dönemin zihniyetini anlayabiliriz:

⁵⁰ Aslan, *a.g.e.*, s. 183.

⁵¹ Maher Abu Munshar, "Hıristiyan Tarihçilerin Gözünden Haçlı Vahşeti", *Derin Tarih*, (11.2017), s. 70.

⁵² Ahmet Rıza Bey, *Batı'nın Doğu Politikası'nın Ahlaken İflası*, çev. Ziyad Ebuzziya, 1. b., Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988, s. 93.

⁵³ Işın Demirkent, "Haçlılar", *DİA*, İstanbul, C.14, 1996, s. 526.

“Uzun zamandır müsamahamıza hiçbir sınır çizmedik. Ancak(...) Sefahatin cazip gelen dış görüntülerine kapılarak, men olunan hususlara riayet etmeyerek, Allahımızın sizleri cezalandırmakta gösterdiği müsamaha ve sabrının tehammül derecesini aştınız. İnsanın uçarılığı neticesi, evlilik bağlarının meş’ruluğuna hürmet etmediğiniz gibi, zinaya karşı kâfi derecede nefret göstermediniz(...) TÜRKLERİ YENMEK İÇİN MARUZ KALACAĞINIZ UFAK SIKINTILARA KATLANMAYI GÖZE ALDIĞINIZ TAKDİRDE, EBEDİ BİR EMNİYETE KAVUŞMAKLA MÜKÂFATLANDIRILACAKSINIZ(...)

Durmayın, Allah’a düşman olanlara saldırın! Zira Hıristiyanlar için hazin serzeniş konusu budur. Uzun zamandan beri Suriye’yi, Ermenistan’ı ellerinde bulunduruyorlar, daha da ileri giderek Hazret-i İsa’nın mezarına, inancımızın büyük abidesine tecavüz etmişlerdir.

Ey Hıristiyanlar!(...) Bilmez misiniz ki insan için yaşamak bir felakettir. Saadet ise ancak ölümdedir! Dünya nimetleri hoş olmakla beraber boş şeylerdir! Onlara hor bakanlar yüz misliyle mükâfat görürler. Deus Vult (Allah’ın emriyle).”⁵⁴

Papa, halka günahlarını hatırlatarak bu günahlardan arınmanın tek yolunun Müslümanlarla savaşmaktan geçtiği vurgusunu yapmıştır. Ayrıca daha da ileri giderek Müslümanlar hakkında çeşitli iftiralar uydurmuştur. Müslümanların Hıristiyanları zorla sünnet ettikleri, Yahudilerin soykırımı uğradığı gibi çeşitli iddialarla halk manipüle edilmiştir. Bu manipülasyonda Haçlı Seferlerinin başlamasına hizmet etmiş keşiş Pierre L’ermite (1050-1115)⁵⁵ ve vaazların her yerde yayılması için de gezgin vaizler görevlendirilmiştir.⁵⁶ Bu vaizler propagandalar yaparak halkta dini duygular uyandırmışlardır.

Kilise’nin bu gayreti İran-Yunan medeniyetinin fikirlerini de bünyesinde taşıyan İslam toplumlarından, kendi halkının etkilenmesini önlemek içindir.⁵⁷ Daha önce nasıl ki kendi bünyesindeki farklı düşünce ve mezhepleri bastırdıysa şimdi sıra İslam medeniyetine gelmiştir. İmparatorlar genel anlamda Kilise’nin bu geniş yetkisinden rahatsız olsalar da halkı karşılarına almak istemediklerinden uyumlu davranmışlardır. Halk, özellikle Hz. İsa’nın mezarının kurtarılacağı ve Doğulu

⁵⁴ Ahmet Rıza Bey, *a.g.e.*, ss. 83-84.

⁵⁵ Papa II. Urbanus’un verdiği vaazlardan sonra tüm Batı Avrupa’yı dolaşarak Hıristiyanları, Müslümanlara karşı savaşa sürükleyen ve halk üzerinde etkili konuşmalar yapan Fransız bir keşiştir.

⁵⁶ Ahmet Rıza Bey, *a.g.e.*, s. 84.

⁵⁷ Ahmet Rıza Bey, *a.g.e.*, s. 111.

kardeşleri ile birleşecekleri hayalleri ile hareket etmiştir. Ancak elbette ki, Avrupalı insanın zihninde de Doğu her zaman egzotik ve zengin bir yer olarak görülmüştür. Hastalıklarından arınmak, zengin olmak ve artık onlar gibi refah içinde yaşamak isteyen şövalyelerin hepsi Doğu’da bir bölgenin başına geçmenin hayalini kurmuştur.⁵⁸ Kilise’nin yürüttüğü faaliyetler yanında Cluny Tarikatının da halk üzerinde etkisi olmuştur. Genellikle Kilise ile paralel fikirlere sahip bu tarikat için Kudüs ayrı bir önem arz etmiştir.⁵⁹ Bu tarikat da, Haçlı Seferlerine Kudüs’ü paganların (Müslümanlar) elinden alma gayesi ile yola çıkmıştır.

Grekl Hıristiyanlar ile Latin Hıristiyanlar mezhep olarak farklı olduklarından tarih boyunca birbirleri ile geçinememişlerdir. Fakat söz konusu Müslümanlar olunca Grekl Hıristiyanlar, Türklerin fetih hareketlerine karşı Latinlerden yardım istemişlerdir.⁶⁰ Latinlerin bu talebe olumlu tepki vermesi de mezheplerin birleşeceği umudu olmuştur. Çünkü Ortodoksların ayrılmaları ile bazı müritlerini kaybetmiş olan Latin Katolik Kilise, mali anlamda büyük yaralar almıştır. Oysa iki taraf da birbirlerinin asıl niyetini anlayamamıştır. Bizans’ın istediği yardım yalnızca onları bu sıkıntılı dönemden kurtaracak askeri bir yardımdır. Latinlerin asker göndermesini böylece Türklerin Anadolu’daki hâkimiyetini kırmayı planlamışlardır. Ancak bütün Avrupa’yı Konstantinopolis kapılarında görünce onlar da şaşkınlığa uğramışlardır. Esas hayal kırıklığını ise IV. Haçlı Seferleri sırasında Katolik Avrupa’nın Ortodoks kıyımı yaparak Konstantinopolis’i almaya çalıştıkları zaman yaşamışlardır. İşte o zaman, Haçlıların esas niyetleri ortaya çıkmıştır.

1096 yılında I. Haçlı Seferleri böyle bir alt yapının ürünü olarak başlamıştır. Haçlılar ilk olarak gözlerini hac yerleri olarak gördükleri İznik, Antakya gibi bölgelere dikmişlerdir. Buralara bir süre hâkim de olan Haçlıların hâkimiyeti bir grup yağmacının buldukları bölgeleri talan etmesinden ibarettir. Haçlı Seferleri tarihçisi Raymond D’Aguliers katliamı şu cümlelerle anlatır: “Paganların(Müslümanların) bir kısmına merhamet edildi ve bu kişilerin yalnızca başları vuruldu. Diğerlerinin göğsü kulelerden atılan oklarla delindi. Diğerleri ise uzun bir süre işkence görüp canlı canlı yakıldılar. Evler ve sokaklar insan

⁵⁸ Ahmet Rıza Bey, *a.g.e.*, s. 103.

⁵⁹ Salim Koca, “Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Gazi Akademik Bakış*, C.10, S.20, (2017), s. 18.

⁶⁰ Koca, “Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?”, s. 20.

başlarından, ellerinden, ayaklarından oluşan yığınlarla doluydu. Savaşçılar ve şövalyeler, bu ölü beden ve uzuvlar üzerinde sağa sola koşardı(...) Bana sorarsanız, Süleyman Mabedi'nin çok uzun yüzyıllardır Tanrı'ya küfreden paganların kanlarıyla sulanması ilahi adaletin tecelli etmesi anlamına geliyordu.”⁶¹ Daha önce Müslüman idarecilerin hâkimiyeti altında bulunan Ortodoks Hıristiyanlar ve Yahudiler bu yağmalardan kurtulmayı başaramamışlardır. Haçlı birlikleri özellikle Yahudilere karşı, İsa'nın öcünü alma odaklı bir nefretle hareket etmişlerdir. İspanya bunun için en iyi örnektir. Reconquista (yeniden fetih) sloganıyla hareket eden Haçlı birlikleri Müslümanlarla beraber Endülüs topraklarındaki Yahudilerin de soykırımı uğramasına sebep olmuşlardır.⁶² Katolik bilincindeki bu Yahudi nefretinin kökleri elbette çarmıh hadisesinde aranmalıdır. Katolik Hıristiyanlar, çarmıhın öcünü Yahudi kanı akıtarak almak istemişlerdir. 15 Temmuz'da Kudüs'e girmeleriyle katliama başlamışlardır. Haçlılar Yahudileri sinagoglarda katletmişlerdir.⁶³

Yahudiler özellikle de Almanya'nın Worms, Mainz ve Köln şehirlerinde Alman Haçlıların zulümlerine maruz kalmışlardır.⁶⁴ Bazı Hıristiyan papazlar yardım etmeye çalıştıysa da Haçlı birlikleri Yahudileri ya zorla dinlerinden döndürmüşler ya da yaşlı, çocuk demeden kılıçtan geçirmişler, sinagogları yıkmışlardır.⁶⁵ Bazı Yahudiler, Katolik olmuş görünüp vaftiz olsalar da sonra tekrar kendi dinlerine dönmüşlerdir. Yahudilerden nefretin ardında çarmıh hadisesinin intikamı gibi bir düşüncenin yanında ekonomik kaygılar da etkili olmuştur. Haçlılar, savaş halinde besin ve para ihtiyaçlarını Yahudilerin evlerini yağmalayarak karşılamışlardır. Yahudilerin tefecilikten ve ticaretten oldukça iyi kazançlar sağladıkları herkes tarafından bilindiğinden yokluk anında hedef olarak görülmüşlerdir.⁶⁶ Din adamlarının Yahudilere kızgın olmasının altında yatan sebep ise onların, Müslümanlarla iyi geçinmeleridir. Katolikler, İspanya'yı geri alma faaliyeti içindeyken Endülüs'teki Yahudilerden destek görmeyi beklemişlerdir. Fakat burada refah ve özgürlük içinde yaşayan Yahudiler onlara destek vermemişlerdir. Dolayısıyla Katoliklerin bir kez daha nefretini kazanmışlardır.

⁶¹ Abu Munshar, a.g.m., s. 73.

⁶² Nuh Arslantaş, “Yahudilerin Sürgün Travması Osmanlı'da Dindi”, *Derin Tarih*, (11.2015), ss. 143,144.

⁶³ Abu Munshar, a.g.m., s. 73.

⁶⁴ Emrullah Kaleli, “Haçlı Seferleri Zamanında Avrupa'da Antisemitizm”, C.13, S.1, (2013), s. 24.

⁶⁵ Kaleli, “Haçlı Seferleri Zamanında Avrupa'da Antisemitizm”, ss. 25,26.

⁶⁶ Kaleli, “Haçlı Seferleri Zamanında Avrupa'da Antisemitizm”, ss. 26,27.

Bu soykırımlardan yalnızca “non-christian” olarak nitelenenler değil, kendi din kardeşleri de etkilenmiştir. Ermeni Hıristiyanlar ve Hospitalier Tarikatı Haçlı seferleri öncesi Latinler ile işbirliği yapmış ve Türklere karşı yardım sözü vermişlerdir.⁶⁷ Ancak Ortodokslarla birleşme ve onları Müslümanların zulmünden kurtarma gerekçesi ile yola çıkan Haçlılar, Doğu Hıristiyanlarına da türlü eziyetler uygulamışlardır. İskenderiye’de camilerle beraber türbeler ve kütüphaneler de yağmalanmıştır.⁶⁸ Doğu Hıristiyanlarına zulmedildiği şeklinde sloganlarla yola çıkan Haçlılar, Doğu şehirleri ele geçirildiğinde bütün Hıristiyanların Roma Katolik Kilisesi’ne bağlanmalarını istemiştir. Oysa Selahaddin Eyyubi Kudüs hâkimiyeti esnasında Hıristiyanların başına Ortodoks bir lider atamış kendi mezheplerine göre yaşamalarına imkân tanımıştır.⁶⁹

Haçlılar, çoğu seferden elleri boş dönmüş ve bu bazı kesimlerde güvensizliklerin oluşmasına sebep olmuştur. Bu durumda Kilise, kayıpların sebebi için, gönderilen askerleri suçlamıştır. Bu yenilgileri Tanrı’nın cezası olarak yorumlayan Kilise, başarısızlığın sorumluluğunu günahkâr yetişkinlerde görmüştür. Günahsız masumlar gönderilirse zafer kaçınılmaz olacaktır. Bu yüzden çocuk Haçlı Seferleri düzenlemeye karar vermişlerdir.

Kudüs, Batı insanının zihninde sokaklarından bal ve süt akan bir bölgedir.⁷⁰ On iki yaşını geçmeyen çocuklara da böyle anlatılmış ve çocuklardan oluşan Haçlı birliği Kudüs’e doğru yola çıkmıştır. Tarihe kara bir leke olarak düşen bu olayın sonucunda çocukların çoğu, daha Kudüs’e varamadan açlık ve susuzluktan ölmüşlerdir.⁷¹ Bu olay Ortaçağ Avrupa’sındaki inanç kavramını anlamamızda önemli bir ipucudur. Yalnız Katoliklerde değil, ileride Protestanlarda da izah edileceği üzere Tanrı, insanların zihinlerinde sürekli bir şeyler bekleyen verilmediği takdirde kızıp cezalandıran bir varlık olarak görülmüştür. Bu yüzden Avrupalıların hareketleri itaat ve ceza doğrultusunda oluşmuştur.

Haçlı seferleri sonucunda görülmüştür ki “Sezar’ın hakkı Sezar’a” cümlesini kullanan Kilise, kendi maddi durumları söz konusu olunca birçok yeri topraklarına

⁶⁷ Ahmet Rıza Bey, a.g.e., s. 101.

⁶⁸ Ahmet Rıza Bey, a.g.e., ss. 136,137.

⁶⁹ Demirkent, “Haçlılar”, s. 536.

⁷⁰ Koca, “Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?”, s. 19.

⁷¹ Gülşen İstek, “Almanca Eserlerde Çocuk Haçlı Seferleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (08.2019), s. 249.

katarak, buralardaki kutsal eşyaları pazarlayıp yeni kazanç kapıları açma gayreti içine girmiştir. Hatta öyle ki o dönemde Kilise'nin Roma'da kendi adına bir bankası bile vardır. Haçlı seferleri, Kilise'nin istediği seviyede başarı sağlayamasa da Doğu'yu tanımalarına ve bu zenginliklere ulaşmalarına sebep olmuş mimari, sanat, edebiyat alanında atılımlar gerçekleştirmeye başlamışlardır.⁷² Edebiyatta Arapça şiirleri örnek almış mimaride Doğulu ustalara kiliselerini emanet etmişlerdir. Rönesans'ın kaynağını bugün reddetseler de İslam medeniyetinin katkısı tarih kayıtlarına geçmiştir.

Haçlı seferlerinin başarısızlığı elbette buna önderlik eden Papa ve din adamlarının hatası olarak görülmüştür. Ancak Kilise, bunu kendi menfaatine çevirmesini bilmiştir. Seferler sayesinde Asya içlerine kadar gelen Kilise, Hıristiyanlık misyonerliğine ilk kez bu dönemlerde başlamış artık savaşla, kanla değil misyonerlik ile genişlemenin yollarını aramıştır. Bu alanda da özellikle Fransisken ve Dominikenlerin yardımını görmüştür.⁷³

Yalnız Kilise ve Papa değil, seferlere iştirak eden halkın Doğu'yu görmüş olması da onlara büyük katkılar sağlamıştır. Avrupa'ya dönenler ticaret, bankacılık gibi alanlarda Doğu'da gördüklerini uygulayıp zenginleşmeye başlamışlar bunun yanında şifalı bitkiler getirip hastalıklarını tedavi imkânı bulmuşlardır. Endülüslü bilim adamlarından usturlap, pusula gibi icatları kendi ülkelerine taşımışlardır. Oryantalizm faaliyetlerinin başlangıcı da bu dönemlerde ortaya çıkmıştır.⁷⁴ Bütün bu çalışmalar Batıda din ve inanç anlamında da değişimlere sebep olmuş, İslam'daki hoşgörü anlayışı ve tek Tanrı inancı bazı Hıristiyanların teslise eleştiriler getirmesine sebep olmuştur. Templier Tarikatı (Mabed Tarikatı), Kilise için en acı darbelerden biri olmuştur. Bu tarikatın üyeleri olan şövalyelerin, karşılaştıkları Müslümanlarla kurdukları ilişkiler sonucu yoldan saptıkları ve İslam'a ilgi duydukları söylemiştir.⁷⁵ Fransa da İslam devletleri ile yaptığı ticaretler sonucu kendi içinde bir takım değişimler yaşamış Roma'dan bağımsız bir Papalık kurma sevdası o dönemde oluşmuştur.

1492'de Endülüs'ün tamamen kaybedilmesine kadar devamlı süren Haçlı

⁷² Demirkent, "Haçlılar", ss. 544,545.

⁷³ Demirkent, "Haçlılar", s. 544.

⁷⁴ Koca, "Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?", s. 32.

⁷⁵ Göktüğ Halis, *Tapınak Şövalyeleri Tarihi*, 2. b., İstanbul: Helios Kitap, 2018, s. 288.

seferleri tarihe büyük bir ayıp ve dinin Papa'nın yetkisi altında nasıl kullanıldığının bir göstergesi olarak geçmiştir. Bu seferler Avrupalı Katoliklerin savaflara bakışını ve Papa'ya inancını göstermek bakımından önemlidir.

2. LUTHER ÖNCESİ HERETİK GRUPLAR VE ENGİZİSYON MAHKEMELERİ

Katolikler tarafından heretik kabul edilen gruplara ve neden heretik ilan edildiklerine değinmeden önce heretik nedir ve bir din içerisinde ortaya çıkan farklı düşüncelerin sebepleri nelerdir buna bakmakta fayda vardır.

İnsanlarda meydana gelen farklı anlayışlar ve düşünceler coğrafya, dil, kültür, yaşanılan çevre gibi birçok etkene bağlıdır. Bu farklılıklar çeşitlilik ve zenginlik olarak değerlendirilebileceği gibi söz konusu din olduğunda çatışmalara ve ötekileştirmelere sebep olagelmiştir. Dinsel ayrılıkların temel sebepleri; Kutsal kitapların farklı yorumlanması, değişen zamana göre etkileşimlerin artması sonucu diğer din ve mezheplerle kurulan etkileşimler, farklı sosyo-kültürel yapılara sahip olmak, politik sebepler ve insan psikolojisi şeklinde özetlenebilir. Birçok dinde, özellikle de üç semavi dinde (İslam, Hıristiyanlık, Yahudilik), genel kabul gören anlayışın dışındaki farklı gruplar tarih içerisinde sürekli olarak ortaya çıkmıştır. Burada özellikle Hıristiyanlık içinde ortaya çıkan, heretik sapkınlık olarak nitelenen gruplar ele alınacaktır.

Heresi, Hıristiyan Kilisesi'nin geçerli doktrini karşısındaki karşıt doktrin ve fikirlerdir. Heretik ise, genel kabul gören görüşü (ortodoks) benimsemeyen, karşıt duran kişileri tanımlar.⁷⁶ Heretik kabul edilen gruplar ise bu isimlendirmeyi kabul etmemişler aksine Kilise'nin heretik olduğunu ve apostoliklik iddiasının yalan olduğunu savunmuşlardır. Heretik kavramı bazı Hıristiyan tarihçiler ve din adamları tarafından bazen diğer din mensupları için de kullanılmıştır (Müslümanlar, Yahudiler).⁷⁷ Özellikle Haçlı Seferlerinde temel motivasyon düşmanın heretik olması olmuştur.

Hıristiyanlıktaki ilk ayrılık havari Petrus ve Pavlus arasındaki farklılaşmaya kadar götürülebilir. Petrus ve Pavlus'un savundukları düşünceler birbirinden oldukça farklıdır. Onların takipçileri de buna göre karşıt kabul ettiği grubu kendi

⁷⁶ Kadir Albayrak, "İzmit Konsili Öncesinde ve Sonrasında Heretik Hıristiyan Akımları", *Uluslararası İzmit Sempozyumu*, (05.09.2005), s. 104.

⁷⁷ Albayrak, "İzmit Konsili Öncesinde ve Sonrasında Heretik Hıristiyan Akımları", s. 105.

cemaatlerinden dışlamışlardır.⁷⁸ Ancak daha sonra Pavlus'un görüşleri ağırlık kazanmış ve konsiller sonucunda da birçok diğer görüş heretik kabul edilerek Hıristiyanlık içindeki ilk ayrışma böylece gerçekleşmiştir. O dönemde ortaya çıkan birçok kutsal metin olmuş ve din adamları bu kutsal metinleri farklı yorumlamıştır. Örneğin, İskenderiye ekolü ve Antakya ekolü, monofizitler ve diyofizitler gibi çeşitli ayrımlar ortaya çıkmıştır.⁷⁹ Bir de konsillerde sahih kabul edilmeyen İncillerin takipçilerini düşünürsek heretik kabul edilen grupların sayısı bir hayli artacaktır.

İlerleyen zamanlarda Roma İmparatorluğu'nun hâkim olduğu sınırların genişlemesi de, Hıristiyanlığın diğer dinlerle karşılaşmasına ve senkretizme açık hale gelmesine sebep olmuştur. Zaten hali hazırda putperest geleneği sürdüren Roma'dan birçok etkilenmeler yaşamış ve bazı Putperest özellikleri bünyesine katmış olan Hıristiyanlık, Doğu dinlerinden Zerdüştlük, Maniheizm gibi dinlerin de bilinçli bilinçsiz etkisi altına girmiş ve Hıristiyanlık içinde birçok farklı grubun ortaya çıkması kaçınılmaz olmuştur. Buna, genişleyen sınırlarla beraber etkilenilen farklı kültürler de eklenince Doğu ve Batı Kiliseleri arasındaki farklar da belirginleşmiştir. Doğu Kiliseler'inde zaman zaman Doğulu inançların ve kültürlerin izlerini görmek mümkün olmuştur.

Siyasi durumların dine etki etmesi, dinin daha katı ve anlayışsız görülmesine yol açmıştır. Siyasal bağınazlık çoğu zaman yetkililerin dini, emellerine alet etmelerine ve dinin bağınazlık olarak görülmesine sebep olmuştur. Hıristiyanlıkta bu durum I. Konstantin'in Hıristiyanlık üzerindeki takibatı kaldırması ve I.Theodosius'un Hıristiyanlığı imparatorluğun resmi dini ilan etmesiyle başlamıştır. Böylece yöneticiler, Kilise ile yakın temas haline geçmişlerdir. Yöneticiler dini hassasiyetlerden faydalanmış Kilise de yönetime etki edecek gücü elde etmiştir. Böylece Kilise'nin uygun görmediği görüşler yönetimin de desteği ile rahatlıkla heretik kabul edilebilmiştir. Hıristiyanlıkta heretik kabul edilme, siyasal iradenin o düşünceye karşı tutumuna bağlı olmuştur. Bir inanç biçimini savunan grup ne kadar kalabalık olursa olsun siyasi otorite tarafından dışlanıyorsa heretik kabul

⁷⁸ Kürşat Haldun Akalın, "Pavlus'da Gnostik İnsan Ayrımcılığı: Ruhsal Uluslar Karşısındaki Bedensel İsraililer", *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12.2013), ss. 2-4.

⁷⁹Sedat Altunkanat, "Hıristiyanlık'ta Monofizit ve Diyofizit Kristolojinin Konsiller Açısından Değerlendirilmesi", *Kesit Akademi Dergisi*, (09.2020), s. 401.

edilmiştir.⁸⁰ Dolayısıyla değişen şartlar ve siyasi durumlara göre heretik gruplar da değişiklik göstermiştir. Doğu Roma ve Batı Roma ayrımı bu durum için en iyi örnekler arasında sayılabilir. Bu ayrım hem dini olarak uzlaşılmalayan konular sebebiyle hem de siyasi anlamda benimsedikleri farklı politikalar sebebiyle Doğu Roma'nın Bizans Devleti olarak Latin Hıristiyanlardan ayrı bir yetki alanı oluşturmalarına yol açmıştır.

Ortaçağ Avrupası'nda heretiklik en büyük günah kabul edilmiş ve tolerans gösterilmemiştir. Bugünkü toplumlarda da var olan farklı fikirlere ve ekollere tahammülsüzlük o dönemde kendisini şiddet ve baskı olarak hissettirmiştir. Bu şiddet ve baskılar ise neredeyse tüm Avrupa'da oluşturulmuş engizisyon mahkemeleri yoluyla sağlanmıştır. Engizisyon mahkemeleri, adı ile özdeşleşmemiş, herhangi bir mahkeme niteliği taşımamıştır. Sanıklara kendilerini savunma veya aklama özgürlüğü tanınmamıştır.⁸¹ Üstelik aklamadan kast edilen de Katolik doktrinini kabul etmek sayılmıştır. Kişinin inanç özgürlüğüne ve haysiyetine yapılan bu saldırılar Avrupa tarihine kara bir leke olarak geçmiştir.

Günümüze de yansıyan bu mezhepleşme ve dinsel ayrılıklar daha da çeşitlenerek sayılarını artırmışlardır. Temel mezhepler olan Katoliklik, Protestanlık ve Ortodoksluğun da birçok alt kolundan bahsetmek mümkündür. Bunun dışında günümüzde de bu mezhepler dışında ortaya çıkmış heretik sayılan inançlar görülmektedir. Genel Hıristiyanlık anlayışı dışında farklı fikirleri ile gündeme gelen bazı senkretik yeni dini hareketlere Mormonlar, Yehova Şahitleri, Mooncular gibi gruplar örnek gösterilebilir.⁸²

2.1 GNOSTİK DÜALİST GRUPLAR

Hıristiyanlık tarihinde sapkınlık ile yaftalanan ilk gruplar genelde gnostik yapıya sahip olan gruplar olmuştur. Birinci ve ikinci yüzyıllarda ortaya çıkan Gnostikler, ilk Kilise babaları tarafından sapkınlıkla suçlanan ve isimlerinin kökeni “gnosis” kelimesine dayanan gruplardır ve gnosis, tanrısallığın dolaysız içsel bilgisi

⁸⁰ Şinasi Gündüz, “Dinlerde Ayrılık ve Çatışma Ortodoksi Heresi Kavgası”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, S. 9 (2004), s. 10.

⁸¹ Erbaş, *a.g.e.*, s. 21.

⁸² Abdurrahman Küçük, Günay Tümer, Mehmet Alparslan Küçük, *Dinler Tarihi*, 4. b., Ankara: Berikan Yayınevi, 2014, bkz.

demektir.⁸³ Gnostikler, belli bir heretik grup değil, çeşitli grupların temel fikri olarak kabul edilebilir. İncelenecek olan heretik grupların çoğu gnostik fikirlerden etkilenmiş veya Kilise tarafından gnostik olmakla suçlanmışlardır. Fakat bunlar elbette birbirlerinden farklı özellikler ve etkinlikler de göstermişlerdir.

Gnostisizmin temelinde düalizm vardır. Bu düalizm, bazı din veya mezheplerde kendini iki Tanrı inancı şeklinde gösterirken bazılarında, aydınlık ve karanlık dünya veya Tanrı ve Tanrı'dan bir parça olan insan şeklinde anlayışlar olarak göstermiştir.⁸⁴ Gnostisizmi, ana akım Hıristiyanlıktan ayıran bir diğer önemli özellik bilgiyi vurgulamasıdır.⁸⁵ Önemli olan imandan ziyade bilgidir. Apokrif İnciller arasında yer alan Philip İncili, gnostikler tarafından, kendi görüşlerine kaynak oluşturduğu düşüncesiyle önemli sayılmıştır. Philip İncilinde yer alan “Bilgisizlik (bütün kötülüklerin) anasıdır. Bilgisizlik (cehalet) ölümle son bulur(...)hakikate mensup olanlar bütün hakikatleri görecek, kemalata ulaşacaklardır. Hakikat (...)bilinince, cehaletten ve sapıklıktan güçlü olduğu sürece, övülür. (...) (İsa) dedi: ‘Eğer hakikati bilerseniz, hakikat sizi hür yapar.’ Bilgisizlik, köleliğe götürür.”⁸⁶ cümleleri gnosisin önemini vurgular niteliktedir.

Gnostisizmin ilk temsilcisinin Büyücü Simon olarak da bilinen Simon Magus olduğu kabul edilir.⁸⁷ Ardından Gnostik düşüncenin savunuculuğunu yapan önemli isimler; Marcion, Basilides, Valentinus olmuştur. Bu isimler, Kilise'nin aşırı baskıları ve karalama kampanyalarına maruz kalmışlardır. Kilise, o dönem için en çirkin sayılan özellikleri gnostik gruplar için kullanarak onları, halk için bir düşman haline getirmeye çalışmıştır. Bu topluluğun cenin ile beslendiğini, vücutlarına adet kanı sürdüklerini, eşcinsel olduklarını iddia ederek halkın onlardan soğumasını sağlamaya çalışmıştır.⁸⁸ Kilise'nin insanları onlara karşı hale getirmek istemesinin temel sebeplerinden bir tanesi de Gnostiklerin kadın ve erkek cinsiyetleri arasındaki ilişkilerde koyduğu tavır olmuştur. Kilisenin Havva'yı ilk günah işleyen ve bütün insanlığın taşıdığı günahın sorumlusu olarak gösteren tavrı yerine Gnostikler Havva'ya büyük değer vermiş ve kadınları kendi cemaatleri içerisinde de önemli

⁸³ Sean Martin, *Gnostikler İlk Hıristiyan Sapkınlar*, çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu, Kalkedon Yayınları, 2010, s. 15.

⁸⁴ Martin, *a.g.e.*, ss. 37,38.

⁸⁵ Martin, *a.g.e.*, s. 34.

⁸⁶ Ekrem Sarıkçıoğlu, *Diğer İnciller*, 3. b., Fakülte Kitabevi, 2016, s. 165.

⁸⁷ Martin, *a.g.e.*, s. 53.

⁸⁸ Martin, *a.g.e.*, s. 71.

konumlara getirmişlerdir.⁸⁹ Halkın ilgisini çekebileceği düşüncesiyle Kilise, bu karalamalarla ilgiyi yok etmek istemiştir.

Gnostik düşünce çoğu zaman bir grubun heretik olup olmadığını tespit etmek için kullanılan bir ölçek hizmeti görmüştür. Yüzyıllarca birçok şahıs ve grup heretik ilan edilmesine rağmen bu çalışmada özellikle bu grupların tercih edilmesi de bundandır. Hıristiyanlıkta bir inanç grubunun heretik olup olmadığını saptamak için bazı özellikler belirlenmiştir:

- İnancın senkretik özellik taşıması. Örneğin, İncil'i kabul etmekle beraber bünyesinde pagan inanışları da barındırarak ikisini harmanlaması.
- Düalist bir düşünme şekli olması. (İlk heretiklerin genelde maddi-manevi dünyayı ayrı görmelerinden dolayı bu özellik belirleyici kabul edilmiştir.)
- Bir Mehdinin geleceği inancını taşımak.
- Hikmet yanında, büyüsel bilgiyi de kabul etmek.⁹⁰

2.1.1 Pavlikanlar

Pavlikanlar hakkında çok bilgi olmasa da var olan bilgiler genellikle onları heretik olarak kabul eden çağdaşları tarafından yazılmıştır ve Düalist Hıristiyanlar olarak bilinmişlerdir. Düalist Hıristiyanlık anlayışı ilk olarak Ermenistan topraklarında ortaya çıkmıştır.⁹¹ 6. Yüzyıl'da ortaya çıkmaya başlamış olan bu düalist Hıristiyan anlayış hakkında bilgi almak için başvurulmuş en önemli kaynak Sicilyalı Peter'in yazmış olduğu "History of the Manichaeans who are also called Paulicians" adlı eserdir. O dönemde yazılan Düalizm, Gnostisizm veya Maniheizm ile ilgili kaynaklar da aslında Pavlikanlar hakkında bilgiler barındırır. Çünkü Ortodoks Hıristiyanlar Pavlikanları, Hıristiyanlığın farklı bir yorumu olarak görmek istememişler, onları Maniheizmden etkilenmiş heretik gruplar olarak kabul etmişlerdir. Bunda en önemli etken de Tanrı inancı olmuştur. Pavlikanların, düalizmin kurucusu olarak kabul edilen Mananalisli Konstantin'in yolundan giderek bu dünyanın Tanrısını, öteki dünyanın Tanrısından ayrı değerlendirmeleri ve Cennetteki Baba'nın bu dünya üzerinde bir hâkimiyeti olmadığını kabul etmeleri Ortodoksların Pavlikanları, heretik kabul etmelerinin en önemli sebepleri arasında

⁸⁹ Martin, *a.g.e.*, s. 44.

⁹⁰ Albayrak, "İzmit Konsili Öncesinde ve Sonrasında Heretik Hıristiyan Akımları", s. 109.

⁹¹ Janet Hamilton, Bernard Hamilton, Yuri Stoyanov, *Hıristiyan Düalist Heretikler*, çev. Leyla Kuzucular, Ankara: Yurt Kitap Yayın, 2010, s. 40.

sayılmıştır.

Ermenistan'da ortaya çıkan bu topluluğa “Pavlikan” denilmesinin kesin sebebi bilinmese de bu ismin kökeni hakkında bazı varsayımlar vardır. Aziz Pavlus (Paul)’un bu grup için çok önemli olması ve Yeni Ahitle beraber Pavlus’un mektuplarına büyük ehemmiyet verilmesinden dolayı bu ismi almış olması muhtemel gözükmiştir. Diğer bir görüş ise Ermenistan’daki Maniheist Kallinike isimli kadının iki oğlundan biri olan Paul’e dayandırılır. Kadının bu oğulları Pavlikanlar’ın kurucuları kabul edilmiştir. Başka bir görüş de Samsatlı Paul adında ayrı bir patrikten bahsetmiş ve Paullerin karıştırılmış olabileceği ihtimali üzerinde durmuştur. İsim kökenini Paul’e dayandıranlar dışında “Pavlikan” kelimesinin, Ermeni dilinde aşağılayıcı ve küçümseyici olması dolayısıyla bu grubu heretik kabul edenler tarafından onlara verilmiş bir isim olabileceği de görüşler arasındadır.⁹²

Sicilyalı Peter’in Pavlikanlar hakkında verdiği bilgilere göre, bu grup Samsatlı Paul’e dayanır ki bu kişi, Kallinike isimli Maniheist bir kadının oğludur. Bu kadın oğullarına Maniheizm inancını öğretmiş böylece buldukları köyden başlayarak bütün Ermenistan’a bu sapıklığı yaymıştır.⁹³ Oğlu Paul’dan sonra bu öğreti Konstantin (Silvanus), Symeon (Titus), Gegnesius (Timothy), Epaphroditus (Joseph), Zacharias, Pis Baanes, Sergius(Tychicus) gibi yeni öğretmenlerle devam etmiştir.⁹⁴ Bu bilgiler ışığında Pavlikanlar kendilerini ne kadar Hıristiyanlar olarak tanımlasalar da kaynaklarda Maniheistler olarak görülmüşlerdir.⁹⁵ Yedinci yüzyılda varlığını hissettiren Pavlikanlar, kendilerinden önceki Gnostisizmden, Maniheizm’den elbette etkilenmişlerdir.⁹⁶ Ayrıca bunun dışında Yunan-Roma tanrı anlayışından etkilendikleri de açıktır. Daha mitsel ve çokluk içeren bir Tanrı kavramı benimsemişlerdir. Ancak onların Yeni Ahit’e büyük önem vermesi, onları klasik Maniheist anlayış içinde görmeyi de zorlaştırmıştır. Yeni Ahit ile beraber Eski Ahit’i benimsememişler ve bu kusurlu dünyayı yaratanın Eski Ahit’in Tanrısı olduğunu söylemişlerdir.⁹⁷ Onlar kusurlu dünyadaki amacın gnosis’e ulaşmak olduğunu kabul etmişlerdir. Ancak diğerlerinden farklı olarak Kutsal metinlerin

⁹²Sakin Özışık, “Pavlikan Kilisesi ve Eski Hıristiyan Heresileriyle İlişkisi”, *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.14, S.2, (2010), s. 509.

⁹³ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 169.

⁹⁴ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 170.

⁹⁵ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 18.

⁹⁶ Özışık, *a.g.m.*, s. 506.

⁹⁷ Özışık, *a.g.m.*, ss. 519,520.

yorumlanmasıyla bu hakikate ulaşabileceklerini düşünmüşlerdir.

Pavlikanlar, İsa'yı öteki dünyanın tanrısı olarak görmüşler bundan dolayı da onun insan formunda düşünülmesinin imkânsız olduğunu savunmuşlardır. Çünkü o, maddi dünyadan değildir ve maddi dünyaya dair bir bağlantısı olamaz. Bu yüzden cismani Meryem'den doğmuş olması da düşünülemez.⁹⁸ Yeni Ahit'teki karşıt yönde bilgileri ise mecazi anlamda yorumlamışlardır. Evharistiyayı sembolik anlamışlar ve gerçekte İsa'nın ekmek ve şarap vermediğini söylemişlerdir.⁹⁹ Manastır hayatı şeklinde bir yaşam tarzı benimsememişler, evlenmiş çocuk sahibi olmuşlardır. Savaşa karşı olduklarını, barış dini olduklarını söyleyen Katoliklerden farklı olarak savaşçı bir kimlikte olmuşlar fakat Haçlı Seferleri düzenleyen Katoliklerin seferlerine karşı çıkmışlardır.¹⁰⁰ Savaşçı kimliklerinden dolayı bazı Bizans imparatorları tarafından Pavlikanlar'a sahip çıkılmış ve onların yeteneklerinden ordu içinde faydalanılmıştır.

Pavlikanlar, tarihte “ikonoklast” olarak anılmışlardır. Bu, onların daha sonraki yüzyıllarda heretik kabul edilecek olan John Wycliffe, Savonarola gibi reformculara benzer özellikleridir. Katolikler ve Ortodokslar için heretik kabul edilen bu şahıslar ve gruplar, Hıristiyanlıkta saygı gören azizler kültürüne ve ikonalara şiddetle karşı çıkmışlar ve bunun dinde yeri olmadığını vurgulamışlardır. Pavlikanlar, yalnızca bir nesne olan haça saygı göstermeyi, Meryem'i yüceltmeyi ve azizleri reddetmişlerdir. Bu görüşleriyle Ortodokslar tarafından dışlanan diğer ikonoklastlarla birleşmişlerdir.¹⁰¹

İkonoklastların bu düşüncelerine karşı çıkanlar da “ikonodülist” olarak isimlendirilmişlerdir. Onlar İsa'nın, azizlerin prototiplerine gösterilen saygının dinsel aktivitelerde uygun olacağı kanaatini taşımışlardır.¹⁰² İkonoklastlar ise, bunların Tanrı tarafından kesinlikle yasaklandığını söyleyerek bazı Bizans imparatorlarını da fikirleriyle etkilemişlerdir. Ortodoksluğa bağlılığıyla bilinen İmparatoriçe Irene, İznik Konseyinde ikonoklast fikirleri kesinlikle reddetmiş ve Pavlikanları Ortodoks zemine yaklaştırmaya çalışmıştır. 843 senesinde yine

⁹⁸ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, ss. 185,186.

⁹⁹ Canan Seyfeli, “Byzantine Paulicians: Beliefs and Practices”, *Journal of Religious Inquiries*, (08.08.2020), s. 60.

¹⁰⁰ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 49.

¹⁰¹ İskender Oymak, “Pavlikianların Tarihçesi, İnanç Esasları ve Pratikleri”, *Dini Araştırmalar*, (2008), s. 147.

¹⁰² Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 56.

ikonodülist bir imparatoriçe olan Theodora vekil olarak başa geçmiştir ancak onun faaliyetleri daha sert olmuş ve ikonoklast fikirlerin heretikliğini salık vermiştir. Theodora, ikonoklast olmak ile Maniheist olmayı eş tutmuş ve Pavlikanları, Maniheist din sapkınları olarak niteleyerek ağır cezalara çarptırılmalarını istemiştir.¹⁰³ Pavlikanların ikonoklastlığı şunları kapsamaktaydı; haç nesnesine özel ehemmiyet vermemek, Kilise hiyerarşisini reddederek kendilerine ait kiliseler kurmak, Katolik ve Ortodoksların aziz olarak kabul edip saygı gösterdiği kişileri kabul etmemek ve her türlü ikon ve resme Yeni Ahit'i temel alarak karşı çıkmak. Bu yüzden ikonodülist imparator ve imparatoriçeler ikonoklast olmayı heretik olmakla eş tutmuşlardır.

Bu nedenle Pavlikanlar bazen ikonoklast Bizans imparatorlarının hoşgörüsünden faydalanmış olsalar da genel Ortodoks düşüncesinin dışında olmalarından dolayı heretik kabul edilerek birçok cezaya çarptırılmışlardır. Özellikle Anadolu ve Ermenistan'da Pavlikan liderler idamla cezalandırılmışlardır. Pavlikan karşıtı yazılarda Pavlikanlar genelde şeytan ve yılan olarak tasvir edilmiştir.¹⁰⁴ Pavlikan liderleri yanlarında savaşçı kişiliklerinden dolayı tutan Bizans İmparatorlarına ise uyarılarda bulunmuşlar, onların kolaylıkla saf değiştirmiş gibi gözükeceklerini ancak hiçbir zaman Tanrı'nın safında olmayacaklarını bildirmişlerdir. Klasik Hıristiyanlık için en tiksindirici şeylerden sayılan homoseksüellik diğer heretikler için olduğu gibi bu grup için de söylenmiş bu yolla onların korkulması ve kaçınılması gereken bir topluluk olduğu yönünde vaazlar verilmiştir.¹⁰⁵

Pavlikanların heretiklik günahından kurtulmalarının yolları onların Maniheist, düalist düşüncelerinden vazgeçmeleri, Meryem'i kutsal kabul etmeleri, Musa'nın kanunlarını da benimsemeleri, ikonlara, azizlere saygı göstermeleri olarak sıralanmıştır.¹⁰⁶ Bunun yanında bu sapkınlığı başlatan John ve Paul'e lanet etmeleri, evharistiya ayinini kusursuz ve iyi bir niyetle yerine getirmeleri beklenmiştir.¹⁰⁷ Bazı Pavlikanlar, görüşlerinden vazgeçerek boyun eğmiş, bazıları buldukları bölgenin patrikleri tarafından Trakya, Balkanlar gibi daha Batı bölgelere sürülmüş, bekleneni yapmayan heretik Pavlikanlar ise, özellikle de Bizans imparatoru Justinian

¹⁰³ Seyfeli, "Byzantine Paulicians: Beliefs and Practices", s. 52.

¹⁰⁴ Seyfeli, "Byzantine Paulicians: Beliefs and Practices", s. 56.

¹⁰⁵ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 174.

¹⁰⁶ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 185-187.

¹⁰⁷ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 190,191.

(527-565) zamanında idam edilmişlerdir.¹⁰⁸ Pavlikanların önemli kalelerinden sayılan Divriği'nin de işgaliyle buradaki varlıkları da sona eren Pavlikanlar Batı'da Bogomilizm oluşumunun temellerini atmışlardır.

2.1.2 Bogomiller

Bogomilizm, X. yüzyıl ortalarında Balkanlarda gelişme göstermiş ve Rahip Teofil Bogomil tarafından liderliğinin üstlenildiği bir grup haline gelmiştir. Adını Rahip Bogomil'den alan bu grup Bulgar Çarı Peter döneminde ortaya çıkmıştır. “Bogomilizm” kelimesi, kök olarak Bulgarca “Tanrı'nın sevdiği” anlamındadır.¹⁰⁹

Ortaçağ'da Balkan ülkelerinde ortaya çıkmış olan bu gnostik temelli oluşum üzerine edinilen bilgiler, Bulgar Çarı Peter ile Konstantinopolis patriği Theophylact Lecapenus arasındaki mektuplaşmaya dayanmıştır.¹¹⁰ Cosmas isimli Bulgar bir rahibin bu grup hakkındaki söylevleri,¹¹¹ Bizans imparatoru Alexius'un kendisi gibi heretik avına önem veren kızı Anna Comnena¹¹²,nın Bogomil Basil davası¹¹³ hakkındaki yazdıkları ve Bogomillerin yargılanma ve cezalandırılmalarını kaleme alan şahıslar tarafından günümüze ulaşmıştır.¹¹⁴

Bogomiller hakkında elde edilen bilgiler genel olarak onların Pavlikanlar'a benzediği ya da onların devamı olduğu yönünde olmuştur. Onların devamı oldukları tezi Trakya taraflarına sürülen Pavlikanlar'ın daha sonra buradan Balkanlar'a geçmelerinin kolay olacağından hareketle savunulmuştur.¹¹⁵ Elbette onların devamı olduğunu düşündürecek birçok ortak yönleri de bulunmuştur. Bunun yanında Bogomiller'in inanç ve itikat noktasında İran ve Doğu Gnostik özelliklerinden

¹⁰⁸ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 116.

¹⁰⁹ Halim Işık, “Hıristiyan Düalist-Gnostik Bir Tarikat Olarak Bogomilizm ve Avrupa Heretik Toplumlarına Etkileri”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi -Trakya Üniversitesi*, C. 6, S. 1 (2017), s. 109.

¹¹⁰ Altan Çetin, Galip Çağ, “Bosna'nın Osmanlı İdaresine Geçişinde Bogomillğin Etkisi”, *Tarih Okulu*, (2011), s. 23.

¹¹¹ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 205.

¹¹² İlme, edebiyata merakı ile bilinmiş, babası İmparator Alexius'un hayatını kaleme almış ve Haçlı Seferleri'ne büyük eleştiriler getirdiği halde kendisi de hayatını heretikleri yakalamaya adanmıştır. (Bkz. Ahmed Rıza Bey, *Batı'nın Doğu Politikası'nın Ahlaken İflassı*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 96, Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *Hıristiyan Düalist Heretikler*, Yurt Kitap Yayın, Ankara, 2010, s. 294.)

¹¹³ Bizans İmparatorluğu içerisinde heretik düşünceleriyle takipçi toplayan keşiş Basil, İmparator Alexius'un oğlu John II Comnena (hangi imparator döneminde olduğu net değildir) tarafından sorgulanmış ve düşüncelerinden vazgeçmesi istenmiştir. Ancak Basil, on iki havarisi olarak da adlandırdığı öğrencileri ile bu inancı sürdürmeye devam etmiş ve sonuçta yakılarak öldürülmüşlerdir.

¹¹⁴ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 294.

¹¹⁵ Işık, “Hıristiyan Düalist-Gnostik Bir Tarikat Olarak Bogomilizm ve Avrupa Heretik Toplumlarına Etkileri”, s. 141.

etkilendikleri tahmin edilmiştir. Ancak buldukları coğrafi konum dolayısıyla daha sonra Latin Katolik Hıristiyanlık ve Grek felsefesi ile de iç içe olmuşlardır.¹¹⁶ Grek felsefesindeki kusurlu ve kötülüklerle dolu dünyanın Tanrısı nasıldır sorusunu, Hıristiyani bir bakışla birleştiren bu Gnostik grup, birbirinden bağımsız iki cevherin var olduğunu düşünmüş ve Tanrı inancı noktasında Pavlikanlar gibi düalist bir yol izlemişlerdir.¹¹⁷ Grek çok Tanrılı dinin etkisinin de görüldüğü bu coğrafyada bu yeni Helenist-Hıristiyan görüş doğal karşılanmıştır. Katolik ve Ortodokslar Pavlikan düalistliği ile Bogomil düalistliğini farklı görmüşler, Bogomilleri ılımlı düalist olarak isimlendirmişlerdir. Bogomilleri, ılımlı yapan onların tek Tanrı inancını benimsemelerinin yanında iki cevheri Tanrı oğulları olarak isimlendirmiş olmalarıdır. Bu oğullardan büyük olan “Mammon” olarak isimlendirdikleri şeytan, küçük olan İsa’dır(Hangisinin büyük olduğu konusunda kaynaklarda bir ortaklık söz konusu değil). Dünyayı ve dünyaya dair şeyleri yaratan şeytandır. Ancak insanlara ruhu veren Tanrı’dır.¹¹⁸ İsa’yı da insanoğlunun kurtuluşu için dünyaya göndermiştir. Bogomiller’in bu düşüncesinden dolayı bazı kaynaklar onları, satanik olarak kaydetmiş, Bogomiller’e dair yazılmış en eski metin olan Bulgar Çarı Peter’e yazılan mektupta ise onlar, Maniheizm ile Pavlikanlığın karışımı bir öğreti olarak görülmüşlerdir.¹¹⁹

Bogomiller, Tanrı’nın diğer oğlu İsa’nın da, ölümünün yalnızca bedenen gerçekleştiğini, gerçekte ölmediğini kabul etmişlerdir.¹²⁰ Bunun zıttını savunduğunu düşündükleri Ortodoks ve Katolik Kiliseler’ini kabul etmeyerek Papalık makamını tanımamışlardır. Bu yüzden de Bosna’da yaşayan Bogomiller, Katolik kiliselerinden ayrı kiliselerde ibadet etmişlerdir. Ayrıca Pavlikanlar gibi onlar da tasvirleri kabul etmemişler ve kiliselerinde ikonlara yer vermemişlerdir.¹²¹

Katolikler, Bogomiller’i, özellikle onların doketik anlayışlarından dolayı eleştirmişlerdir. Çünkü Bogomiller, Meryem’i Tanrı annesi olarak kabul etmemişler, İsa’nın doğumunun beşerden mümkün olamayacağını

¹¹⁶ A.yer

¹¹⁷ Işık, “Hıristiyan Düalist-Gnostik Bir Tarikat Olarak Bogomilizm ve Avrupa Heretik Topluluklarına Etkileri”, s. 113.

¹¹⁸ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 225.

¹¹⁹ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 179.

¹²⁰ Işık, “Hıristiyan Düalist-Gnostik Bir Tarikat Olarak Bogomilizm ve Avrupa Heretik Topluluklarına Etkileri”, s. 124.

¹²¹ Maja Angelovska-Panova, Ružica Cacanaska, “Historical and Cultural Implications of Bogomilism”, *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, (2016), s. 43.

savunmuşlardır.¹²² Ayrıca onlar, çarmıh hadisesinde haça gerilenin İsa'nın bedeni olmadığını, ona benzetilmiş biri olduğunu kabul etmişlerdir.¹²³ Tanrı'yı insan tasvirinde düşünmenin imkânsızlığına dikkat çekmiş bu yüzden kiliselerinde de İsa tasvirine yer vermeyerek "tasvir kırıcılar" olarak anılmışlardır. Bu yüzden V. Konstantin (741-775), ikon ve resim karşıtlığından dolayı Bogomiller arasında büyük saygı görmüştür.¹²⁴ Eski Ahit'i de kabul etmeyen Bogomiller, İncillerde yer alan İsa'nın doğum hikâyeleri ve evharistiyayı aynen Pavlikanlar gibi değerlendirmiş alegorik imgeler içerdiğini ve gerçeği yansıtmadığını düşünmüşlerdir. Bu yüzden Katolikler için en önemli sakramentler olan vaftiz ve evharistiyayı kabul etmeyerek "heretik" olmakla damgalanmışlardır. Azizler, ulular, Bakire Meryem adına yapılan herhangi bir şeyin kendi inançlarına ters düştüğü gerekçesiyle bu şahıslar şerefine yapılan günleri ve ayinleri mukaddes görmemişler ve uygulamamışlardır.

Rahip Cosmas, Bogomiller hakkında yazdığı söylevde onların diğer insanları kendilerine çekmek için sakın ve kibar göründüklerini belirtmiştir. Onları sıkça oruç tutan, gereksiz sözlerden sakınan, gürültü yapmayan insanlar olarak tasvir etmiştir.¹²⁵ Kendilerine bir zarar gelmesin diye de görünürde buldukları bölgenin genel mezhebine ve görüşüne uygun gözükmeye çalışmışlardır. Katolik ve Ortodoksların Bogomil heretiklerine karşı duydukları tiksintinin temel sebeplerinden biri onların ustaca takiiye yapmasıdır. Bu özelliklerinden dolayı sıklıkla kuzu postuna bürünmüş kurtlar olarak görülmüşlerdir. Rahip Cosmas, Bogomiller'i şeytandan bile daha utanmaz görmüş onları şeytanla kıyasladığı sözlerinde: "Şeytanlar, adil Tanrı'nın kutsal emanetlerinden de korkarlar(...) kutsal emanet sandığına yaklaşmaya cesaret edemezler; oysa sapkınlar onlarla alay eder, bizi onlara (kutsal emanetler) secde ederek yardım dilerken gördüklerinde bize gülerler."¹²⁶ demiştir. Ayrıca Yahudilerle yaptığı kıyasta ise sapkınların İsa'nın tanrısallığına hakaret ettiklerini, Yahudilerin bile böyle bir şeye cesaret

¹²² Işık, "Hıristiyan Düalist-Gnostik Bir Tarikat Olarak Bogomilizm ve Avrupa Heretik Toplularına Etkileri", s. 127.

¹²³ Işık, "Hıristiyan Düalist-Gnostik Bir Tarikat Olarak Bogomilizm ve Avrupa Heretik Toplularına Etkileri", s. 128.

¹²⁴ Işık, "Hıristiyan Düalist-Gnostik Bir Tarikat Olarak Bogomilizm ve Avrupa Heretik Toplularına Etkileri", s. 128.

¹²⁵ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 207.

¹²⁶ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s.210.

etmediklerini söylemiştir.¹²⁷ Bogomiller'in haçı saygı duyulması gereken değil, aksine İsa'nın üzerinde can verdiği bu nesnenin ayaklar altına alınması gerektiği görüşleri Katolikler için kabul edilemez bir sapkınlık olarak görülmüş onlar, azizlere, kutsal emanetlere ve haça yapılanları küfür saymışlardır.¹²⁸ Bogomiller'in İncil'de geçen birçok ögeyi ve hikâyeyi mecazi anlamda almaları sorgulanmış ve Rahip Cosmas tarafından bu yetkiyi ve algılayış biçimini kimden aldıkları sorulmuştur. Örneğin, evharistiyanın Bogomiller tarafından kabul edilmeme sebebi ekmek ve kanın farklı yorumlanması olmuştur. Bogomiller, İsa'nın bedenini dört İncil'e yapılan bir vurgu, kanı ise Havariler 'in İşlerine bir işaret olarak almışlardır.¹²⁹

Buraya kadar birçok açıdan Pavlikanlarla benzer özellikler gösteren bu yeni heretikleri, onlardan ayıran birkaç farklı özellik de olmuştur. Bunlardan en önemlisi Bogomiller'in uzlet hayatını tercih etmiş olmalarıdır. Züht bir yaşam tarzını benimseyen Bogomiller, cinsel münasebetleri, et ve şarap tüketmeyi, savaşlarda etkin rol almayı şeytan işi görmüşlerdir.¹³⁰ Evlenmeye karşı tepkileri, kadını düşüşün sebebi görmelerinden kaynaklanmıştır. Kadını daima, kişiyi sofu yaşantısından uzaklaştıran kusurlu dünya hayatına yaklaştıran varlıklar olarak görmüşlerdir.¹³¹ Yahudilerin seçilmişlik düşüncesini ve onların kitabını kabul etmeseler de Eski Ahit'te sadece peygamberlerle ilgili bölümleri kabul etmişler ve aslında kendileri asla bağdaştırmaları da Yahudiliğin Kabbalist yorumuyla benzerlik arz eden bazı uygulamaları mevcuttur.¹³² Özellikle yaşadıkları züht hayatı ve kabul ettikleri ruh göçü inancıyla bir benzerlik görmek mümkündür.

843'te toplanan Ortodoksluk Synodikonu'nda, Bogomiller, benimsedikleri bütün görüşler ve yaşam tarzlarıyla eleştirilmiş ikonoklast heretikler olarak lanetlenmişlerdir.¹³³ Onlar, Tanrı'nın insanlar için helal kıldığı şeyleri haramlaştırdıkları için, kendileri dışındaki Hıristiyanları, ikonodülist olmaları, Haçlı Seferleri yapmaları ve şarap içmeleri gibi konularda eleştirdikleri için Bogomiller'in zararlı oldukları ve cezalandırılmayı hak ettikleri kararına varmışlardır. Ayrıca Slav

¹²⁷ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 217.

¹²⁸ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 220.

¹²⁹ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 213.

¹³⁰ Işık, a.g.m., s. 129.

¹³¹ Işık, a.g.m., s. 130.

¹³² Işık, a.g.m., s. 135.

¹³³ Işık, a.g.m., s. 163.

Bogomilleri ile Bizans Bogomilleri arasında da ayrıma gidenler, Bizans Bogomillerini bir başlangıç ayini ile tanımlamışlardır. Bu ayininin amacı Ortodoks vaftizinden arınma amaçlı olmuş ve ikonoklastlığı, savaşlara karşı olmayı ve şaraptan uzak durmayı da içeren sofu eğitimini içermiştir. Bu eğitimden geçen kişiler ilahilerle töreni sonlandırmışlardır.¹³⁴

Bogomiller'in insanları İncil okuyacağız diyerek kandırdıkları ama aslında onlara kendi öğretilerini fısıldadıklarını, bunun sonucunda da kişinin geri dönülemez bir şekilde şeytanın uşağı olduğu inancını taşımışlardır.¹³⁵ Bunun yanında Katoliklerin genel olarak heretik kabul ettikleri birçok grup için ortak olarak varsaydıkları eşcinsellik, Kilise'de yasak ilişkiler gibi söylemleri de Bogomiller için aynı şekilde devam etmiştir. Bunlar, heretik grupların insanlar nezdinde itibarının düşürülmesi yönünde abartı beyanlar olarak kabul edilebilir gözükmiştir.¹³⁶ Çünkü bu verileri iletenler çoğunlukla din adamları olmuş ve karşılaştıkları bu yeni Gnostik-Düalist düşünceler karşısında büyük tedirginlikler yaşamışlardır. Temel farklılıkları da yok sayarak Maniheizm, Bogomilizm, Pavlikanlık, Zerdüştizm gibi inanışları heretik başlığı altında bir tutarak kararlaştırdıkları "ateist" gibi bazı sıfatları hepsine uygun görmüşlerdir. Anna Comnena, Bogomil heretik X. Basil'in davası hakkındaki yazısında onun kesinlikle bu sapkınlığın son bulması için yakılarak can vermesinin ne kadar yerinde bir karar olduğunu vurgulamış, diğer Bogomiller için alınan hapis kararlarını ise insafli bulmuştur.

Bogomilizm, ilerleyen yıllarda görüşleri ve yaşayış tarzıyla farklı bir boyuta ulaşmaya başlamış ve şeytan vurgusunu artırmıştır. Bu da cemaatleri içerisinde kayıplar vermesine neden olmuştur. Cosmas'ın görüşüne göre onlar, hükümete de karşı gelmişler, çarları küçük görmüş aristokratlarla dalga geçmişlerdir.¹³⁷ Bu sebeple devlet desteği de görmemeye başlayan Bogomiller, toplumdan dışlandıkça kendi hiyerarşilerini ve sistemlerini kurumsallaştırmaya başlamışlardır. Tarih içerisinde tüm dönemlerin doğru değerlendirmesinin yapılabilmesi için siyasi arka planın varlığı da unutulmamalıdır. Bizans'ın, Bogomilizm ile verdiği mücadele hem halkının heretik düşüncelerden etkilenmesini istememesi hem de milli kimliklerinin

¹³⁴ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 82.

¹³⁵ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 224.

¹³⁶ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, ss. 112,113.

¹³⁷ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 215.

Slavlaşma korkusu olmuştur. Yine aynı şekilde Bogomilizm'in Balkan topraklarındaki yayılması da Slav milliyetçiliğine bağlanabilir. Heretik karşıtı bazı Bizans imparatorlarının ise Bogomiller'e karşı yetersiz kalmalarının arka planında yine siyasi çekişmeler ve savaşlar yer almıştır. İtalyanlar, savaşçı Peçenekler ve Selçuklular ile sürekli mücadele halinde olan Bizans, gelişen heretik tehditlerine zaman zaman karşılık verememiştir.¹³⁸ Ancak 1100'lü yıllara gelindiğinde Bogomil heretikliği için ciddi kararlar alınmış ve suçlu görülenler yakılarak cezalandırılmıştır.¹³⁹

Henüz Bogomillige kabul töreninden geçmemiş yani şeytanın emrine girmemiş kişiler belli sürelerde manastırlarda hizmet etmesi ve Bogomil inanç esaslarını lanetlemesi koşuluyla yaşamlarına devam etmelerine izin verilmiştir.¹⁴⁰ Ancak yemin törenini gerçekleştirmiş esas sapkınların tek kurtuluş yolu bütün hayatını Ortodoks öğretiyeye göre yaşamaktır. Tüm hayatını manastırda diğer din adamlarının gözetimi altında geçirmek zorundadır. Ortodoksluğa geçişini gösteren sözlerde, Meryem'e ve azizlere saygı duyacağını, ikonlara put demeyeceğini, İsa'nın tanrısallığına leke sürmeyeceğini beyan etmesi istenmiştir.¹⁴¹ Görüşlerinden dönmeyen Bogomiller için Katolikler engizisyon mahkemelerinde yargılamalar yaparak yakma kararı almışlar, Bizans Ortodoksları da bu tövbe formülüne rağmen direten heretikleri aynı cezaya uygun görerek yakma kararını devam ettirmişlerdir.

Daha sonra Balkanlar'a yapılan Osmanlı fetihleri ve burada Müslüman mutasavvıfların yaşantısı, züht hayatı benimseyen Bogomiller'e yakın gelmiştir. Katoliklerin, Bizans üzerine yaptığı Haçlı seferlerinde hem Katoliklerden zulüm gören hem de Bizans Ortodoksları tarafından heretik olmaları dolayısıyla dışlanan bu gnostik Hıristiyanlar, Balkanlar'da Osmanlı'ya yakın bir tutum sergilemişlerdir.¹⁴² Böylece Bosna'da İslam kültürü etkisini göstermeye başlamıştır. Bogomiller'in ortaya çıkışı X. yüzyıl olsa da uzun dönemler varlığını devam ettirmiş, eskatolojik ve mitolojik öğelerden oluşan felsefeleri zamanla Bulgaristan'dan, Bosna'dan, Sırbistan'dan Fransa'ya, İtalya'ya yayılma göstermiş

¹³⁸ Mehmet Çog, "İslam-Bizans İlişkileri Bağlamında 'Pavlikanlar' Üzerine Bir Değerlendirme", *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2008), s. 83.

¹³⁹ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 352.

¹⁴⁰ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 342.

¹⁴¹ Hamilton, Hamilton, Stoyanov, *a.g.e.*, s. 343.

¹⁴² Çog, "İslam-Bizans İlişkileri Bağlamında 'Pavlikanlar' Üzerine Bir Değerlendirme", ss. 83,84.

ve burada Kathar oluşumunu sağlamıştır.¹⁴³ Bu dönemlerde iki grup da merkez Roma tarafından heretik olarak görülmüşler hatta bu heretikklik Bulgaristan'dan geldiği için Bulgar kelimesini “heretik” anlamında da kullanmışlardır.¹⁴⁴ Bogomiller'in daha sonra Avrupa'da Katharlar olarak ortaya çıkması reform sürecine katkı sağlayacak bir olay olmuştur. Bosna'da kalanların ise Müslüman oldukları ihtimaller dahilindedir.¹⁴⁵

2.1.3 Katharlar

Albigensianlar olarak da bilinen Katharlar, ilk kez XII. yüzyılda İtalya'da görülmüştür. Yaşayış biçimleri ve inançlarıyla kimi zaman Bogomillerle eş tutulmuştur. İtalya'nın Bosna'ya coğrafi yakınlığı düşünüldüğünde bu, çok da uzak bir ihtimal değildir. Çünkü Osmanlı fetihlerinden sonra Bosna'da kalan Bogomillerden birçoğu Müslüman olurken kalanlara ne olduğuna dair pek bir bilgi yoktur. Bu kimselerin Avrupa taraflarına göç ederek buralarda Kathar hareketine katıldıkları ya da öncüsü oldukları düşünülmüştür. İtalya'daki ilk merkezleri Lombardia olmuş ve burada Bogomillerle sıkı ilişki içinde olan Marco, Kathar hareketinin kurucusu olarak görülmüştür.¹⁴⁶ Bu hareketin ilk olarak İtalya'da etkin olması ayrıca Katoliklik merkezinin burası olmasına bağlanabilir. Papalıkta meydana gelen çözümler, Kilise'nin zenginliği ve aldığı devlet desteğine birebir şahit olan İtalyanlar arasında Kilise'ye karşı bir hoşnutsuzluk hali hazırda varken, Kathar hareketi bu hiyerarşik düzene karşı gelen fikirlerle ortaya çıktığında, memnuniyetsiz insanlara bir ifade gücü vermiştir. Lombardia'da başlayan bu hareket kısa zaman içinde İtalya'nın çeşitli şehirlerine yayılma göstermiş, Milano'da kendisine büyük destek bulmuştur. Balkanlar'daki inanışları İtalya'ya taşıyan Marco ve destekçileri Doğu'dan getirdikleri “gizli yemek”, “Yeşeya'nın bakışı”, “İki ilke kitabı” gibi eserlerle Kathar felsefesini vaaz etmişlerdir.¹⁴⁷ İtalya ile beraber Katharizm'in en çok etkin olduğu ülke Fransa'da, Kathar heretiklerine karşı Haçlı birlikleri ve Kilise mücadele verirken İtalya'da, bu harekete –İtalya'da bilinen adıyla Patarenler- karşı en büyük girişimler fazlasıyla disiplinli çalışan Katolik tarikatlar

¹⁴³ Işık, a.g.m., s. 159.

¹⁴⁴ Işık, a.g.m., s. 160.

¹⁴⁵ Sean Martin, *Ortaçağ'da Avrupa'da Alevi Hareketi Katharlar*, çev. Barış Baysal, 1. b., İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2009, s. 133.

¹⁴⁶ Işık, “Hıristiyan Düalist-Gnostik Bir Tarikat Olarak Bogomilizm ve Avrupa Heretik Toplumlarına Etkileri”, s. 163.

¹⁴⁷ Martin, *Ortaçağ'da Avrupa'da Alevi Hareketi Katharlar*, s. 125.

olmuştur. Bunların başında Aziz Francis'in kurduğu Fransisken tarikatı ile Aziz Dominik tarafından kurulan Dominiken tarikatları gelmiştir. Daha sonra kendisi de Kilise'nin bazı faaliyetlerini eleştirecek olsa da Aziz Francis, esasen dindar bir Katoliktir ve heretik hareketler ile mücadele edilmesi taraftarı olmuştur. Katharlar'ın özellikle İsa'nın doğumuna getirdikleri yorumlar ve Kilise'ye karşı saygısızlığı Francis için hoş görülmemiştir. Aziz Dominik de Katolikliği tebliğ etmek için gönüllü olarak çalışmak istediğini Papa III. Innocent¹⁴⁸'e bildirmiş ve bizzat Papa tarafından heretiklerle mücadele için görevlendirilmiştir. Dominiken Tarikatı altında ilk oluşum Kathar hareketi ile mücadele amacı taşımıştır ve Papa tarafından bu tarikatın kurulmasına bu yüzden izin verilmiştir. Beklenildiği gibi Aziz Dominik, heretiklerle büyük bir mücadele içinde olmuş hatta bu mücadelesi İtalya ile sınırlı kalmamış, Fransa'ya giderek buradaki Katharlar'ı da döndürmeye çalışmıştır. Fransa'da Katharlar'ın geniş faaliyetler yürüttüğüne şahit olan Aziz Dominik büyük hayal kırıklığı yaşamıştır. Özellikle de Katharlar'ın kadınlar için büyük haklar tanınması dolayısıyla kadınlar tarafından benimsendiğini görmüş ve onlara özel vaazlar düzenlemiştir.¹⁴⁹ Bu faaliyetleri Haçlı birliğinde amansızca Kathar avına çıkmış olan Montforlu Simon ile işbirliği içinde yürütmüştür.¹⁵⁰ Simon ve Aziz Dominik'in faaliyetleri kısmen başarılı olmuş, Katharlar'ın da kendi aralarında yaşadıkları bazı düalizm yorum farklılıkları dolayısıyla oluşan fikir ayrılıkları nedeniyle İtalya Katharizm'inde bölünmeler baş göstermiştir. İtalya'da oluşmuş olan Katharizm ile Bosna'dan gelen anlayış farklılaşmaya başlamış kimisi ılımlı düalizme (Balkan) bağlı kalırken kimisi mutlak düalizmi benimsemiş ve engizisyona kadar aralarında çözülmemeyen bir mesele olarak kalmıştır.¹⁵¹

Kendilerine “iyi Hıristiyanlar” diyen bu yeni heretikler, önceki heretiklerin suçlandığı şeytana tapmak, eşcinsel olmak, çocuk kurban etmek, cadılık faaliyetleriyle uğraşmak gibi birçok şeyle yeniden suçlanmışlardır. Katharlar, aslında bu gibi faaliyetleri yapmamışlar ve şeytana bakışları ona tapmaktan ziyade bu kötü dünyayı yaratmasından ötürü onu eksik görmek yönünde olmuştur. Gerçek

¹⁴⁸ 1161-1216 yılları arasında yaşayan, IV. Lateran Konsili'ni toplamış olan ve 1198 ile 1216 yılları arasında Papalık görevini sürdüren İtalyan Papa'dır.

¹⁴⁹ Martin, *Ortaçağ'da Avrupa'da Alevi Hareketi Katharlar*, s. 76.

¹⁵⁰ Martin, *Ortaçağ'da Avrupa'da Alevi Hareketi Katharlar*, s. 81.

¹⁵¹ Martin, *Ortaçağ'da Avrupa'da Alevi Hareketi Katharlar*, s. 123.

Tanrı ise, sonsuz bir nur ve ışıklar âleminde yaşamaktadır.¹⁵² Yine Bogomiller gibi Eski Ahit'i yok saymışlar ve sade, sofu bir yaşam benimsemişlerdir. Tanrı her yerdedir diyerek kendilerine ait kiliseler inşa etmemişler ve kilise inşa etmeyi gereksiz görmüşlerdir.¹⁵³ Belki de bunun sebebi Katolikler 'in kurumsallaşmadan önce yaşadığı şeyi yaşıyor olmalarıdır. Heretik olarak görülüp kabul edilmedikleri için genellikle gizli saklı mekânlarda buluşmuşlar ve kilise gibi yapılanmalara gidememişlerdir. Cinsel münasebetlerden kaçınan Katharlar, savaşçı özellikler göstermemiş nefsi müdafaa dahi olsa öldürmeyi uygun görmemişler hatta hayvan bile öldürmemişler vejetaryen bir yaşam sürmüşlerdir. Küfretmenin, yalan söylemenin büyük günahlar arasında olduğuna vurgu yapmışlar özellikle din adamlarının bunlara dikkat etmesi gerektiğini belirtmişlerdir.¹⁵⁴ İsa'nın çarmıh hadisesini Bogomiller gibi doketik yorumlamışlar ve ekmek şarap ayinini sakrament olarak kabul etmemişlerdir.¹⁵⁵

Bunların dışında Katharlar'ın yapılanması ve bazı ritüelleri, heretik kabul edilmelerini sağlayacak temel farklılıklar içermesinden dolayı üzerinde durmaya değerdir. Bunlardan en önemlisi Katharların tek sakramenti olan “Consolamentum”dur. Buna manevi vaftiz demişlerdir. Consolamentum, kişinin Kathar olmasının ilk şartıdır.¹⁵⁶ İlk zamanlar bu vaftiz bebekler için uygulanmazken daha sonra herkes için uygulanmaya başlamıştır.¹⁵⁷ Katharlar'ın hiyerarşik yapılanması “dinleyiciler” olarak isimlendirilen Katharizmi benimsemiş sıradan kimseler, “müminler” denilen dindar Katharlar ve en başlarında dede dedikleri kimsenin de dâhil olduğu ruhban sınıfı olan “ermişler” den oluşmuştur.¹⁵⁸ Bir müminin, ermiş olması için kesinlikle consolamentum almış olması gerekmiştir.¹⁵⁹ Consolamentum aldıktan sonra ise buna uygun bir yaşam sürmesi beklenmiştir. Çünkü kişi ermiş olduysa Katharizm kurallarına sıkı sıkıya bağlı bir yaşam sürmek

¹⁵² Martin, *Ortaçağ'da Avrupa'da Alevi Hareketi Katharlar*, s. 52.

¹⁵³ Martin, *Ortaçağ'da Avrupa'da Alevi Hareketi Katharlar*, s. 53.

¹⁵⁴ Işık, “Hıristiyan Düalist-Gnostik Bir Tarikat Olarak Bogomilizm ve Avrupa Heretik Topluluklarına Etkileri”, s. 156.

¹⁵⁵ Işık, a.g.m., s. 173.

¹⁵⁶ Halim Işık, “Katharlar: Balkan Kökenli, Avrupa Ortaçağında Katoliklerce Yakılarak Öldürülen Heretik Hıristiyan Dinî Hareket Üzerine Bir İnceleme”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, (09.2019), s. 292.

¹⁵⁷ Işık, “Katharlar: Balkan Kökenli, Avrupa Ortaçağında Katoliklerce Yakılarak Öldürülen Heretik Hıristiyan Dinî Hareket Üzerine Bir İnceleme”, s. 293.

¹⁵⁸ Martin, *Ortaçağ'da Avrupa'da Alevi Hareketi Katharlar*, s. 14.

¹⁵⁹ Martin, *Ortaçağ'da Avrupa'da Alevi Hareketi Katharlar*, ss. 55-57.

zorundadır. Yiyip içtiği şeylerden söylediği sözlere kadar sorumlu tutulmuştur. Eğer buna uygun yaşamaz ve hata işerse aldığı consolamentumun işlevi bitmiş ve yeniden consolamentum alması beklenmiştir.¹⁶⁰ Consolamentumu dede, baba, oğul ve kutsal ruh adına diyerek başlatmıştır. Ardından göklerdeki babamız duası okunmuş ve bir dizi dua ve sözden sonra kişi ermiş kabul edilmiştir. Gerekli oruçları tutmayan, günlük dua ibadetlerini yerine getirmeyen veya adı bir kadınla anılan ermişin consolamentumuna direkt son verilmiştir ve bunun örnekleri İtalya’da yaşanan hizipleşmelerde görülmüştür.¹⁶¹ Mutlak düalistçiler ve ılımlı düalistçiler birbirlerinin consolamentumlarının geçersiz olduklarını iddia etmişlerdir. Günah çıkarmayı Katolikler gibi önemsemişler fakat bunu Katolik din adamları karşısında değil kendi cemaatlerinden bir ermiş karşısında yapmışlardır.

Bir dinleyici, mümin olmak istiyorsa da iki yıl boyunca yaşayışı ve dindarlığı gözlem altında tutulmuş, bu iki yılın sonunda uygun olduğu düşünülürse “convenanza” ayiniyle müminler sınıfına dâhil edilmiştir.¹⁶²

Kathar hareketinin Luther reformu ile en çok benzeşen yönleri, onların Luther’den de önce Katolik din adamlarına karşı ve araf düşüncesine karşı aldıkları tavidir. Luther’de de görülecek olan ölen ruhların arafa gittiği ve verilen endüljanslarla kurtulacağı düşüncesi Katharlar tarafından büyük eleştiriler almıştır. Ayrıca Katolik din adamlarına ve aziz dedikleri kimselere saygı göstermeyi reddetmişler ve onlardan kalan eşyaları da mukaddes saymamışlardır. Bu konuda Dante, Katharlardan yana gözükmemektedir. O da, İlahi Komedyası’da Katoliklerin aziz dedikleri birçok isimden bahsederken isimlerinin önüne “aziz” kelimesini getirmemiştir. Katharlar, İsa’yı bile Katoliklerin bir azizi önemseydiği kadar önemsememişlerdir. Onlara göre İsa esas Tanrı değil, Tanrı’nın insanlar için gönderdiği oğludur.¹⁶³

Fransa’da adını neredeyse Kathar diyarı olarak duyurmuş olan Languedoc için Papa ve ruhban sınıfı büyük çabalar harcamışlardır. Languedoc’un önemi orada fazla sayıda heretiğin olması ve birbirleri ile dayanışma halinde olmalarından kaynaklanmıştır. Burada çoğu kimse Kathar olduğu için birbirlerini Katolik din

¹⁶⁰ Martin, *Ortaçağ’da Avrupa’da Alevi Hareketi Katharlar*, s. 57.

¹⁶¹ Martin, *Ortaçağ’da Avrupa’da Alevi Hareketi Katharlar*, s. 64.

¹⁶² Martin, *Ortaçağ’da Avrupa’da Alevi Hareketi Katharlar*, s. 54.

¹⁶³ Işık, “Katharlar: Balkan Kökenli, Avrupa Ortaçağında Katoliklerce Yakılarak Öldürülen Heretik Hıristiyan Dinî Hareket Üzerine Bir İnceleme”, s. 292.

yetkililerine ihbar etmemişler, bu da Roma Kilisesi'nin burasıyla bizzat ilgilenmesine hatta bu bölge üzerine seferler düzenlemesine sebep olmuştur. Düzenlenen seferlerde sorguya çekilen Katharlar yine Matta'dan alıntılar yaparak ant içmekten sakınmışlardır.¹⁶⁴ Matta'da yer alan bu ifadelerde “Yine atalarımıza, ‘yalan yere ant içmeyeceksin, ama Rab’bin önünde içtiğin antları yerine getireceksin’ dediğini duydunuz. Oysa ben size diyorum ki, hiç ant içmeyin: Ne gök üzerine, çünkü orası Tanrı’nın tahtıdır; ne yer üzerine, çünkü orası onun ayak taburesidir(...)Evet’iniz evet, hayır’ınız hayır olsun. Bundan fazlası Şeytan’dandır” denmiştir.¹⁶⁵ Bu sebeplerden dolayı ant içmekten korkan Katharlar Languedoc’ta, birbirlerini kollamaya çalışmışlar ve o dönem için Katolik toplumlarda olmayan birçok şeyi başarmışlardır. Öyle ki diğer bölgelerde en çok zulme ve dışlamaya uğrayan kadınlar ve Yahudiler bile buralarda daha özgür kalabilmişlerdir.¹⁶⁶ Ancak bu ortam III. Innocent’in Papa olmasına kadar devam edebilmiştir. Innocent Papa olmadan önce de heretiklere karşı kafasında birçok düşünce planlamış ve Papa olur olmaz fikirlerini hemen harekete geçirmiştir. Heretik diyarı olarak anılan birçok bölgeye en azılı heretik düşmanlarını görevlendirerek sert tedbirler alınmasını sağlamaya çalışmıştır. İlk zamanlar onları vatan haini ilan etmişler, mal varlıklarını ellerinden almışlar ve aforoz etmişlerdir.¹⁶⁷ Ancak bundan sonraki aşama Ortaçağ tarihinin en karanlık olayları olarak anılan engizisyonlar olacaktır. Fransa’nın dört bir yanı için Haçlı birlikleri görevlendirilmeye başlanmış ve heretikliğin kökü kazınana dek vazgeçilmemesi yönünde emirler verilmiştir. Katolik halkı, Müslümanlarla savaşacağız diye ayaklandırdıkları IV. Haçlı Seferinde Katoliklerin esas hedefi heretikler haline gelmiştir. Heretiklerin cezalandırılması için gönderilen Simon de Montfort heretik bölgelere üst üste sefer düzenleyerek onları kapana kısırmış ve bazılarını Katolikliğe döndürmüş diğerlerine ise kitlesel yakma cezaları uygulanmıştır.¹⁶⁸ Montfort, Toulouse’da büyük bir direnişle karşılaşmış ve burada heretikler tarafından öldürülmüştür.¹⁶⁹ Bu Katharlar için kısa süreli bir sevince yol açsa da Haçlı birliklerini durdurmaya yetmemiştir. Katolik seferleri sona ermemiş ve

¹⁶⁴ Martin, *Ortaçağ’da Avrupa’da Alevi Hareketi Katharlar*, s. 59.

¹⁶⁵ Matta 5:33-37.

¹⁶⁶ Martin, *Ortaçağ’da Avrupa’da Alevi Hareketi Katharlar*, s. 67.

¹⁶⁷ Martin, *Ortaçağ’da Avrupa’da Alevi Hareketi Katharlar*, s. 72.

¹⁶⁸ Martin, *Ortaçağ’da Avrupa’da Alevi Hareketi Katharlar*, s. 82,83.

¹⁶⁹ Martin, *Ortaçağ’da Avrupa’da Alevi Hareketi Katharlar*, s. 87.

baskısını daha da artırmıştır. Bazı Katharlar, Katolik birlikler gelip onları yakmadan önce “endura” adını verdikleri aç kalma yöntemiyle hayatlarını sonlandırmışlardır.¹⁷⁰ Ancak bu Kathar inananları için bir son değildir, düalist anlayışı benimseyen diğer gruplar gibi reenkarnasyon inancı taşıyan bu kimseler daha sonraki hayatları için umutlarını kaybetmemişlerdir.¹⁷¹ Modern dönemde Protestanlara benzerliklerinden dolayı Protestan ilim adamları tarafından reformun öncüleri olarak anılan Katharlar tarih sahnesinden böylece silinmişlerdir.¹⁷²

Katharlar gibi Protestanlığın öncüleri arasında zikredilen diğer bir grup olan Valdocular da Katharlar gibi engizisyon mağduru olan başka bir gruptur. Katharlarla yakın dönemlerde yaşamış olmaları ve onlarla benzerliklerinden dolayı bahsetmekte fayda vardır. İsmi grubun kurucusu olan Petrus Waldus (1140-1218) ’tan almış olan Valdocular, Katharlar gibi arafı reddetmiş ve Katolik reliklerine, din adamlarına önem vermemişlerdir.¹⁷³ Yeni Ahit’te İsa’nın dağdaki vaazına büyük önem vermişler ve Katoliklerden farklı olarak yedi sakrament değil yalnızca üç sakrament benimsemişlerdir. Katharlardan farklı olarak evlenmişler ve evharistiyayı bir sakrament olarak kabul etmişlerdir.¹⁷⁴ Fransa, İtalya ve İspanya’nın özellikle Katalonya bölgesinde etkin olmuşlar sonları Katharlardan farklı olmamış, kazıklara bağlanarak yakılmışlardır. Onların devamı niteliğindeki kişilerin Luther döneminde Calvin ve Luther’i destekleyerek Protestanlardan oldukları kabul edilmiştir.¹⁷⁵ Hatta Luther’in Valdoculardan olumlu olarak söz ettiği ve Fransızca Yeni Ahit çevirisi için onlardan yardım istediği söylenmiştir.

2.2 TOPLUMSAL VE SİYASAL AYKIRILIĞIN SONUCU OLARAK HERETİKLİK: MABED TARİKATI ŞÖVALYELERİ, CADILAR VE ENGİZİSYON MAHKEMELERİ

Hıristiyanlıkta oluşan birçok ayrılık ve sapkınlığın arkasında siyasi ve toplumsal sebepler yatmıştır. Bu siyasi düşünceler çoğu zaman din kılıfında insanlara sunulmuş, din adı altında kabul ettirilmeye çalışılmıştır. Tarihte Mabed Tarikatı Şövalyeleri olarak bilinen grup da siyasi ve ekonomik etkinlikleri dolayısıyla tepki

¹⁷⁰ Martin, *Ortaçağ’da Avrupa’da Alevi Hareketi Katharlar*, s. 115.

¹⁷¹ Martin, *Ortaçağ’da Avrupa’da Alevi Hareketi Katharlar*, s. 24.

¹⁷² Martin, *Ortaçağ’da Avrupa’da Alevi Hareketi Katharlar*, s. 139.

¹⁷³ Albayrak, “İzmit Konsili Öncesinde ve Sonrasında Heretik Hıristiyan Akımları”, s. 132.

¹⁷⁴ A.yer.

¹⁷⁵ A.yer.

çekmiş ve bu kimseler de sapkın kabul edilerek cezalandırılmışlardır. Bu tarikatın dinsel görüşlerine dair bilgiler net olmadığından onların, gnostik düalistler oldukları yönündeki söylemleri kabul etmek pek objektif görünmemiştir. Çünkü Katolikler ‘in heretik ilan etmek istedikleri gruplar için iddia ettikleri ilk şeylerden biri onları, gnostik düalist olmakla suçlamak olmuştur. Bu nedenle, Mabed Tarikatı Şövalyeleri için de bu söylemleri kullanmaları normaldir.

Cadı ilan edilen ve çoğunluğunu kadınların oluşturduğu gruplar için de benzer sebepler etkili olmuştur. Toplum içerisinde meydana gelen bazı sıkıntılar, doğal afetler vs. bu kimselerin faaliyetlerine bağlanmış, onlar hakkında aklın almayacağı dedikodular ortaya çıkmıştır. Bu tarz söylemleri oldukça ciddiye alan Ortaçağ insanı toplumsal refah için cadıların idamını gerekli görmüştür. Dinsel anlamda Katoliklikten ayrılığı net olmayan bu kimseler, yine de siyasi ve toplumsal sebepler ekseninde heretik kabul edilerek cezalandırılmışlardır. Biz de bu gruplara engizisyon mahkemeleri ile ilişkileri ve Katolik dünyanın yalnızca mezhep ayrılıkları bazında kopuşları değil toplumsal ve siyasal alanda da ortaya çıkan farklı hareketlere reaksiyonunu görebilmek adına yer vermeyi uygun gördük.

2.2.1 Mabed Tarikatı Şövalyeleri

XII. yüzyılda, Hugues de Payen (1070-1136) adında bir Fransız’ın Kudüs topraklarında bir grup savaşçı ve dindar insanla kurduğu bir topluluk olan Templar Knights (Tarikat Şövalyeleri)’in kökenlerine ve amaçlarına dair pek çok söylenti olagelmıştır. Bu grubun kurulma amacı Kudüs’te yaşayan Hıristiyan hacılara güvenlik sağlamak olarak görünse de kimilerine göre aslında onların amacı Süleyman Mabedinde yaşamak ve oradaki gizlere ulaşmaktır. Hugues de Payen’den de önce Keltlerden geldiği sanılan Ermiş Bernard, böyle bir grubun oluşması için çalışmalar yapmış ve örgütlemiştir. Druid adı verilen Kelt rahipleri, büyücülük gibi gizemli meselelerle ilgilenmişler, açıktan olmasa da Katolik öğretisini kabul etmemişlerdir.¹⁷⁶ Ermiş Bernard da bunlardan biridir. Hugues de Payen’in, Ermiş Bernard’ın en yakınlarından olduğu düşünüldüğünde kurulan bu yeni tarikatın dini öğretileri konusunda kafalarda sorular oluşmaktadır. Hugues de Payen’in başını çektiği bu grup dokuz kişiden oluşmuş ve her biri katılırken şövalyelik yemini etmiştir. Bu yeminin içeriği tam olarak bilinmemekle beraber üyelerin, tarikatın

¹⁷⁶ İsmail Fatih Ceylan, *Tapınak Şövalyeleri*, 1. b., İstanbul: Vega, 2018, s.136.

kurallarına bu giriş ritüeli ile boyun eğdikleri sanılmıştır. Tarikata girenlerden, sade ve lüksten uzak bir yaşantı yaşayacaklarına ve bekâretlerini koruyacaklarına dair sözler alınmıştır.¹⁷⁷ Bu kimseler aynı zamanda savaşçı kabiliyetler taşımak zorunda olmuştur. Nitekim Haçlı ordusunun en önemli neferleri sayılmışlardır. “İsa’nın şövalyeleri” olarak anılan bu dokuz kişi hem dindar kimseler olmaları dolayısıyla sofu bir yaşam sürmüşler hem de yüklendikleri koruma ve savaşma misyonu sebebiyle “İsa adına öldürme” sloganını kullanmışlardır.¹⁷⁸ Ermiş Bernard’ın en büyük hedeflerinden biri olan Kudüs’e gitme hayalini bu dokuz şövalye gerçekleştirmiş ve Kudüs’e gittiklerinde buradaki Araplarla ve İbranilerle iletişim haline geçmişlerdir. Özellikle Yahudilerin Kabala mistisizmi ve İslamiyet içerisinde gelişmiş bir grup olan Haşhaşiler gibi mistik gruplarla ilişki içine girmişlerdir.¹⁷⁹ Bunların da etkisiyle kendileri için bir yaşam biçimi ve din-ahlak anlayışı geliştirmişlerdir. Asla şatafatlı giyinmemiş, sade beyaz bir kumaş üzerine kırmızı haç işaretli kıyafetler giymişlerdir. Haftada üç kereden fazla et yememişler, her şövalyeye bir at düşecek şekilde paylaşımlar yapmışlardır.

Bu dokuz şövalyenin ilk ortaya çıkışı 1129 yılında Troyes Konsili ile olmuştur. 1145 yılına doğru da Papalık bizzat genelge yayımlayarak Mabet Tarikatı Şövalyeleri’ne birçok ayrıcalık ve yetki vermiştir. Bu ayrıcalıkların başında da bizzat Papa’nın kendisi dışında kimseye hesap verme zorunlulukları olmaması gelmiştir. Böylece Papa, onlar için en önemli amaç olan kâfirlerle mücadelede şövalyeleri yanında tutabilecektir. Papalık, şövalyelerin desteğini en çok da I. Haçlı Seferleri esnasında görmüştür. Bu sefer öncesinde Müslümanların elinde olan Kudüs, şövalyelerin de desteklediği Haçlı Birlikleri tarafından işgal edilmiş ve Müslümanlardan, Latin Hıristiyanlara geçmiştir. Kudüs patrikliğine bağlı olan bu Fransız şövalyeler yalnızca Kudüs’te etkin olmamış Katolik birliklerin ihtiyacı olan her yerde yardımlarına koşmuşlardır. İslam’a karşı girişilen bütün Reconquista hareketlerinde etkin rol almışlardır. Onların savaşlardaki başarıları, Kilise tarafından büyük meblağda paralarla takdir edilmiş ayrıca verilen yetkiler ve ayrıcalıklar da

¹⁷⁷ Ceylan, *a.g.e.*, s. 137.

¹⁷⁸ Sean Martin, *Tapınak Şövalyeleri*, çev. Barış Baysal, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2009, s. 26.

¹⁷⁹ Ceylan, *a.g.e.*, ss. 138-140.

giderek artarak “Omne datum optimum”¹⁸⁰ adlı Papalık imzalı genelge ile tamamen dokunulmaz olmuşlardır. Bu belge ile kendi liderlerini seçebilme, Müslümanlardan alınan ganimetlere el koyabilme, kilise vergisinden muaf olma gibi ayrıcalıklar elde eden Tarikat Şövalyeleri, aynı zamanda gelen bağışlarla da bir hayli zenginleşmiştir. II. Haçlı Seferi’nin yenilgiyle sonuçlanmasının ardından memnuniyetsiz sesler kendini göstermeye başlamıştır. Tarikat şövalyelerinin elde ettikleri güçlerden rahatsız olanlar onların, savaşlarda bilerek başarı göstermediklerini ve önem verdikleri tek şeyin daha da zenginleşmek olduğu yönünde iddialar ortaya atmışlardır. Mabed Tarikatı Şövalyelerini eleştirenlerin genel argümanı onların “Kilise içinde Kilise, devlet içinde devlet” olduklarını düşünmeleridir.¹⁸¹

Kudüs, Selahaddin Eyyubi’ye karşı kaybedilmiş olsa da şövalyeler daha sonraki yıllarda Kudüs’e çok yakın olan Akka’da üs kurmuş ve faaliyetlerine burada devam etmişlerdir. Ancak XIII. yüzyıla gelirken Tarikat şövalyelerinin savaşlara karşı isteksizliğinin arttığı gözlemlenmiş, bu da onlara karşı duyulan memnuniyetsizliğin daha geniş çevrelere yayılmasına sebep olmuştur. Onların savaşlara olan ilgisizliği ile ilgili birçok sebep gösterilmiştir. Bunların başında, Müslümanlara karşı mücadele sloganıyla yola çıkılmasına rağmen Latin Katoliklerin, heretik avına çıkması ve özellikle IV. Haçlı Seferlerinde kendi Hıristiyan kardeşlerinin bölgelerini işgal etmeleri ve yağmalamaları gelmiştir.¹⁸² Şövalyeler, İstanbul’un yağmalanmasına şahit olmuş ve yapılan tecavüzlerin Hıristiyan kadınlarına yapılması, akıtılan kanların Hıristiyan kanı olması onları rahatsız etmiştir. Net olmasa da bazı kaynaklara göre Mabed Tarikatı Şövalyeleri Katharlar ile sıkı ilişki içinde olmuştur. Dolayısıyla, bir Kathar avına dönüşen seferlerde şövalyeler etkin bir destek göstermemişler hatta Katharlara karşı korumacı bir tavır sergilemişlerdir.¹⁸³ Katharlar’ın merkezi olarak görülen Languedoc’tekilerden gelen bilgiler ve şövalyelerin, Katharlar’ın en etkin olduğu ülke olan Fransa’dan olmaları bu tezi desteklemiştir. Katharlar ile Mabed Tarikatı Şövalyeleri arasında bağ kuran araştırmacılar, “(...) Tarikat üyeleri, özellikle

¹⁸⁰ 29 Mart 1139’da, Lateran Konsili’nde hazırlanan bu genelge Papa II. Innocent tarafından Tarikat şövalyelerine verilen ayrıcalıklı bir belgedir. (Bkz. Martin, *Tapınak Şövalyeleri*, Kalkedon Yayınları, İstanbul, 2009, s. 29.)

¹⁸¹ Martin, *Tapınak Şövalyeleri*, s. 48.

¹⁸² Ceylan, *a.g.e.*, s. 112.

¹⁸³ Halis, *a.g.e.*, s. 216.

Languedoctaki Catharlar ile(...)ilişkilerini sürdürmüşlerdi. Birçok zengin toprak sahibi(...)arazilerinin çoğunu Tarikata açmıştı...”¹⁸⁴ demişlerdir.

Tarikatın, Frenkler arasında yaşanan taht mücadelelerinde etkin olması ve belli kesimleri desteklemesi de başa geçen Frenk kralları rahatsız etmiş, ancak maddi anlamda başları sıkıştığında başvurdukları adeta bir banka görevi gören Tarikat Şövalyeleri birliğini, ilk etapta karşılıklarına almaya çekinmişlerdir. Ancak daha sonra Fransa'nın İngiltere ile girdiği savaşlarda aldığı darbeler, mali anlamda sıkıntıya girmesi, Yahudilerden borç almak zorunda kalması ilişkileri daha da kızıştırmıştır. Şövalyeler adına ortaya çıkan, onların kendi aralarında şeytana taptikları, kadınlarla beraber olamadıkları için eşcinsel oldukları, Haşhaşiler gibi paralel bir örgüt olmaya çalıştıkları gibi söylentilerle heretik olabilecekleri ihtimali de ortaya çıkınca “yakışıklı” lakabıyla bilinen Frenklerin kralı IV. Philip¹⁸⁵ Tarikat şövalyelerine dış bilemeye başlamıştır. Papa'dan da destek göremeyen şövalyeler içlerinde baş efendileri olan Jacques de Molay (1244-1314) ile beraber sapkınlık suçundan tutuklanmıştır. Haça tükürme, eşcinsel olma, Baphomet adı verilen bir puta tapma gibi suçlarla yargılanan şövalyeler bu suçları kabul etmişler veya kabul etmek zorunda kalmışlardır.¹⁸⁶ Daha sonra sonlarının geldiğini anlayan şövalyeler ve baş efendi Molay, verdikleri ifadeleri geri çekmiş ve masum olduklarını söylemiştir ancak iş işten geçmiş, Philip hedefine ulaşmıştır. 1314 yılında elli dört şövalye Notre Dame meydanında masumiyetlerini haykırırken kazıklarda yakılmışlardır. Molay ölmeden önce: “Beni koğuşturanlar yıkıma uğrayacaklar ve en kısa zamanda ölümle karşılaşacaklardır. Filip, seni, Papa'yı ve Marigyy'i bir yıla kalmadan cehenneme ben uğurlayacağım!”¹⁸⁷ demiştir.

Tarikat şövalyelerinin yakılması konusunda hangi tarafın haklı olduğu konusunda hala bir birlik sağlanabilmiş değildir. Bazı tarihçiler, Mabel Tarikatçıların gerçekten adı geçen sapkınlıkları yaptığını, Katharlarla işbirliği içinde olduklarını veya İslam'dan etkilendiklerini ve kendi aralarında Arapça konuştuklarını iddia ederken bazıları, onların gerçek Hıristiyanlar olduklarını kabul ederek Philip'i suçlamışlardır. Katolik dünyasını suçlayan araştırmacılar,

¹⁸⁴ A.yer.

¹⁸⁵ 1268-1314 yılları arasında yaşamış, yirmi bir yıl Fransa Kralı olarak hüküm sürmüştür.

¹⁸⁶ Martin, *Tapınak Şövalyeleri*, s. 91.

¹⁸⁷ Ceylan, *a.g.e.*, s. 168.

şövalyelerin Kudüs'te yaşadıkları uzun yıllarda Süleyman Mabedi çevresinde inşaatla uğraştıklarını ve buralarda tüneller kazarak İsa dönemi bir takım bulgulara ulaştıklarını ancak bu bulguların Katolik dünyasının işine gelmeyeceğinden dolayı Mabed Tarikatı Şövalyeleri'ne son verilmesi kararının alınmış olabileceğini savunmuşlardır. Diğer bir iddia ise onların, Müslümanlar ve Yahudiler ile kurdukları yakın ilişkilerden dolayı Katolik dünyasının düşmanlığını kazanmış olabilecekleri yönündedir. Bu iddiaya göre, Mabed Tarikatı Şövalyeleri, Müslüman sufizminden etkilenmişler ve Kudüs'te yaşarken onlarla sıkı ilişkiler içinde olmuşlardır. Diğer Hıristiyanlar camilerde ibadet eden Müslümanları aşağılayıp taciz etmeye çalışırken onlar, Müslümanlara bir nevi koruma sağlamışlardır. İbnu'l Esir (1160-1233)¹⁸⁸, şövalyeleri İslam'a saygılı kimseler olarak tasvir etmiştir. Nitekim onlar, Haçlı Savaşları esnasında da Müslümanlarla savaşırken yağmalama ve tecavüze karışmamışlardır. Bu da onların, Tarikat karşıtı kimseler tarafından Müslüman örf ve adetlerini benimsedikleri gibi suçlamalarla karşılaşmalarına neden olmuştur.¹⁸⁹ Bu durum, o dönem için şaşılacak bir şey değildir. Çünkü uzun yıllar, Müslümanların kültürel hâkimiyeti söz konusu olmuş, Arapların ve Türklerin kaleme aldığı eserler okunmaya başlanmıştır. Bu da, Avrupa'nın cahil kaldığı yargısını oluşturmuştur. Bu yüzden Tarikatçıların da Müslümanlardan etkilenmesi söz konusu olmuş olabilir. Hatta Katolikler tarafından ortaya atılan, onların, Baphomet adlı bir Tanrı'ya taptıkları düşüncesi kimi araştırmacılar tarafından aslında Muhammed'in yanlış söylenmiş şekli olduğu yönünde düşünülmüştür.¹⁹⁰ Sean Martin Frenkler 'in Müslümanların yaşantısına olan özentisini şöyle anlatır: “Frenkler Suriyeli doktorlar, aşçılar, hizmetçiler, sanatçılar, işçiler çalıştırıyorlardı. Doğu kıyafetleri giyiyorlar, ülkenin meyveleri ve sebzeleriyle besleniyorlardı. Pencerelerinde cam, döşemelerinde mozaik, evlerinin bahçelerinde çeşmeler, vardı ve bunların hepsi Suriye tarzıydı(...)banyo yapıyorlar, sabun kullanıyorlar, şeker yiyorlardı.”¹⁹¹

Bazı araştırmacılar, Tarikatçılardan kaçabilenlerin olduğunu ve bunların

¹⁸⁸ Ona Ortaçağ'ın en büyük ve güvenilir tarihçilerinden biri olma unvanını kazandıran “el-Kamil” ve sahibilerin hayatını anlattığı “Üsdü'l Gabe” adlı eserleriyle tanınmış tarihçi, edip ve muhaddistir. Kudüs'ün fethinden sonra Selahaddin Eyyubi ile görüşmüş ve Hittin savaş alanını gezmiştir. Ölümüne kadar hayatını Atabeg Bedrettin Lü'lü'ün himayesinde geçirmiştir. (Bkz. Abdülkerim Özeydin, “İbnu'l Esir”, *T.D.V İslam Ansiklopedisi*, C. 21, 2000, s. 26,27)

¹⁸⁹ Halis, *a.g.e.*, s. 288.

¹⁹⁰ Martin, *Tapınak Şövalyeleri*, s. 110.

¹⁹¹ Martin, *Tapınak Şövalyeleri*, s. 45.

İsviçre’de yaşadıklarını savunmuşlardır. Bu tez için en önemli argümanları, İsviçre’nin bir anda dünyanın en iyi ordulardan birine sahip olması ve bankacılıkta ileride olmasıdır.¹⁹² Bazı araştırmacılar, ilerleyen zaman içinde Tarikat Şövalyelerinin bir efsaneye dönüştüğünü aslında onların gayet sıradan hatta eğitimsiz insanlar olduklarını düşünmüşlerdir. Hatta çoğunun Latince bilmediği için Yeni Ahit’i okuyamadıklarını iddia etmişlerdir. Başka bir görüşe göre ise, Tarikat şövalyeleri o dönemde Papalık tarafından aforoz edilmiş olan İskoçya’ya kaçmışlardır. Şövalyelerin, günümüz Masonları olduğunu düşünen Robert Lomas, onların İngiltere ile İskoç savaşlarında İskoçlara yardım ettiğini düşünmüştür. Dokuz bin İskoç’un, sayıları on sekiz bini geçen İngiliz’i bozguna uğratmasını bu iddiasıyla temellendirmiştir.¹⁹³

2.2.2 Cadılar

“Büyücü kadını yaşatmayacaksınız.”¹⁹⁴ 1450-1750 yılları arasında Hıristiyan Avrupa’daki din adamlarının en çok kullandığı cümlelerden biri olan bu cümle, Ortaçağ Avrupası’nın bakış açısını özetlemesi bakımından oldukça önemlidir. Cadı avının bu yıllar arasında Katolikler tarafından başlatıldığı düşünülse de bu ancak kısmen doğru sayılabilir. Hıristiyanlık öncesi arkaik toplumlarda birçok büyücülük faaliyeti görülmüş ve Roma’nın pagan olduğu dönemde birçok antik gelenek daha sonra Hıristiyanlığı benimseyen Avrupa toplumuna aktarılmıştır. Yalnızca Batı’da yaşayan toplumlar değil, Mısır, İran gibi Doğu toplumlarında da çeşitli uygulamalar görülmüştür. Hatta büyü yapma geleneğinin Batı’ya, Zerdüşt ve Mani geleneklerinden geldiği iddia edilmiştir. Yahudi düşmanlığının da hat safhada olduğu bu dönemde bazı insanlar da bu sapkınlığı onlara, Yahudilerin getirdiğine inanmışlardır.¹⁹⁵ Ancak hiçbir dönemde büyü ile uğraşan kimseler Ortaçağ Avrupası’nda olduğu kadar çile çekmemiştir. Özellikle pagan toplumlarda önemli olan, yapılan büyüün iyilik ya da kötülük için yapılması olmuş, yalnızca kara büyüler cezalandırılmıştır. Roma’nın, Hıristiyanlığı benimsemesinin ardından büyücülük ile cadılık birbirinden ayrılmaz şeyler olarak görülmeye başlanmıştır. Hıristiyanlığın pagan dinleriyle olan bağlantısı vampir inancında da görülebilmıştır.

¹⁹² Martin, *Tapınak Şövalyeleri*, s. 118.

¹⁹³ Robert Lomas, *Tapınakçıların Gizemi*, çev. Umut Kara, Ankara: Yurt Kitap Yayın, 2011, s. 24.

¹⁹⁴ Mısır’dan Çıkış 22:18.

¹⁹⁵ Fatmagül Berktaş, “Avrupa’da Cadılık ve Cadı Avı: Çok Katmanlı Bir Karanlık Tarihsel Olgu”, *Doğu Batı*, C.21, S.84, (2018), s. 73.

Daha önce yalnızca paganlarda görülen vampir kavramı Ortaçağda cadılar ile beraber Avrupa toplumunda da görülmeye başlanmıştır. Özellikle Balkan ülkelerinde evlilik dışı doğan veya vaftiz edilmeyen çocukların vampir olabileceği korkusu hâkim olmuştur.¹⁹⁶ Vampir olabileceği düşünülen kişiler nasıl cezalandırılıyorsa cadılar da öyle cezalandırılmalıdır düşüncesi etkin olmuştur. Bir kimse büyü yapıyorsa cadıdır ve aynı cezaya tabi olmalıdır. Özellikle de Kilise'nin Katharlar'a karşı başlattığı kovuşturmanın ardından, cadılık faaliyetleri de heretizm ile ilişkilendirilmeye başlamıştır. Çünkü Kilise gözünde onlar da pagan adetlerini devam ettiren heretiklerdir ve şeytanla sıkı ilişki içindedirler.¹⁹⁷ Kilise, nasıl ki diğer düalist grupların şeytana taptıklarını iddia etmişse cadılar için de onların büyü yapabilmelerini şeytanla iletişime geçmelerine bağlamıştır.¹⁹⁸ Ancak, cadılığın genel olarak kadınlar üzerinden ele alınması şeytanların neden kadınlarla iletişime geçtiği sorusunu sormaya sebep olmuştur. Bunun cevabı açıktır. Katolikler, kadınların Havva'nın özelliğini taşıdığını ve zayıf karakterli olduklarını düşünmüşlerdir. Kadınları ilk günahın sebebi olarak görüp suçlayan Hıristiyan düşüncesi ve İncil'in birçok yerinde aldatılmaya müsait gösterilen kadın imgesi daha sonraki yıllarda şeytan tarafından kandırılan cadıya dönüşmüştür.¹⁹⁹ Onların, şeytan tarafından kolayca manipüle edilmeye meyilli varlıklar oldukları varsayılmıştır. Bunu Katharizm'i benimseyen kadınlar için de söyleyen ruhban sınıfı, şeytanın kadınları kandırarak onları günaha sürüklediğini, hatta çeşitli kötülükler yaptırdıktan sonra bu kadınların şeytan ile birleştiklerini ifade etmişlerdir.²⁰⁰ Bu dönemde eski paganlarda olduğu gibi yalnızca nekromansi denilen kara büyü değil, cadı olduğuna kanıt sayılabilecek herhangi bir şey bile kadınları idama götürmeye yetmiştir. Bazen şeytandan bazı bilgiler almakla suçlanmış bazen de ölmüş ruhlarla irtibata geçerek onlardan haberler getirmeleriyle suçlanmışlardır.²⁰¹ Oysa onlar genelde, diğer insanlara göre bazı konularda daha bilgili kimselerdir. Onların bitkiler hakkındaki bilgileri, hastalıkları iyileştirmeleri, geçmişten yola çıkarak gelecek hakkında tahminlerde bulunmaları, Kilise'nin, kendi statüsüne zarar vereceği korkusundan

¹⁹⁶ Koray Er, *Tanrı'nın Sopası Türkler*, 1. b., İstanbul: Historia, 2018, s. 27.

¹⁹⁷ Er, *a.g.e.*, s. 26.

¹⁹⁸ Berktaş, "Avrupa'da Cadılık ve Cadı Avı: Çok Katmanlı Bir Karanlık Tarihsel Olgu", s. 58.

¹⁹⁹ Berktaş, "Avrupa'da Cadılık ve Cadı Avı: Çok Katmanlı Bir Karanlık Tarihsel Olgu", s. 66.

²⁰⁰ Yücel Aksan, "1450-1750 Yılları Arasında Avrupa'da Cadılık", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C. 28, S. 2, (2013), s. 366.

²⁰¹ Baykar Demir, "Endor Cadısı İkonografisi", *Sanat Tarihi Yıllığı*, S. 28, (2019), s. 28.

mütevellit belki de işine gelmemiştir.²⁰²

Cadı olarak tanımladıkları kadınlar, şifalı bitkiler konusunda uzmanlaşmış şifacı, otacılarıdır. Ortaçağ Avrupası'nda bir kimse hastalanırsa, hastalığın geçmemesi halinde bunun şeytandan geldiği, bu kişinin cinlendiği düşünülmüştür. Bu yüzden bu hastalığa şifa bulan kişinin ancak bir cadı olabileceği sonucunu çıkarmışlardır. Bu gibi vakaların yanında elbette gerçekten büyücülük ile uğraşan kimseler de cezalandırılmıştır. Fakat kimin gerçekten büyücü olduğu, kimin masum olduğunun çözümlenmesini yapabilmek neredeyse imkânsızdır. Çünkü cadı avcılığında takip edilen herhangi bir süreç ve yargılama sistemi yoktur. Gelen tek bir ihbar ile kişi kendini yakılırken bulabilmiştir. Onların, kilise ayinlerine etkin katılımı fazla günahlarından arınmak istediklerine, gündüzleri uyuklamaları gecelerini şeytan ile geçirmiş olduklarına, fazla güzel olmaları, fazla çirkin olmaları onların cadı olabileceği şüphesini doğurmuştur.²⁰³ Bunu öğrenmenin de çeşitli yöntemlerini cadı infazlarında kullanmışlardır. Kişi suda boğuluyorsa cadı değil, su yüzüne çıkarsa cadıdır. Vücudunda herhangi bir yer yandığında çabuk iyileşirse cadıdır. İğne batırıldığında acı hissetmiyorsa ve gözyaşı dökmüyorsa cadıdır.²⁰⁴

Devlet ve Kilise cadı avı konusunda işbirliği içinde çalışmışlardır. Ayrıca Dominiken ve Fransisken tarikatları da Kathar avı ve diğer heretik avlarında olduğu gibi cadı avında da etkin çalışmışlardır.²⁰⁵ Yetkililerin bu meseleyi bu kadar ciddiyetle ele almasının en önemli sebeplerinden biri de halk tarafından gördüğü baskıdır. Çünkü halk, cadıları, birçok salgın hastalığın, doğal afetin sebebi olarak görmüştür. Hatta onlar kimi zaman doğa olaylarından da sorumlu tutulmuşlardır. Şeytan ile işbirliği içinde yağmur veya dolu yağdırma faaliyetlerine girdikleri ifade edilmiştir.²⁰⁶ Onların öldürülmesiyle vebanın bitişi arasında bir bağlantı görülmüş bu yüzden Kilise, cadıların yakılmasını, halkı yatıştırmak ve bu hastalıklara bir çözüm bulunacağını teminatı olarak görmüştür.

Cadılar hakkında ele alınan kaynaklarda onların, şabat ayinleri yaptıkları ve bu

²⁰² Aksan, "1450-1750 Yılları Arasında Avrupa'da Cadılık", s. 360.

²⁰³ Yücel Aksan, "1450-1750 Yılları Arasında Avrupa'da Cadılık", *Tarih İncelemeleri Dergisi*", s. 362.

²⁰⁴ Aksan, "1450-1750 Yılları Arasında Avrupa'da Cadılık", ss. 363,364.

²⁰⁵ Haydar Akın, *Ortaçağ Avrupası'nda Cadılar ve Cadı Avı*, 1. b., Ankara: Dost Kitabevi, 2001, s. 173.

²⁰⁶ Preserved Smith, *Rönesans ve Reform Çağı*, çev. Serpil Çağlayan, 1. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001, s. 205.

ayinlerde şeytan ile ilişkiye girip onun hizmetinde büyüler yaptıkları iddia edilmiştir. Özellikle de çocuk kurban etme ritüelleri Katoliklerin korkulu rüyası olmuştur. Cadıların, Lilith ve Striga gibi cadı benzeri şeytanlar yardımıyla beşiklerindeki bebekleri kaçırdıkları ve onların bedenlerini sevgi büyüsü hazırlamak için kullandıkları düşünülmüştür.²⁰⁷ Çocuk kurban etme eski pagan kültürlerinde görülmüş daha sonra bu argüman Hıristiyanlar tarafından Yahudileri suçlamak için kullanılmıştır. Ardından Hıristiyanlar kendi aralarında da böyle kimselerin olduğunu görmüş, onları şabat ayinlerinde suçüstü yakalamayı hedeflemişlerdir. Bu ayinlerle ilgili o kadar çok efsane oluşturulmuştur ki hangisinin gerçekliği yansıttığını bilmek mümkün değildir. Günümüz cadı ikonografisinde süpürge ile uçan cadı imajı bile kimilerince gerçekle bağlantılıdır. Cadılar, ayinleri esnasında şeytanın yardımıyla uçabilmişlerdir. Çocuk kurban edip onun kanını içmişler, etiyle beslenmişlerdir.²⁰⁸ Ruhlarla irtibata geçmişler, hava durumunu değiştirmek, kendilerine âşik etmek için büyüler yapmışlardır. Bu kimseler ayrıca kendi çocuklarına da büyücülüğü öğretmişlerdir. Genç yaşlarda bazı kimseler, kendilerine bunu annelerinin öğrettiğini ve çocuk yaşlardan itibaren mezarlıklardan ve beşiklerden vaftiz edilmemiş çocukları çaldıklarını itiraf etmişlerdir.²⁰⁹ Vaftiz burada önemli bir ayrıntıdır. Aileler, cadıların vaftiz edilmiş çocukları alamayacağını düşündüklerinden bebeklerini hiç geciktirmeden vaftiz ettirmeye çalışmışlardır.

Cadılığın kadın cinsiyeti üzerinden ele alınması Kutsal Kitap'ta büyücünün kadın olmasıyla ilişkilendirilebilir. I. Samuel 28. bölümde yer alan Endor cadısı, Kral Saul'un isteği sonucunda peygamber Samuel'in ruhunu çağırması ve Saul'e peygamberden haberler iletmıştır.²¹⁰ Endor cadısının ruh çağırması, şamanlardan öğrenmesi ihtimali kuvvetlidir. Çünkü onların, nekromansi ile uğraştıkları bilinmektedir. Ancak bazı araştırmacılar, Kutsal Kitap'ta cadı için kullanılan İbranice kelimenin "ob" olduğunu ve bu kelimenin karnından konuşan falcılar için kullanıldığını söylemişlerdir.²¹¹ Bu araştırmacılara göre Kral Saul aslında, Samuel'in ruhuyla irtibata geçmemiş, bir falcı tarafından kandırılmıştır.

²⁰⁷ Haydar Akın, *Ortaçağ Sonları ve Yeniçağ Başlarında Avrupa'da Çocuk Cadılar ve Çocuk Cadı Avı*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010, s. 142.

²⁰⁸ Akın, *Ortaçağ Avrupası'nda Cadılar ve Cadı avı*, s. 109.

²⁰⁹ Akın, *Ortaçağ Sonları ve Yeniçağ Başlarında Avrupa'da Çocuk Cadılar ve Çocuk Cadı Avı*, s. 150.

²¹⁰ Demir, "Endor Cadısı İkonografisi", ss. 24,25.

²¹¹ Demir, "Endor Cadısı İkonografisi", s. 26.

Cadı avı hakkında genel kanı, bu faaliyetlerin en yaygın olarak Katolikler tarafından yapıldığı yönünde olsa da bu aslında gerçeği yansıtmaz. 1500'lü yıllar ile beraber Luther reformu başlamış ve bu yıllarda cadı avı hat safhaya ulaşmıştır. Reformun ardından cadı avı konusunda Protestanlar da Katoliklerden aşağı kalır bir tavır sergilememişlerdir. XVI. yüzyıl ile beraber cadı kovuşturmacası yeni grup Protestanlar tarafından devam ettirilmiş, Kutsal Kitap'a bağlı olduklarını söyleyen Protestanlar, cadıları, İsa'ya karşı çıkan günahkârlar olarak görmüşlerdir. Luther, her ne kadar karanlık Katolik devrine son veren bir ışık olarak görülse de kadınlara bakış açısı olarak Katolikler ile aynı görüşleri benimsemiştir. Luther'in yaşadığı şehir olan Wittenberg'te dört cadı yakılmış ve Luther bu cadıların sadece şeytanla anlaştıkları için bile yakılmayı hak ettiklerini söylemiştir.²¹² Bu nedenle Almanya gibi Protestan ülkelerde cadı avı halk tarafından da desteklenerek daha etkin yapılmıştır. Almanya'da cadı avı özellikle 1550-1650 yılları arasında gerçekleşmiş ve Avrupa ülkeleri arasında en çok kıyım burada yapılmıştır.²¹³ Protestanlığın yaygın olduğu bölgelere bakmak bize en fazla cadı avının yapıldığı bölgelerin haritasını verecektir. Almanya'nın başı çektiği bu kıyımlarda daha sonra İngiltere, Fransa ve diğer Baltık ülkeleri gelmiştir. İlginçtir ki İspanya cadı avı konusunda geride kalmıştır. Muhtemelen bunun sebebi o dönemlerde hala diğer heretik gruplar ve Müslümanlarla uğraşıyor olmalarıdır. Ortodoks Yunan ve Bulgarlar da bu işin üzerine pek düşmemişler, Osmanlı tebaası sayılan Hıristiyanlar arasında da böyle faaliyetlere rastlanmamıştır.²¹⁴ Bu da bizi, bu avın yalnızca dini kaygılar sebebiyle yapılmadığı sonucuna götürmek için yeterlidir.

2.2.3 Engizisyon Mahkemeleri

Engizisyon, kelime anlamı sorgulama olan esas amacı Katolik öğretisi dışında hangi inanç sistemi olursa olsun bütün farklı inanç mensuplarını sorgulamakla görevlendirilmiş din adamlarından oluşan bir kurumdur.²¹⁵ Bu kurumun XIII. yüzyıl itibariyle başladığı kabul edilebilir fakat aslında bu yalnızca mahkemelerin kurulma tarihidir. Katolik Kilise'nin ve din adamlarının baskısı ve ortaya çıkabilecek diğer görüşlere karşı aldıkları önlemler çok daha öncesine tarihlendirilebilir.

²¹² Berktaş, "Avrupa'da Cadılık ve Cadı Avı: Çok Katmanlı Bir Karanlık Tarihsel Olgu", s.74.

²¹³ Akın, *Ortaçağ Sonları ve Yeniçağ Başlarında Avrupa'da Çocuk Cadılar ve Çocuk Cadı Avı*, s. 77.

²¹⁴ Aksan, "1450-1750 Yılları Arasında Avrupa'da Cadılık", s. 359.

²¹⁵ Kürşat Demirci, "Engizisyon", *DİA*, İstanbul, C.11, 1995, s. 238.

Hıristiyanlığın gizli bir şekilde yaşandığı dönemlerden, İmparator Konstantin sayesinde takibatın kaldırıldığı dönemlere kadar çok sıkıntı yaşamış olan Hıristiyanlar, bu kez de hâkim güçlerini kaybetmek istemedikleri için diğer mezhepler ve dinler üzerinde baskılarını artırmışlardır. Engizisyon mahkemeleri yalnızca Kilise'nin kontrolü altında olmamış, bu mahkemelerle devlet bizzat kendisi ilgilenmiş hatta “engizatör” adı verilen resmi görevlileri sapkın avlamak için görevlendirmiştir.²¹⁶

1170 yılında Roma Lateran sarayında din adamlarından oluşan bir meclis toplanmış ve halkın imanını kurtarmak için işkencenin meşruluğu konusunda karar almışlardır.²¹⁷ 1184 yılında da Verona Meclisi imanından şüphe duydukları kişileri sorgulamaları için bölgedeki piskoposları görevlendirmişlerdir.²¹⁸ XIII. yüzyılda şiddetini artıran engizatörler ve Kilise birçok insanı kılıçtan geçirmiştir. Şüpheli durumlar için de Tanrı kendisine iman edenleri bilir, ayırır demişlerdir. Engizisyon ilk olarak Fransa'da görülmüş daha sonra bütün Avrupa ülkelerinde etkili olmuştur.²¹⁹ Ancak şimdi bile Engizisyon denildiğinde akla gelen ilk ülke yaşanan vahşetin boyutları ve birçok inanç grubunu dâhil etmesiyle ses getiren İspanya'dır. İspanya'daki engizisyon daha sonra ele alınacaktır.

Özellikle 1200-1500'lü yıllarda yoğunlaşan heretik avı, Hıristiyan öğretiden uzaklaşanların aforoz edilmelerinden başlayarak “auto de fe”²²⁰ ye kadar çeşitli şekillerde cezalarla karşılık bulmuştur. Bunları tespit etmek için de her ilde piskopos görevlendirilmiştir. Piskoposlar düzenli aralıklarla gelen ihbarlara göre sapkın olduğu düşünülen kişileri tespit etmişlerdir. Adli memurlar olan engizatörler ile işbirliği içinde çalışarak bu sapkınlara gerekli cezalar verilmiştir.

İtalya'da ve Fransa'da Maniheizm ve Katharcılık akımları Kilise'yi tehdit edecek boyutlara ulaşmıştır. Hatta Katharlar, Roma'dan ayrı kendilerine özgü Kilise kurmayı hedeflemiştir.²²¹ Bu tehlikelere karşı bir konsil toplanmış ve heretik gruplara karşı önlemler alınmaya başlanmıştır. Bu konsilde, ülkenin burjuva sınıfından, Kilise'ye maddi destek yapacakları sözü alınmıştır. Piskoposlar yılda iki

²¹⁶ Demirci, “Engizisyon”, s. 238.

²¹⁷ Ziya Paşa, *Engizisyon Tarihi*, çev. Muhammet Enes Karadeniz, 1. b., Karbon Kitaplar, 2019, ss. 88,89.

²¹⁸ Ziya Paşa, *Engizisyon Tarihi*, s. 89.

²¹⁹ Guy Testas, Jean Testas, *Engizisyon*, çev. Ali Erbaş, İnsan Yayınları, 2003, s. 8.

²²⁰ Odun yığınlarına atılarak yakma cezası.

²²¹ Testas, Testas, *a.g.e.*, s. 14.

kez sorumlu oldukları illeri denetleyecekler ve bunu yaparken laik halktan da yardım alabileceklerdir.²²² Yine aynı şekilde laikler de heretikleri bu görevlilere ihbar etmek zorundadırlar. Aksi takdirde onlar da heretiklerle aynı muameleye tabi tutulacaklardır. Nitekim Fransa sınırları içindeki Toulouse şehrinde Katharlar aleyhine çalışmalar yapılmış ve iki yüze yakın Kathar burada yakılmıştır.²²³

XIII. yüzyılda oldukça etkili olan Aziz Dominik tarafından kurulmuş olan Dominikenler ile Assisili Aziz Francis tarafından kurulan ve her ikisi de züht bir yaşantıyı, fakirliği vurgulayan bu iki tarikatın engizisyon üzerindeki etkisi de yadsınamaz. Başlarda din adamları ve devlet eliyle gerçekleşen sapkın kovuşturması bu iki tarikatın da katılmasıyla İtalya’da büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu tarikatlar manastırlarda yetiştirdikleri rahipleri, bir ajan olarak halkın içine göndermişler ve heretiklerin tespit edilmesini sağlamışlardır.²²⁴ İtalya’da “Patarenler”²²⁵ olarak isimlendirilen bu heretikler, özellikle Floransa şehrinde etkili olmuşlardır.²²⁶ Bu yüzden Floransa, engizisyon tarihi için İtalya’nın en önemli şehridir. Burada birçok Patarin’in yakılmasına şahit olunmuştur. Milan ve Floransa’da karşıt gruplar engizisyoncuları öldürmeye çalışsalar da önünü alamamışlardır.

Engizisyon mahkemeleri, Avrupa Devletleri ile sınırlı kalmamış coğrafi keşifler sonucu, Amerika kıtasını keşfeden Avrupalı Haçlılar, engizisyon zihniyetini buraya da taşımışlardır. Çünkü bu topraklarda yaşayan yerel halkın inançlarını da heretiklik olarak isimlendirmiş derhal çaresine bakılması gerektiğini düşünmüşlerdir. 1554-1598 yılları arasında etkili olan II. Philip, Katolik imanına zarar verecek ve yönetime isyana sebep olabilecek herhangi bir etkenin kalmaması için engizisyona büyük önem vermiştir.²²⁷ Amerika’nın doğal zenginliğini ele geçirmeye çalıştıkları için Kızılderililerin itiraz ve tepkilerinden kaçınmanın da bir yolu olarak gördükleri Engizisyon mahkemelerini, yerel halka korku vermek için kullanmışlardır. Kilise, halktan Hıristiyanlığı benimseyenlere dokunmamış fakat devlet, yerel halkı tehlike

²²² Testas, Testas, *a.g.e.*, s. 15.

²²³ Erbaş, *a.g.e.*, s. 19.

²²⁴ Ziya Paşa, *a.g.e.*, s. 96.

²²⁵ İtalya’nın Floransa kentinde etkisini gösteren, reenkarnasyona inanan, arafi reddeden, açlıktan ölümü uygulayan ve savaşımlara karşı çıkan asketik bir grup olan Patarenler, 1233’te birçok mensubu kazıklarda yakılarak öldürülen reform yanlısı bir gruptur. (Bkz. Kadir Albayrak, “İznik Konsili Öncesinde ve Sonrasında Heretik Hıristiyan Akımlar”, Uluslararası İznik Sempozyumu, 2005, s. 131.)

²²⁶ Testas, Testas, *a.g.e.*, s. 25.

²²⁷ Testas, Testas, *a.g.e.*, s. 98.

olarak gördüğü için mahkemeler yoluyla cezalandırmıştır. Peru ve Yeni Amerika limanları sürekli denetlenmiş dini kitaplar dışındaki kitapların giriş çıkışı yasaklanmıştır.²²⁸

Engizisyon mahkemelerinde takip edilen süreç af dileme için verilen mühlet ile başlamıştır. Piskoposlar, buldukları bölgelerde vaaz vermişler ve halktan heretik olanların kendilerine gelerek suçlarını itiraf etmeleri ve Katolik öğretisini benimsemelerini beklemişlerdir. Herhangi bir zorlama olmadan hemen suçunu itiraf edenlere yalnızca hac cezası verilmiştir.²²⁹ Fakat bunun dışındaki bütün durumlarda engizisyon cezaları bir hayli ağır ve geri dönüşü imkânsız cezalardır. Suçu belirlenen kimseler papazın karşısına getirilip sorgulanmıştır. İhbar edenlerin kimler olduğu önemsenmeden bütün ihbarlar gerçek sayılarak kişiler mahkemeye getirilmişlerdir. Bu kimseler için avukatlar görevlendirilmiş fakat şüpheli ile görüştürülmemiştir. Daha sonra III. Innocent, avukattan yardım alma hakkını da kaldırmıştır.²³⁰ Sorgulama sonunda şüpheli heretikliği kabul etmiyorsa diğer aşama baskı ve işkence olmuştur. Bugün dahi izlerine rastlanan çeşitli işkence aletleri ile şüpheli, heretik olduğunu kabul edene kadar işkence görmüştür. Özellikle katılığı ve baskılarıyla ünlü olan ve 1307-1323 yılları arasında Toulouse bölgesi engizisyon sorumlusu Bernard Gui²³¹, bu acımasız yöntemlerin uygulanmasına karar vermiştir. Kırbaçla dövmeden kor ateşte yürütme, işkence ayakkabısı gibi cezalara kadar çok çeşitli işkenceler yapılarak şüphelinin itirafı beklenmiştir.²³² Böyle bir durumda kişi, çoğunlukla suçlu ya da suçsuz fark etmeksizin işkenceden kurtulmak için itirafta bulunmuştur. Yargılama aşamasında, hüküm verecek karar organları engizisyoncu ve piskoposlardır. İkisinin bir arada bulunmasına dikkat edilmiştir. Yargılama sonucunda genellikle aforoz edildikten sonra kişiler, ömür boyu hapis veya yanan odun yığınları içine atılma cezalarına çarptırılmışlardır. İşkenceler sırasında ölen kişilerin de cesetleri bu odun yığınlarında yakılmıştır. Hatta heretik olduğu öldükten

²²⁸ Testas, Testas, *a.g.e.*, s. 106.

²²⁹ Testas, Testas, *a.g.e.*, s. 36.

²³⁰ Testas, Testas, *a.g.e.*, s. 38.

²³¹ 1261 yılında Fransa'da doğan Gui, Montpellier ve Paris şehirlerinde teoloji eğitimi almış ve Dominiken Tarikatı'na katılmıştır. Hayatı boyunca Dominik Tarikatı'nın yönetiminde bir ilahiyatçı ve tarihçi olan Gui, 1307'de Toulouse'a engizisyon memuru olarak atanmış ve 1324 yılına kadar burada görev yapmıştır. Gui, en çok 1324 yılında yazdığı "The Practice of the Inquisition of Heretical Depravity" eseriyle tanınmıştır. (Bkz. Michael Bailey, *Encyclopedia of Witchcraft: The Western Tradition*, Iowa State University, 2006, s. 465.)

²³² Testas, Testas, *a.g.e.*, s. 39.

sonra anlaşılan kimselerin bedenleri mezarlarından çıkarılmış veya maketi yapılarak yakılmıştır. Ölen kimselerin yakınları da heretik muamelesi görmüş, mallarına el konulmuş, sürülmüş ya da ömür boyu hapse mahkûm edilmişlerdir.

Kilise ve devletin heretik olarak addettikleri gruplar genel olarak Katoliklik dışındaki bütün inançları kapsamıştır. Bu dönemde Katolik öğretisi dışında kalan inanç gruplarından biri olan Valdocular, Kilise'yi en çok oyalayan gruptur. Katharlarla beraber katledilmişlerdir. Fransiskenler içerisinde Fransiskenlerin engizisyon desteğine karşı çıkan ve onlardan ayrılan bir grup olan Ruhçular, Fransiskenlerin züht hayatı, dilencilik gibi öğretilerin dışına çıktıklarını savunarak bunlardan ayrılmışlardır. Ruhçuların kurucusu Pierre-Jean Olieu'nun Fransiskenler için büyük hizmetleri olmuşsa da Kilise tarafından heretik olarak kabul edilmiştir. Engizisyon mahkemelerinin odağında yer alan diğer bir grup büyücülerdir. Ortaçağ Avrupa'sında sık sık uygulanagelmış büyücü kovuşturması engizisyonun kurulmasıyla başka bir boyuta ulaşmıştır. Papa XXII. John (1316-1334), 1320 yılında cadıların engizisyon tarafından resmen yargılanıp cezalandırılabileceği fermanını yayınlamaya onları köşeye kısırmıştır.²³³ Din adamları heretik kabul edilen kişilerden işkence yöntemleriyle itiraf alsalar da bu itirafların kişiye hiç bir yararı olmamıştır. Çünkü rahipler, yapılan itirafların onların yalnızca öteki hayattaki azaplarını azaltacağını ifade etmişlerdir. Cadılık, büyücülük Avrupa'ya özgü kavramlarken 'şeytan' kavramı Asya'dan alınmış bir kavramdır.²³⁴ Böylece cadılar, şeytana hizmetlerinden dolayı suçlanmışlardır. Bütün felaketlerden ve Katolik öğretisinin zayıflamasından bu kimseler sorumlu tutulmuşlardır. Bağlantısı olsun ya da olmasın birçok insan şeytan ile bağ kurduğu gerekçesiyle yaka paça götürülmüş ve cezalandırılmıştır. Almanya'da çok sayıda kişinin ruhunu şeytana sattığı ve bu yüzden de tarımsal verimliliğin düştüğü, çocuk doğumlarının azaldığı, hastalıkların arttığı söylentisi çoğalmıştır. Hatta Köln Üniversitesi bizzat cadıları avlamada yer almış varlığından şüphe dahi edilemeyeceğini belirtmiştir.²³⁵ Cadılar yakalanarak engizisyon mahkemesi huzuruna getirilmiş burada itiraf alınana kadar çeşitli işkenceler uygulanmıştır. İşkenceyi bir yöntem olarak benimsemeyen İngiltere'de ise cadıları tespit etmenin uykusuz bırakmak gibi başka yöntemleri olduğu kabul

²³³ Berktaç, "Avrupa'da Cadılık ve Cadı Avı: Çok Katmanlı Bir Karanlık Tarihsel Olgu", s. 59.

²³⁴ Smith, *a.g.e.*, s. 202.

²³⁵ Smith, *a.g.e.*, s. 204.

edilmiştir. XVI. Yüzyıl boyunca cadı olduğu gerekçesiyle cezalandırılan insan sayısı Venedik'te 199'dur. Bir yıl içinde Cenevre'de 500, Bamberg'te 600, Würzburg'ta 900 kişi yakılmıştır.²³⁶ Bunlar, sadece birkaç örnektir.

XVI. yüzyıldan sonra Protestan hareketinin gelişimiyle cadılık faaliyetlerinin soruşturulması ve yapılan işkenceler de artmıştır. Kutsal metni önceleyen Protestanlar, Yeni Ahit'teki Endor Cadısı ile ilgili hüküm dolayısıyla cadılarla büyük mücadeleye girişmişlerdir. Luther'in öncülüğüyle Wittenberg de dâhil birçok yerde cadılar yakılarak öldürülmüştür.

Engizisyon mahkemelerinin esas şiddetini gösterdiği bölge daha önce de değinildiği üzere İspanya olmuştur. Öncelikle Aragon Krallığı'nda başlayan, heretiklere karşı sorgulama ve cezalandırma Kastilya Kraliçesi Isabella (1451-1504) ve Ferdinand (1452-1516) ile daha geniş çapta uygulanmaya başlamış ve bütün İspanya'yı etkisi altına almıştır.²³⁷ Haçlı birliklerinin, Endülüs Devletini yok etme hedefiyle de birleşen bu dinsel temizlik hareketi Endülüs bölgesinde yaşayan Katolikler dışında bütün grupları etkilemiştir. Özellikle Kral I. Jaime engizisyona büyük destek vermiş bütün manastırların denetimden geçirilmesini, din adamı dahi olsalar herkesin imanından şüphe duyulması gerektiğini belirtmiştir. Böylece Haçlıların Reconquista dedikleri yeniden fetih hareketi başlamıştır. Bu harekettten özellikle Endülüs Müslümanları ve Müslümanların hâkimiyeti altında barış içinde yaşayan Yahudiler etkilenmişlerdir. Engizisyoncular durumu suiistimal ederek dinlerinden döndüklerini söyleyen Yahudileri bile cezalandırma yoluna gitmişlerdir. Bunun bir sebebi de antisemitik halkın Yahudi katliamına destek vermesidir. Yahudilerin oldukça varlıklı olması, ticarete etkin durumda bulunmaları bazı kesimlerce eleştirilmiştir. Yahudilerin yiyecek ve içecekleri kasten kirlettikleri, veba salgınına sebep oldukları gibi iddialar öne sürülmüştür.²³⁸ Onlar, kılık kıyafetlerinden, sinagoglarının büyüklüklerine kadar eleştiri oklarına muhatap kalmışlardır.²³⁹ Bütün bu kışkırtmalar ve suçlamalar neticesinde engizisyon mahkemelerinin yaptığı katliamlardan en büyüğü olan 1391 Sevilla idamları

²³⁶ Smith, *a.g.e.*, s. 207.

²³⁷ Ziya Paşa, *a.g.e.*, s. 97.

²³⁸ Testas, Testas, *a.g.e.*, s. 54.

²³⁹ Demirci, "Engizisyon", s. 238.

gerçekleşmiştir.²⁴⁰ Başka çareleri kalmayan Yahudiler, yönetime para tekliflerinde bulunsalar da yönetim, Kilise ile hareket etme kararı almıştır. Bunun sonucunda Yahudiler Hıristiyan olduklarını beyan ederek ancak kurtulabilmişlerdir. Bir kısmı zorla vaftiz ettirilmiş bir kısmı ise sürgün seçeneğini seçerek İspanya'yı terk etmişlerdir. Vaftiz olarak Katolikleşen Yahudilere “Marranes” denilmiştir.²⁴¹

Yahudilere ve Müslümanlara karşı özellikle önlem alınması gerektiğini düşünen rahip Thomas Torquemada Kraliçe Isabella'nın kişisel rahibidir. Isabella'ya engizisyon fikirlerini veren ve onun tarihte “kirli Isabella” olarak anılmasını sağlayan kişi olan Thomas Torquemada, Endülüs halkını yeni ve eski Hıristiyan olarak gruplandırmış, Yeni Hıristiyanların daima gözlem altında tutulması gerektiğini düşünmüştür.²⁴² Bunun için rahipleri görevlendirmiş vaazlarında daima sapkın kimseleri ihbar edenlerin çok büyük sevaplar kazanacaklarını bir hükümlüme ile salık vermiştir. Bu hükümlümede kendilerinin Tanrı'nın askerleri olduklarını, gerçek kurtuluşun İsa'da olduğunu ve söyledikleri sözlerin mukaddes olduğunu garanti etmişlerdir.²⁴³ Yahudilerin tespitinin iyi yapılabilmesi için laiklere ayrıntılı bir şekilde Yahudi şeriatı anlatılmıştır. Sebt gününe riayet ettiği görülen, eti kanından kendi usullerine göre ayıran, kurban kesiminde Katoliklerden ayrı dualar okuyan, Katolik inancının benimsediği günler dışında oruç tutan, kollarına şerit şeklinde içinde dua bulunan bir aksesuar takan görülür ise derhal rahiplere haber verilmesi hükümlümede açıkça belirtilmiştir.²⁴⁴

İspanya Müslümanlarının durumları da farklı olmamıştır. Onlar da sürgün ve din değiştirme seçenekleri arasında bırakılmışlardır. Dinlerinden zorla döndürülen Müslümanlara “Moriscolar” denilmiştir.²⁴⁵ Bu Mağribi Müslümanlar, dinlerini gizlilik içerisinde yaşamaya çalışmışlardır. Öyle ki, topluluk olarak katılacakları ibadetleri ve törenleri de kendi evlerinde gizlilik içinde gerçekleştirmek zorunda kalmışlardır. İslam'da Darü'l Harb'de kalma meselesi ilk kez Endülüs Müslümanları için gündeme gelmiştir.²⁴⁶ Sonucunda birçok Müslüman ya Yahudilerle beraber

²⁴⁰ Testas, Testas, *a.g.e.*, s. 55.

²⁴¹ Demirci, “Engizisyon”, s. 240.

²⁴² Ziya Paşa, *a.g.e.*, ss. 100,101.

²⁴³ Ziya Paşa, *a.g.e.*, ss. 106-110.

²⁴⁴ Ziya Paşa, *a.g.e.*, s. 107.

²⁴⁵ Demirci, “Engizisyon”, s. 240.

²⁴⁶ Jorge Manuel Gil Herrera, “İspanya'dan Galata'ya Çileli Yolculuk”, *Derin Tarih*, (11.2015), s. 119.

Osmanlı topraklarına göçmüşler ya da takiyye yapmak zorunda kalmışlardır. Müslümanlardan kalan kütüphaneler ateşe verilmiş birçok cami, kiliseye çevrilmiştir. Bu dönemde Osmanlı, İspanyol zulmünden kaçan Yahudilere ve Arap Müslümanlara kucak açmış Barbaros Hayrettin Paşa komutasında çok sayıda Morisko'nun Osmanlı topraklarına ulaşması sağlanmıştır.²⁴⁷

İspanya'da engizisyonun boyutu ve cezalandırma şekilleri diğer Avrupa ülkelerinden çok daha şiddetli olmuş ve onların baskısı daha çok diğer din mensuplarına yönelik olmuştur. Diğer Avrupa ülkeleri Hıristiyan heretik hareketlerle ve cadılık faaliyetleriyle mücadele ederken İspanya, Müslümanlar ve Yahudileri engizisyon mağduru haline getirmişlerdir.²⁴⁸ İzlenen yöntemler çok yüzeysel olmuş laikler tarafından ihbar edilen şahıs direkt suçlu sayılmış ve suçsuzluğunu kendisinin kanıtlaması istenmiştir. Suçsuzluğunu kanıtlamak için getireceği herhangi bir şahit de engizisyon meclisi tarafından kabul edilmemiştir.²⁴⁹ İtiraf edip tövbe edenler zindanlara atılmış tövbe etmeyenler engizisyonun en ağır cezası olan auto de fe'ye mahkûm olmuştur. Cezaya çarptırılanların malları mülkleri paylaştırılmış, yakınlarına kalmaması sağlanmıştır. Evleri yakılmış, onun soyundan gelen kimselerin de devlet içinde görev almamaları sağlanmıştır.²⁵⁰ Kilise bazı dönemlerde barış dini ve kandan uzak durma söylemleri karşısında bazı farklı kansız işkence yöntemleri benimsemiştir. Örneğin, kollar ve bacakların iplerle sıkılması, şahsın denize daldırılıp çıkarılarak boğulması gibi kan akıtılmayan işkence yöntemleri ile Tanrı'ya kandırma işine girişilmiştir.²⁵¹ Cezaların bu denli büyük olmasının sebebi işlenen bu suçların Tanrı'ya karşı yapıldığı düşüncesidir. Engizisyon suçlarını ve cezalarını belirlemek üzere engizatörler Languedoc'ta bir el kitabı hazırlamışlar ve burada bu durum açıkça belirtilmiştir.²⁵² Engizisyonun etkili olduğu bu yıllar içerisinde sadece İspanya'da 2000 kişi öldürülmüştür.²⁵³

İspanya'da da diğer Avrupa ülkeleri kadar olmasa da Müslümanlar ve Yahudiler dışında engizisyon tarafından yargılanan ve cezalandırılan Hıristiyanlık içinden başka gruplar olmuştur. Bunların başında elbette Kilise'ye karşı çıkan eylemlerde

²⁴⁷ Herrera, "İspanya'dan Galata'ya Çileli Yolculuk", s. 123.

²⁴⁸ Demirci, "Engizisyon", s. 239.

²⁴⁹ Erbaş, *a.g.e.*, s. 21.

²⁵⁰ Erbaş, *a.g.e.*, s. 21.

²⁵¹ Testas, Testas, *a.g.e.*, s. 73.

²⁵² Demirci, "Engizisyon", s. 239.

²⁵³ Testas, Testas, *a.g.e.*, s. 70.

bulunan reformcular gelmektedir. Erasmus ve Luther'in hareketlerinden etkilenen bazı kimseler, Kilise'ye karşı eylemlerde bulunmuşlar ve karşılığını yakılarak ödemişlerdir. İngiltere'de işkence yönteminin benimsenmemesinden doğan rahatlık buradan birçok değişik fikrin diğer Avrupa ülkelerine yayılmasını sağlamıştır. İspanya her ne kadar şiddete başvurarak kendi halkını kontrol altında tutmaya çalışsa da Almanya'dan gelen Luther tehlikesi, Erasmus liderliğinde oluşan Hümanizm tehlikesi ve İngiltere'nin rahat tutumu İspanya'da Kilise'yi ve devleti endişelendirmiştir. Nitekim 1623'te IV. Philip, İngilizler ve İskoçların da dâhil olduğu Katolik olmayan bütün yabancıların İspanya'da ikamet etmesini resmi olarak yasaklamıştır.²⁵⁴ Belli bir süre İngiltere ile ticaret bağlantısı da kesilmiş kitapların giriş çıkışları kontrol altına alınmıştır. Protestanlığın bazı ülkelerde kabul edilmesiyle İspanya, bu ülkelerle de bağlantıyı kesmiş, kendi ülkesinde reformu önemli ölçüde engellemiştir.²⁵⁵ Böylece İspanya'da engizisyon yalnızca verdiği fiziksel cezalarla değil, düşünce hürriyetini baskı altına almakla da anılmıştır.

Pavlikanlar ve Bogomiller ortaya çıktıkları erken dönem ve buldukları coğrafi konumlar nedeniyle engizisyon mahkemeleriyle muhatap olmamışlardır. Pavlikanlar'ın özellikle Ermenistan'da yerleşim göstermeleri, Bogomiller'in Balkanlarda etkin olmaları onları daha çok Ortodokslarla yüz yüze getirmiştir. Bu da engizisyon gibi bir uygulaması olmayan Ortodoksların bu heretikler için farklı cezalar uygulamalarına sebep olmuştur. Engizisyon mahkemelerinin kurulmasıyla, bu zamana kadar en günahkâr insanlar için verilen aforoz cezası yerini yakılmaya, bu cezayı uygulayıcı kimse olan ruhban sınıfından piskoposlar yerini engizatörlere bırakmışlardır. Gnostik fikirlerin zamanla Doğu'dan, Batı'ya aktarılması, Batı'da hali hazırda Kilise'ye duyulan öfke sebebiyle kolaylıkla heretik fikirlerin benimsenmesine sebep olmuş Katoliklerin bu duruma gösterdiği reaksiyon da oldukça sert olmuştur. Katharlar, Valdocular, Cadılar gibi çeşitli gruplarla yüz yıllarca uğraşan Kilise aynı dönem içerisinde Müslümanlar üzerine yaptığı Haçlı Seferleriyle oradaki gelişmelere ve toplumsal yaşantıya şahit olmuş ve zamanla heretik avı şiddetini azaltmaya başlamıştır.

Almanya'da reform ile cadı avı bitmese de engizisyon uygulamaları azalmaya

²⁵⁴ Testas, Testas, *a.g.e.*, s. 82.

²⁵⁵ Testas, Testas, *a.g.e.*, s. 85.

başlamıştır. Daha sonra Fransa'da 1772, İtalya'da 1859 ve İspanya'da da her ne kadar reformu önlemek için engizisyon ve tecrit tercih edilmiş olsa da 1834 yılında orada da Engizisyon Mahkemeleri son bulmuştur.²⁵⁶

3. LUTHER ÖNCESİ REFORMCULAR

XIV. yüzyıl Avrupası'nda gücü elinde bulunduran bazı imparatorlar, Papa'nın taç giydirme uygulamasını geçersiz kılmaya uğraşmışlardır. Kendi yetkilerinin İtalyan bir Papa tarafından sorgulanmasını istemeyen Fransız Kralı, Avignon'da uzun süre devam edecek olan bir bölünmeye böylece sebebiyet vermiştir.²⁵⁷ Fransa'da Papalar'ın Kralların otoritesini sorgulama yetkileri olmadığı fikirleri dolaşmaya başlamış ve yönetim tarafından da destek bulmuştur. Dante Alighieri, "Monarşi Üzerine" adlı eserinde Kilise'nin seküler alandaki yetkilerinin geçersiz kılınması gerektiğini vurgularken, İngiliz Fransisken papazı Ockhamlı William, İsa'nın yoksulluk hakikatini reddettikleri düşüncesiyle papaların yanılmazlığı fikrini eleştirmiştir.²⁵⁸ Böylece Roma'dan ayrı bir şekilde Avignon kentinde bir Papalık makamı kurulmuştur. Fakat bu makam da Roma'dan farklı olmamış, XI. Gregory (1329-1378), Fransa'daki Papalık makamı için Rönesans'ın getirdiği şatafatın ve büyük harcamaların etkisi ile Roma papalık makamının bir örneği olmaktan öteye geçememiştir. XI. Gregory'nin ölümünün ardından kardinaller ortak bir karar ile onun yerine VI. Urban unvanı ile anılan Napolili Bartolomeo Prignano (1318-1389)'yu yeni Papa seçmişlerdir.²⁵⁹ Bu Papa'nın ne bir Romalı ne de Fransız olması bazı hoşnutsuzluklara yol açmış bu nedenle seçimin yenilenmesi gerekliliği ortaya çıkmıştır. Fakat Papa Prignano buna yanaşmamış ve Papalıktan çekilmemiştir. Kardinaller, başka bir Kardinal olan Robert (1342-1394)'ı VII. Clement unvanı ile Papa seçmişler fakat bunun sonucunda Papalar arasında bir kriz yaşanmış ve birbirlerini afroz etmişlerdir.²⁶⁰ Bu da yanılmazlığı kabul edilen Papalardan birinin yanıldığını ispatlamış ve halk arasında dalga konusu haline gelmiştir. Böylece Papalardan biri Roma'da etkili olurken diğeri Avignon'da kalmıştır.

Bu iki başlılığın ortadan kaldırılması için Pisa Konsili (1409) düzenlenmiş bu yolla yeni bir seçim yapılacağı duyurulmuştur. Bu konsilde başarılı bir asker olan

²⁵⁶ Erbaş, *a.g.e.*, s. 21.

²⁵⁷ Lindberg, *a.g.e.*, s. 42.

²⁵⁸ Lindberg, *a.g.e.*, s. 43.

²⁵⁹ Lindberg, *a.g.e.*, s. 44.

²⁶⁰ A.yer.

Baldassare Cossa (1370-1419), yeni Papa seçilmiş ve XXIII. John unvanını almıştır.²⁶¹ Pisa Konsili'nin sorunlara çözüm olacağı düşünülürken tersi olmuş ve mevcut iki Papa da yeni seçilen Papa'nın yetkilerini reddetmiş böylece Papa sayısı üçe yükselmiştir. Durum, içinden çıkılmaz bir hal aldıkça halk da kendi arasında bölünmeye başlamıştır. Herkes, kendisinin takip ettiği Papa'nın dışındaki Papaları takip edenleri heretik görmüş karşılıklı aforozlar gerçekleşmiştir.

Kilise'nin kendi içinde bir ıslaha yönelik olarak gerçekleştirdiği Konstanz Konsili(1414/1417)'ne kadar bu durum böyle devam etmiştir. Bu konsilde, Kilise kurumu üyeleri arasındaki çekişmeler, Papalar arası hizipleşmeler çözüme kavuşturulmaya çalışılmıştır. Üç Papa'nın da görevlerinden ayrılması gerektiğine karar veren kardinaller, bundan böyle konsil kararlarının Papalar için bağlayıcı olduğunu "Haec Sancta" hükmü (1415)²⁶² ile kabul etmişler, bu hüküm sonrasında ilk iş olarak V. Martin unvanıyla Kardinal Colonna (1369-1431) tek Papa olarak seçilmiş ve büyük ayrışma sona ermiştir.²⁶³ V. Martin ile konsil kararlarının artık daha etkili olacağı düşünülmüş olsa da Papa Colonna seçilmesinin ardından konsili kapatmıştır. Böylece Papalık yeniden güçlenmiş, lüks ve sefahate dalmıştır. 1417'de Papa seçilen Papa Colonna'dan sonra 1492'de bu makama gelen VI. Alexander ile 1503'te Papalık yapan II. Julius gibi Papalar da adlarının karıştığı birçok sansasyonel haberler ile gözden düşmüşlerdir.²⁶⁴

XIV. ve XV. yüzyıl aşırılıkların yoğun olduğu ve dini kurumlara şüpheyle bakıldığı böyle karmaşık bir dönem olmuştur. Papalar arası hizipleşme, zengin ailelerin Papalık makamı üzerindeki rekabetleri sonucu oluşan kargaşa ortamı bazı din adamları ve aydın kimseler tarafından eleştirilmiştir. Bu eleştirilerin en büyüğü de XIV. yüzyıl sonlarında John Wycliffe ve XV. yüzyıl başlarında Jan Hus tarafından yapılmıştır.

²⁶¹ Lindberg, *a.g.e.*, s. 46.

²⁶² Konsilin otoritesini, Papa'nın otoritesinden üstün tutan bir hükümdür. Konstanz Konsili tarafından beşinci oturumunda onaylanan Haec Sancta kararname, Konsil babalarının 1378'den beri Latin Kilisesi'ni Papalık makamına rakip davacılar arasında bölen skandal ayrılığına son vermesine yardımcı olmuştur. Bunu, belirli koşullarda Papa'nın otoritesinden daha üstün bir yetkiye sahip olduğunu iddia ederek ve uygulayarak yapmıştır. Ancak bu kararnamenin yorumlanması tarihçiler, ilahiyatçılar ve kanonistler arasında bir anlaşmazlık kaynağı olmuştur. (Bkz. Sebastián Provvidente, "The Synodical Practices of the Council of Constance (1414-1418): Between Symbol and Trace", *Bulletin Du Centre d'études Médiévales d'Auxerre | BUCEMA*, sy. Hors-série n° 7 (2013), s. 1.

²⁶³ Lindberg, *a.g.e.*, s. 48.

²⁶⁴ Lindberg, *a.g.e.*, ss. 52,53.

3.1 JOHN WYCLIFFE

John Wycliffe, 1330 senesinde İngiltere’de dünyaya gelmiştir. Oxford Üniversitesi’nde eğitim almış ve ardından yine Oxford’da teolog ve filozof olarak görev yapmıştır.²⁶⁵ Yaşadığı dönem, Avrupa’nın en karanlık çağları kabul edilebilir. Kara vebanın birçok can aldığı, insanların Kilise vergileri altında ezildiği, Avrupa’nın birçok ülkesinde engizisyon mahkemelerinin kurulduğu bu dönemde Wycliffe, Kilise’ye yaptığı eleştirilerle kendi çağdaşlarını ve ardından gelecek yeni fikirleri cesaretlendirmiştir.

Wycliffe’in eleştirileri Kilise genelinde Papalar ve rahip sınıflarına olmuştur. Ruhban sınıfının Hz. İsa ile çelişen yaşam şekline dikkat çekmiş fakir olan İsa’dan zengin ve güçlü Kilise’ye gerçekleşen evrimin yanlışlığını dile getirmiştir. Wycliffe’e göre önemli olan tek şey Hz. İsa’nın yasasıdır. İyi bir Hıristiyan araya Kilise’yi sokmadan yalnızca İsa’yı izlemelidir. Bağışlanmak için de rahiplere günah itirafı yerine İsa’dan bağışlanma dilemelidir. Bu görüşleriyle İngiltere’de “Reformun Sabah Yıldızı” olarak anılan Wycliffe, XIV. Yüzyılda yaptığı İncil çevirisi ile gündeme gelmiştir. Daha önce Latince’den diğer dillere herhangi bir çeviri yapılmamışken ilk kez Wycliffe Latince Vulgate İncilinden kendi halkının dili İngilizceye kutsal metni çevirmiş²⁶⁶ ve rahip sınıfından olmayan insanların da okumasını sağlamaya çalışmıştır. Bu İncil o kadar popüler olmuştur ki Wycliffe’in vefatının ardından da bu İncili okuyan takipçileri Wycliffe İncilini vaaz etmişlerdir. Wycliffe, bu İncil’de Luther’de de görülecek olan yorumlamaya başvurmuştur. Mantığa aykırı gördüğü bazı noktalarda değişime, düzeltmeye gitmiştir. Bu da, klasik Katolik öğretilerinden ayrılan noktalar oluşturmasına sebep olmuştur. Örneğin, Wycliffe için evharistiyanın anlamı genele göre değişiklik gösterir. Wycliffe, bu ayinde ekmeğin Hz. İsa’nın gerçek eti olarak düşünülmesinin imkânsızlığına dikkat çekmiş, şarabın da aynı şekilde kanı yalnızca temsil ettiğini, gerçeklikle bağlantısı olamayacağını vurgulamıştır.²⁶⁷

Bunun yanında Wycliffe, görünür ve görünmeyen iki Kilise olduğunu ve esas

²⁶⁵ Banu Çetin Ünal, “Avrupa’nın Felaketler Yüzyılında Bir Devrimci Olarak John Wycliffe’in Etkisi”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, C.2, S.1, (06.2019), s. 80.

²⁶⁶ Çetin Ünal, “Avrupa’nın Felaketler Yüzyılında Bir Devrimci Olarak John Wycliffe’in Etkisi”, s. 84.

²⁶⁷ Christopher Lensch, “The Morning Star Of The Reformation: John Wycliffe”, *Western Reformed Seminary Journal*, C.3, S.2, (08.1996), s. 3.

olanın İsa'nın görünmeyen Kilisesi olduğunu söylemiştir.²⁶⁸ Görünür Kilise ise iki başlıyken nasıl güvenilir olabilir? Dolayısıyla, İngiltere, Fransa ile “Yüzyıl Savaşları” içerisindeyken ikonlara, resimlere yapılan harcamalar, endüljans uygulamaları, azizlere yapılan haclardan elde edilen gelirler Wycliffe tarafından gereksiz ve anlamsız bulunmuştur. Özden uzaklaşmış şekilci din anlayışının bir göstergesi olan araf kavramı da Wycliffe’i oldukça rahatsız etmiş²⁶⁹ Papalık makamının yozlaştığını gezgin vaizler yoluyla duyurmaya çalışmıştır.

Wycliffe de Luther gibi bir köylü isyanına öncülük etmiştir.²⁷⁰ Halk tarafından hükümete karşı yapılan ayaklanmayı desteklemiş fakat daha sonra yapacağı reformda devlet desteğine ihtiyaç duyduğu için o da, Luther gibi devlet yetkisine boyun eğilmesi gerektiği kanaatini taşımıştır. Çünkü arkasında yalnızca halkın desteği varken yol kat edemeyeceğini görmüştür. Krallığın desteğini arkasına aldıktan sonra Papa tehditlerini göz ardı eden Wycliffe için diğer bir avantaj da İngiltere’de yaşıyor olmasıdır. Engizisyonun neredeyse hiç uygulanmadığı İngiltere, diğer Avrupa ülkelerine göre Wycliffe’in hayatı boyunca ciddi bir sıkıntıyla karşılaşmasına engel olmuştur.²⁷¹ Onun karşılaştığı en büyük zorluk üniversiteden dışlanması ve aforoz edilerek görevine son verilmesi olmuştur.

Değişen kral ve Papa’nın etkili olması sonucu Wycliffe daha sonra, yirmi dört öğretisinin on tanesi heretik kabul edilerek Konstanz Konsilinde Hıristiyan cemaatinden dışlanmıştır.²⁷² Bu on heretik düşüncenin beşi toplumun tamamını etkileyen kararlar içermiş geri kalanı da hatalı görülmüştür. Aforoz edilmesine rağmen akademik camiadan kendisine destek verilen Wycliffe’in öğrencileri ve takipçileri Wycliffe’in felç geçirerek ölmesi sonucu savundukları fikirlerden vazgeçmeyerek “Lollardlar” adlı bir grup olarak tarih sahnesinde yer bulmuş ve Wycliffe’in fikirlerini yaşatmışlardır. Ancak bu grup yaptıkları aşırı davranışlar sonucu İngiltere kralı IV. Henry (1367-1413) tarafından sık sık cezalandırılmış hatta engizisyonun uygulanmamasıyla övülen İngiltere’de Lollardlar için engizisyona bile başvurulmuştur. Lollardlar’ın başı kabul edilen birçok şahıs öldürülmüş olsa da

²⁶⁸ Lensch, “The Morning Star Of The Reformation: John Wycliffe”, s. 3.

²⁶⁹ Olgun, *a.g.e.*, s. 28.

²⁷⁰ Çetin Ünal, “Avrupa’nın Felaketler Yüzyılında Bir Devrimci Olarak John Wycliffe’in Etkisi”, s. 86.

²⁷¹ Demirci, “Engizisyon”, s. 238.

²⁷² Lensch, “The Morning Star Of The Reformation: John Wycliffe”, s. 4.

Avrupa’da yeni bir hareketin fitili Wycliffe yoluyla ateşlenmiştir.²⁷³ Bu da, Kilise’nin diğer Avrupa ülkelerini de kapsayan daha geniş ve sert önlemler almasına neden olmuştur. Bu önlemlerden biri de Wycliffe’in kemiklerinin mezardan çıkarılarak yakılmasıdır.²⁷⁴ Bu olay, bir heretiğin başına neler geleceğine dair tüm Avrupa için emsal teşkil etmiştir. Lollard hareketi ve Wycliffe’in eylemleri halen bir tartışma konusu olsa da İngiltere, Wycliffe’e, bir dil olarak İngilizceye yaptığı katkılar, akademik çalışmaları, İngilizce İncil çevirisi ve reformun yolunu açması dolayısıyla borçlanmıştır.

3.2 JAN HUS (JOHANNES HUSS)

Jan Hus, 1369-1415 yılları arasında Bohemya’da yaşamış Prag Üniversitesi’nde görev yapmış Hıristiyan bir teologdur. Jan Hus, Wycliffe’in görüşlerini olduğu gibi kabul etmiştir. İngiltere’de aforoz edilen bu görüşler, buraya eğitim için gelmiş olan Bohemyalı bazı gençleri etkilemiş ve ülkelerine döndüklerinde bu fikirlerin yayılmasını sağlamıştır. Bohemya’da reform benzeri böyle bir hareketin ortaya çıkma sebebi biraz da Çek milliyetçiliğine bağlanabilir. Alman rahip sınıfının etkili olduğu Bohemya bölgesi Roma Katolik Kilisesi tarafından görevlendirilen bu rahipler sınıfına karşı tepkili olmuşlardır. Hus’un Kilise’ye yönelik eleştirileri genel anlamda Wycliffe’in eleştirileriyle benzerlik gösterir. Din adamlarına tanınan imtiyazlar, İncil’in tekelleşmesi ve İsa’nın otoritesinin göz ardı edilmesi Hus reformunun da temel problemlerini oluşturmuştur. Wycliffe’in de karşı çıktığı endüljans ile ilgili daha net ve toleranssız konuşan Hus, endüljans ile hiçbir merhamete nail olunamayacağını öne sürmüştür. Prag Üniversitesi’nde rektörlük yaptığı sıralarda Wycliffe’in eserlerini Çekçeye çevirmiş ve ekmek-şarap ayininin mahiyetinin kavranmasını kolaylaştırmaya çalışmıştır.²⁷⁵ Ayrıca yine bu üniversitedeki bazı profesörlerle beraber Kilise’nin Katolik öğretilerini insan icadı olarak tanımlamışlardır.²⁷⁶ Din alanında reformasyon için mücadele veren bu isimler kendileri ne kadar bunu amaçlamamış olsalar da siyaset ve toplumsal hayatı da etkilemişlerdir. Özellikle Luther de dâhil hepsinde ortak olan iktidara mutlak itaat ve

²⁷³ Çetin Ünal, “Avrupa’nın Felaketler Yüzyılında Bir Devrimci Olarak John Wycliffe’in Etkisi”, s. 88.

²⁷⁴ Çetin Ünal, “Avrupa’nın Felaketler Yüzyılında Bir Devrimci Olarak John Wycliffe’in Etkisi”, s. 91.

²⁷⁵ Lindberg, *a.g.e.*, s. 45.

²⁷⁶ Kateřina Horníčková, Michal Šroněk (ed.), *From Hus to Luther: Visual Culture in the Bohemian Reformation (1380-1620)*, Turnhout: Brepols Publishers, C. 33, 2016, s. 31.

ulusalci düşünceler daha sonra tarihte, onların birçok alanda isimlerinin zikredilmesine sebep olmuştur. İstenilen değişim, milli bir Kilise fikrini içermiştir. Roma güdümü veya kendi milletlerinden olmayan din adamlarının çeşitli sebeplerle halktan aldıkları paralar ödemedede zorluk yaşayan insanların çeşitli dönemlerde ayaklanmalarına ve insanlar gözünde kilisenin itibarsızlaşmasına sebep olmuştur.

Hus hareketi başlarda, Batı’da yaşanan Papalar arası hizipleşme nedeniyle yayılma imkânı bulsa da daha sonra Roma tarafından fark edilmiş ve Hus, görüşlerinden dolayı hesap vermek üzere Konstanz Konsiline çağırılmıştır.²⁷⁷ Bu konsilde Hus’a görüşlerinden pişman olup olmadığı ve günahını itiraf edip etmeyeceği sorulmuştur. Hus ise yargılandığı otuz görüşün hiçbirinden vazgeçmemiş böylece 1412 senesinde Kilise yetkilileri tarafından aforoz edilmiştir. Sonu Wycliffe kadar iyi olmayan Hus, 1415’te engizisyon hükümlerince heretik kabul edilerek kazıkta yakılma cezasına çarptırılmış ve hemen akabinde yakılmıştır.²⁷⁸

Hus’un yakılması, papalık için daha uğraştırıcı ve can sıkıcı olaylara sebebiyet vermiştir. Jan Hus’un takipçileri “Hussitler” adıyla bir araya gelmiş ve Kilise karşıtı faaliyetlere devam etmişlerdir. Hus’un yakılışını adeta İsa’nın çarmıh hadisesiyle özdeş tutan Hussitler²⁷⁹ ile beraber, her şey netliğini kaybetmiş azizler, bakire Meryem, din adamları hatta teslis sorgulanmaya başlanmıştır. Bu hareketin dört temel noktası olduğu kabul edilmiştir. Bunlar: Tanrı sözünü özgürce vaaz edebilme, kutsal komünyonun haklarının verilmesi ve bu topluluğun tanınması, ruhban sınıfının seküler dünyaya müdahalesinin bulunmaması, sosyal konumu ne olursa olsun herkesin eşit şekilde günahlarından sorumlu olmasıdır.²⁸⁰ Daha sonra üniversite profesörleri Hus’un ölümünün ardından Papa ile yakınlaştığı, ruhban sınıfına tolerans gösterdiği gerekçeleriyle Kral Sigismund’un da Bohemya Kralı olarak tanınmaması gerektiğini bu ilkeler arasına eklemeyi düşünmüşlerdir.²⁸¹ İlerleyen yıllarda da Hussit hareketinin etkin oluşu Papalara ve krallara göre değişim göstermiştir.

Hussitlerin en öne çıkan özelliklerinden biri İkonoklazm’dır. İkonoklazm, daha

²⁷⁷ Lindberg, *a.g.e.*, s. 45.

²⁷⁸ Olgun, *a.g.e.*, s. 32.

²⁷⁹ Lindberg, *a.g.e.*, s. 45.

²⁸⁰ Horníčková, Šroněk, *a.g.m.*, s. 17.

²⁸¹ A.yer.

önceki heretiklerde de görüldüğü gibi genelde aynı dini benimseyen insanlar arasında mezhepleşmeye sebebiyet verecek şekilde ortaya çıkan görüş ayrılıklarından bir tanesidir. Aziz resim ve heykelleri gibi hem israfa yol açan hem de dinde yeri olmayan bu şekilci anlayışa karşı çıkmanın genel adı olarak tanımlanabilen İkonoklazm, özellikle de Hussitlerin sanata getirdikleri yorumlar açısından hem sanat tarihçilerini hem de dinler tarihçilerini bu konuyu Hussitler üzerinden incelemeye itmiştir.²⁸² Hussitler genel olarak Kilise için yapılan harcamalara ve aşırı lükse karşı çıkmışlardır. Bunu temellendirdikleri nokta da yine İsa'nın hayatı olmuştur. Hussit İkonoklazmı, kutsal kabul edilen imgelerin ayinler ve ibadetler esnasında kullanılmasını reddetmiş Kilise içinde yerleşen Rönesans etkisini ve boş harcamaları sert dillerle eleştirmişlerdir. Onların bu tavrı, rahip sınıfı tarafından azizlere saygısızlık olarak addedilmiş ve heretiklerle eş tutulmaları neticesini doğurmuştur. Hussitlerin ikonlara aldığı bu tavır sadece kutsal görüntülerden hoşlanmama değil, Roma Kilisesi'ne başkaldırıyı ifade etmiştir. Onlar, bazı kiliselerdeki İsa figürlerini parçalamışlardır.²⁸³ Bunun sebebi bizzat İsa'ya olan tepki değil aksine İsa'nın ikonlaşmasına olmuştur. Bu şiddete meyyal faaliyetleri tarihte putperestlere karşı savaş açan Makkabiler'e benzetilmelerine sebep olmuştur. İkisi de kendilerini "Tanrı'nın askerleri" olarak gören isyancı gruplar olarak tarihte yer bulmuşlardır.²⁸⁴ Hussitler, Tanrı'yı kilise inşası için para veren bir adam olarak resmeden kilise yapılarını ortadan kaldırıp yerine İsa figürünün fakir, çıplak ve aç olduğu görüntüsünü vermek için çaba göstermişlerdir. Neticede pahalı ikonlar, rahipler ile inananların aralarının açılmasına sebep olmuştur. Rönesans, Kilise ve zengin sınıfı için olurken, reform halk adına fayda sağlamış görünmektedir. Bu nedenle açgözlü papazlar ve rahipler Hıristiyan toplumunda yıkımın sorumlusu olarak görülmüşlerdir. Çünkü bu din adamları eğitimsiz insanları, aziz resimleri ve heykelleri önünde diz çökmeleri ve af için para vermeleri yönünde teşvik etmişlerdir.

Hussitlerin yaydığı bu fikirler tüm Bohemya'da onların milli kahraman ilan edilmelerine sebep olmuştur. Daha sonraki dönemlerde de başta Hus'un arkadaşı Praglı Jerome ve Utraquistler, Brethren topluluğu şeklinde Hus'un devamı

²⁸² Milena Bartlová, "Understanding Hussite Iconoclasm", *Filosoficky Casopis*, C. 57, (2009), s. 115.

²⁸³ Bartlová, "Understanding Hussite Iconoclasm", s. 117.

²⁸⁴ Bartlová, "Understanding Hussite Iconoclasm", s. 122.

niteliğinde gruplar ve şahıslar ortaya çıkmıştır. 1419-1436 yılları arası Katolik Roma emrindeki Almanlar ve Hussitler karşı karşıya gelmiş ve savaşmışlardır.²⁸⁵ Kral Sigismund'u oldukça zor bir duruma düşüren Hussitler, Bohemya'da uzun yıllar etkili olmuş ve başlarındaki liderlerle adlarından söz ettirmişlerdir. Hussitlerin ardından da reform düşüncesi zihinlerden silinmemiş ilerleyen yıllarda Avrupa'nın çeşitli bölgelerinde, farklı liderlerle ve farklı isimlerle ortaya çıkmışlardır.

3.3 GIROLAMO SAVONAROLA

Savonarola, 1452-1498 yılları arasında yaşamış Floransalı Dominiken bir din adamıdır. Reformcularla beraber ele aldığımız Savonarola, Kilise'ye karşı eleştirileri ile diğer reformcularla benzerlik gösterse de savunduğu bazı görüşlerle de onlardan ayrılmıştır. Diğerlerinden farklı olarak koyu bir Katolik olan Savonarola, Katoliklik inancını Kilise'den çok farklı şekilde anlamış ve kendisini hem dini ilimlerde hem de felsefi alanlarda geliştirmeye çalışmıştır. Dindarlığı, reformcu kişiliği ve politik alana etkisi ile hem dinler tarihinde hem de İtalya tarihinde tartışma konusu olmuş bir isim olan Savonarola, çift başlı Papalığın olduğu, birçok kimsenin heretiklikle yargılandığı XV. Yüzyıl sonlarında adından söz ettirmiştir. Batı'daki hizipleşmelerin görüşüldüğü, Jan Hus ve John Wycliffe'in heretik ilan edildiği, kırk beş görüşmenin yapıldığı Konstanz Konsili'nin 22 Nisan 1418'de kapatılmasının ardından Floransalılar, seküler ve manevi hayat dengesinde bir bozulmanın olduğunu ve dünyevi olanın ağır bastığının farkına varmışlardır. Bu bozulmanın özellikle de manevi hayatın temsilcisi konumunda olan Kilise'de baş göstermesi Savonarola gibi dindar Katolik rahipler tarafından hoş görülmemiştir. Savonarola, reformu gerekli görmüş özellikle akıllı Floransa halkının bilgece seçimler yapabileceğini düşündüğünden demokrasiyi savunmuştur.²⁸⁶ Üstelik gerekli gördüğü reformun sadece din alanında değil toplumun bütün yönlerine etki eden her alanda olması gerektiği kanaatini taşımıştır.

Savonarola'nın Kilise'ye ve toplumun elit kesimine karşı en öncelikli eleştirisi paganlık üzerine olmuştur. Özellikle resim ve heykeltıraşlığa insanları paganlığa döndürdüğü gerekçesi ile karşı çıkmış Rönesans'a karşı eleştiriyi başlatmıştır. Rönesans'ı her türlü aşırılığın başlangıcı olarak değerlendirmiş kumarı, seksi, pagan

²⁸⁵ Olgun, *a.g.e.*, s. 32.

²⁸⁶ Patricia A. Norred, *Girolamo Savonarola And The Problem Of Humanist Reform In Florence*, North Texas, 1988, s. 97.

şairlerin okunmaya devam ettiği edebi anlayışı ve bu geleneği devam ettiren şairleri, şatafatlı kıyafetleri, mücevherleri ve çıplak heykelleri paganlığın kalıntısı olarak görmüştür.²⁸⁷ İtalya'nın pagan geçmişi düşünüldüğünde Savonarola'nın endişesi yersiz değildir.

Savonarola, Floransa'da Medici ailesinin etkin olduğu bir dönemde yaşamış ve görüşleriyle Medici ailesini etkileyerek etkili bir isim haline gelmeye başlamıştır. Etkin olduğu bu dönemde Kilise'nin faaliyetlerine tepki gösteren diğer insanları da yanında toplayarak Rönesans gelişmelerini Tanrı'ya başkaldırı olarak nitelemiş lüks ve israfa düşmüş Kilise'nin üzerindeki baskısını artırarak Deccal'in gelişinin yakın olduğunu ilan etmiştir.²⁸⁸ Dominiken keşiş, zaman olarak Luther'e en yakın olması hasebiyle Luther zamanında görülen Kilise hiyerarşisindeki yozlaşmanın çoğuna şahit olmuştur.

Vaazlarında bazı öngörülerde bulunan Savonarola, Tanrı'nın kiliseyi arındırmak için belalar, cezalar göndereceğini ve Kilise'nin bu yolla reforme olacağını, İtalya'nın bu reformasyona öncülük edeceğini söylemiştir. İtalya'nın 1494'te Fransa Kralı Charles VIII (1470-1498) tarafından işgal edilmesi Tanrı'dan gelen bir uyarı ve ceza olarak görülmüş, Savonarola'nın Medici ailesi desteğiyle başlattığı politik reformasyon da göz önünde bulundurulunca Savonarola bazı kimseler tarafından neredeyse bir peygamber olarak görülmüş ve peşinden gidenlerin sayısı artmıştır.²⁸⁹ Savonarola'nın ünü Floransa sınırlarını aşmaya başlayınca Papalık onun ve takipçilerinin kazıkta yakılacağını ilan etmiştir. Crawford, Savonarola'yı "hararetli bir İncil okuyucusu" olarak tanımlamıştır.²⁹⁰ Yargılanmasından önceki günlerde İncili ezbere okumuş ve kendine göre İncil ile meditasyon yapmıştır.²⁹¹ 1498'de de, Floransalı yetkililer ve Kilise tarafından takipçileri ile beraber asıldıktan sonra yakılarak idam edilmiştir.²⁹²

Wycliffe, Hus, Savonarola gibi isimler Kilise kurumunun zenginlik ve lüks içinde yaşamasına, İncil'i halktan uzaklaştırmalarına, azizler ve ikonlara gösterilen ehemmiyete dikkat çekmişler ve Luther reformunun ayak sesleri olmuşlardır.

²⁸⁷ Donald Weinstein, *Savonarola: The Rise and Fall of a Renaissance Prophet*, New Haven: Yale University Press, 2011, s. 79.

²⁸⁸ Weinstein, *a.g.e.*, ss. 4-6.

²⁸⁹ Lulian Mihail Vasile, *Girolamo Savonarola*, Lucian Blaga University of Sibiu, s. 29.

²⁹⁰ Mihail Vasile, *Girolamo Savonarola*, s. 20.

²⁹¹ Mihail Vasile, *Girolamo Savonarola*, s. 20.

²⁹² Mihail Vasile, *Girolamo Savonarola*, s. 28.

Reformasyon, büyük oranda Martin Luther ile başlatılmış olsa da tarihi arka plan göstermektedir ki Luther Avrupa'da aydınlanmanın öncüsü olan bu isimlerin izinde yürümüştür.

İKİNCİ BÖLÜM

MARTİN LUTHER VE REFORM

“XVI. yüzyıl’da Avrupa’da ortaya çıkan ve yeni Hıristiyanlık anlayışını savunan akımların genel adı”²⁹³ olarak tarif edilen reform kavramı, Hıristiyanlığın Kitab-ı Mukaddes’i temel almasıyla aslına döneceğinin düşünülmesidir.²⁹⁴ Fakat bu tarif, tarifi yapan kişinin bakış açısına göre çeşitlilik göstermiştir. Örneğin, Katolik Kilisesi reform hareketini bir tehdit olarak görmüş ve isyan olarak yorumlamışken, reform yanlıları bunu bir devrim ve isyandan ziyade Kilise’yi ıslah etme çabası olarak izah etmişlerdir.²⁹⁵ Yine reform kavramı bazen yenileme, yenilenme, yeniden doğuş gibi başka kavramlarla da aynı anlamda kullanılmıştır.²⁹⁶ Her ne kadar yenilenme, aydınlanma olarak ifade ediliyor olsa da Luther ve onun gibi reform yanlısı düşünürler, bu hareketi dinde öze dönüş olarak görmüş ve İsa sonrasında ortaya çıkmış yeni bir kurum olarak ifade edilebilecek olan Kilise’nin ortadan kaldırılması çağrısında bulunmuşlardır. Kendilerinin içinde buldukları hareketleri nadiren “reformasyon” olarak tanımlamışlardır.²⁹⁷ Ancak tüm bunlara rağmen reform, inançlar, ritüeller ve Kilise kurumuna getirdiği bir dizi değişiklik dolayısıyla yeniliği simgelemiştir.²⁹⁸

Genelde Luther ile özdeşleşmiş olan reform, bazı tarihçiler tarafından Alman milletine has bir durum olarak kabul edilmiştir. Fakat bu bakış açısı tarihi verilerle tutarsızlıklar taşıyan bir yaklaşımdır. Çünkü reform öncesinde de birçok millette Kilise’ye karşı huzursuzluklar mevcut olagelmıştır. Ancak bu huzursuzluklar ana akım Katoliklik’ten bir kopuşu değil ana akım içerisinde ıslah yapmayı ifade etmiş ve doktrinlere yönelik bir eleştiri teşkil etmemiştir.²⁹⁹ Kilise karşıtı gruplara Avrupa’nın pek çok ülkesinden örnekler verilebilir. İsviçre’de Zwingli, Cenevre’de Calvin, İskoçya’da Knox önde gelen reformcular arasındadır.

²⁹³ Jacques Waardenburg, “Reform”, *DİA*, 2007, C. 34, s. 530.

²⁹⁴ Waardenburg, “Reform”, s. 530.

²⁹⁵ Erbaş, *a.g.e.*, s. 63.

²⁹⁶ Berard Marthaler (ed.), *New Catholic Encyclopedia: Ref-Sep*, Subsequent edition Detroit: Cengage Gale, 2002, s. 11.

²⁹⁷ Marthaler, *New Catholic Encyclopedia*, s.12.

²⁹⁸ Şinasi Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 1. b., Vadi, 1998, s. 319.

²⁹⁹ Waardenburg, “Reform”, s. 531.

Dolayısıyla reform hareketi her ne kadar Luther ile ivme kazanmışsa da milli bir hareket olduğunu söylemek olayın genel çerçevesini daraltacaktır. Katolik geleneğin merkezi olarak kabul edilen Roma'ya, İngiltere, Fransa gibi güçlü devletlerin boyun eğmesi bu ülkeler için de en az Almanya kadar alçaltıcı görülmüştür. Özellikle Hümanizm ve Rönesans tüm Avrupa'yı içine alan ve reforma neden olan düşünce ve sanat akımları olarak değerlendirilmiştir. Ancak tüm bunlara rağmen Kilise'nin seküler alandaki iddiası ve elinde bulundurduğu güç, karşıt görüşlerin sesinin kısılmasına sebep olmuştur.

1. REFORMA GİDEN YOLDA MARTİN LUTHER

Martin Luther'in hayatına ve Protestanlığın kurucusu kimliğine bakmadan önce Martin Luther'in günümüzde reformu başlatan kişi olarak anılmasına nelerin sebebiyet verdiği ışık tutmak yerinde olacaktır. Dönemin durumu, reforma zemin hazırlayan ortam Luther'in hareketlerini anlayabilmemiz için ehemmiyeti haizdir.

Hıristiyanlığın Roma İmparatorluğu'nun resmi dini olarak tanınmasıyla Hıristiyanlar birçok bölgede misyonerlik faaliyetlerine başlamışlardır. Hatta bunları havariler ile başlatmak mümkündür. Bu misyonerlik faaliyetleri birçok farklı kültüre sahip coğrafyada oldukça etkili olmuştur. O dönemde putperest ritüellerini yerine getiren ne denli insan olduğu göz önünde bulundurulursa Hıristiyan misyonerlerin kimlerle muhatap oldukları anlaşılabilir. Misyonerler, bu bölgelerde dinlerini rahatça yayabilmek için insanları özgür bırakma yolunu seçmişlerdir. Şöyle ki, Papa Gregory (540-604), Hıristiyanlığı benimseyebilecek olan insanların daha önceki dinlerinde bırakmak istemedikleri adetlere ve ayinlere izin verilebileceğini açıklamıştır.³⁰⁰ Katoliklikte büyücülük ve ayinler katiben yasaklanmış ve büyük cezalarla sonuçlanmışsa da zamanla Hıristiyanların yaptıkları ayinler ve ritüeller etkileşilen putperest kültürle karışarak farklı bir boyut kazanmıştır. Öyle ki, Kilise daima büyücülüğü reddetse de dışardan bakan birinin yapılan ayinler arasındaki farkı anlaması zorlaşmıştır. Örneğin, azizlerin kemiklerini yıkayarak akan suyu bir kaba doldurup bunu hastalara dağıtmanın şifa kaynağı olduğu inancı hâkim olmuştur.³⁰¹ Bunun dışında putperest coğrafyalardaki bazı bölgeler, şifalı olduğu kabul edilen yerler kutsal sayılmıştır. Günümüzde Noel, Paskalya olarak

³⁰⁰ Kirsten Birkett, *Reform'un Özü*, çev. Onur Yöş, Bütün Dünya Kitaplığı, 2003, s. 15.

³⁰¹ Birkett, *a.g.e.*, s. 17.

isimlendirilen putperest bayramlar Hıristiyan bayramları olarak kabul edilmişlerdir.³⁰² Bu durum tartışma konusu ortaya çıkarmış fakat değişik çevrelerce olumlu ya da olumsuz olarak eleştirilmiştir.

Rahipler ve filozoflar arasındaki diğer bir tartışma konusu sakramentler konusunda olmuştur. Özellikle evharistiyadaki ekmek ve şarabın mahiyeti, özü ve gerçekliği konusunda tartışmalara sebep olmuştur. Şeytan çıkarmak ve cinleri kovmak için bu ekmeğin koruyucu gücü olduğuna inanılmıştır. Ayini haber vermek için kullanılan çandan, kilise içindeki mumlara kadar pek çok adet başlarda yadırgansa da daha sonra Hıristiyanlık içinde sindirilmiştir.³⁰³ Martin Luther'in de tartışma konusu yaptığı arafta acı çeken ruhların olduğu düşüncesi ölümler için farklı cenaze merasimleri tertip edilmesine yol açmıştır.³⁰⁴ Yine Luther ile Katolikler arasındaki büyük tartışma meselesi olan kutsal kitabın dili hiçbir şekilde gündelik dile tercüme edilmemiştir. Kutsal metindeki sözlerin de doğaüstü kutsal güçleri olduğu, bu yüzden de çevrilmesi halinde kutsallığını yitireceğinden korkulmuştur. Latince İnciller anlaşılmadığı halde insanlar tarafından öpülüp saygı görmüş bir kenarda öylece beklemiştir.³⁰⁵

Böyle bir tabloya bir de Kilise'nin zenginleşmesi eklenince yozlaşmanın boyutları belirgin bir şekilde ortaya çıkmıştır. Papa, aforozlardan ve din yetkililerini atama görevinden oldukça büyük miktarlarda para toplamıştır. Evlenmeleri yasak olan din adamları cariyelere sahip olmuş³⁰⁶, bunu gören halkın içinde Kilise'ye karşı bir soğuma meydana gelse de din etkeni halk üzerinde oldukça etkili olduğundan bunu yıkmak kolay olmamıştır. Luther'in yolculuğu, bozulan bu düzene bir darbe olacaktır. Bazı tarihçiler bu darbeyi Ortaçağ'dan modern devre geçiş olarak adlandırsalar da Martin Luther, başlattığı hareketin ne yeni bir mezhep oluşturacağını ne de bir devrin başlangıcı olduğunu düşünmüştür. Luther'in amacı, dinden uzaklaşan Kilise ve toplumun gerçek Hıristiyanlığı öğrenmesini sağlamaktır. Yani aslında ihtiyaç duyulan şey, ıslah çalışmalarıdır.

1.1 AİLESİ VE OKUL HAYATI

Martin Luther, Saksonya'ya bağlı Eisleben kasabasının Möhran köyünde

³⁰² Birkett, *a.g.e.*, s. 19.

³⁰³ Birkett, *a.g.e.*, ss. 24-27.

³⁰⁴ Birkett, *a.g.e.*, s. 24.

³⁰⁵ Birkett, *a.g.e.*, s. 27.

³⁰⁶ Birkett, *a.g.e.*, s. 31.

dünyaya gelmiştir. Bu köy, genelde Luther soyundan gelen ailelerin yaşadığı bir köydür. 10 Kasım 1483'te Hans ve Margaret Luther'in ikinci oğulları olarak dünyaya gelen Luther'e, Aziz Martin yortusu gününde vaftiz edildiği için Martin ismi verilmiştir.³⁰⁷ Çiftçilikle uğraşan bu ailenin maddi geliri pek yüksek değildir. Belki bu sebepten babası Hans Luther, Martin Luther'in avukat olmasını istemiştir. Luther ailesi daha sonra gelirlerini artırabilmek için daha büyük bir şehir olan Mansfeld'e taşınmışlardır.³⁰⁸ İlköğrenimini burada tamamlayan Martin Luther, dönemin mizacı gereği sert ve disiplinli bir eğitimden geçmiştir. Bu okuldaki eğitim dili olan Latinceye büyük önem verilmiştir. İlahiler ve okutulan kitaplar Latince olduğundan bu dili öğrenmeleri, öğrencilere şart koşulmuştur. Öğrenemeyenler veya gerektiği kadar çalışmayanlara sert cezalar verilmiştir.³⁰⁹ Zaten babası tarafından da disiplinli yetiştirilen Luther için bu durum şaşırtıcı değildir. Eğitimde dayanın gerekliliğine inanan bir toplumda eğitim hayatını sürdüren Luther, birçok defa öğretmenleri tarafından dayak yemiştir.³¹⁰ İlköğreniminin ardından Mardeburg'da öğrenimine devam etmiştir. 1501 yılında Erfurt Üniversitesi'nde felsefe eğitimine başlamış hukuk eğitimi takviyesi de alarak babasının arzusu olan avukatlık mesleği için ilk adımı atmıştır.³¹¹

Üniversite eğitimini aldığı sıralarda ailesini ziyaret ettikten sonra Erfurt'a dönerken "Fırtına Hadisesi" olarak isimlendirilen olay başına gelmiştir. Luther, yolda giderken kuvvetli bir fırtınaya yakalanmış ve orada hayatının sonuna geldiğini düşünmüştür. Bu sırada her ne kadar düzene uygun bir hayat sürmüş olsa da yapıp ettiklerini gözden geçirerek korkuya kapılmıştır. Bu hadise esnasında Aziz Anna'ya "beni kurtarırsan keşiş olacağım" diye dua etmiştir.³¹² Sonrasında fırtına dinip Luther okuluna ulaştığında verdiği sözün sorumluluğu aklına gelmiş ve birçok kişiye bu konuyu danışmıştır. Bazıları korku anında verilen bu sözün bağlayıcılığı olmadığını söylerken kimisi de sözünü tutması gerektiğini belirtmiştir. Çıkış yolu olmadığını düşünen Luther, 1505 yılında Erfurt'taki Augustinian Manastırına kaydolmuştur. Bu durum, Martin Luther'in din adamı olmasını istemeyen babasını

³⁰⁷ Eino Sormunen, *Martin Luther*, İstanbul: Zafer Matbaası, 1984, s. 6.

³⁰⁸ Er, *a.g.e.*, s. 103.

³⁰⁹ Sormunen, *a.g.e.*, s. 8.

³¹⁰ A.yer.

³¹¹ Er, *a.g.e.*, s. 104.

³¹² "The World Of Luther", *National Geographic Magazine*, C.164, S.4, (10.1983), s. 429.

oldukça üzmüş Luther ile iletişimi kesmesine sebep olmuştur. Luther'in aldığı bu kararın ardında birçok sebep aranabilir. Birincisi, Luther avukatlık arzusu olan ve bunu severek okuyan bir öğrenci değildir. Yalnızca babasını memnun etmeye çalışmıştır. İkinci olası sebep, annesinin Katolik öğretilerine oldukça bağlı dindar bir kadın olmasıdır. Luther, babasının baskısı yerine annesini memnun etmek istemiş olabilir. Diğer bir sebep de yakın arkadaşının vefatı ardından Luther'de oluşan ölüm korkusu ve daha takvalı bir hayat sürme arzusu olmuş olabilir. Ancak bunların hepsi elbette ki tahminlerden öteye gidemez. 1505 senesinde manastıra giren Luther'in burada münzevi hayatı da başlamıştır. Manastır eğitimini oldukça itaatkâr ve dindar bir şekilde geçirmiştir. İki yıllık manastır eğitiminin ardından 1507 yılında papazlık görevine başlamıştır.³¹³ Bir süre sonra da almış olduğu felsefe eğitimi de göz önünde bulundurularak Luther, papazlığının yanında felsefe profesörü olarak görevlendirilmiştir. Böylece cemaatine Yeni Ahit dersleri de vermeye başlamıştır. 1512 senesinde Luther Wittenberg Üniversitesine felsefe yerine teoloji profesörü olarak getirilmiştir.³¹⁴ Yaptığı birçok icraat olmasına rağmen Luther daha sonraki yazılarında bu dönemlerde hiçbir zaman kendini tam olarak Tanrı adamı olarak hissedemediğini, yaptığı ibadetlerin onu mutlu etmediğini ifade edecektir.

1.2 MERHAMETLİ TANRI ARAYIŞI

Luther, papazlık yaptığı süre boyunca insanlara cennete ulaşmanın yolunun ibadet ederek iyi ameller işlemek, günah itirafı ve içten tövbe yoluyla gerçekleşeceğini anlatmıştır. Çünkü bu, klasik Katolik öğretileridir. Ancak Luther, kendisi bunları anlatırken aslında anlattıklarına kendisi inanmamıştır. Çünkü yaptığı ibadetlerin cenneti kazanmak için olduğunu düşününce bunun, menfaat güden bir davranış olduğuna ve Tanrı'yı memnun etmeyeceğine inanmıştır. Ayrıca, tövbe ettiği zamanlarda bunun içten olmadığını hissetmiş ve tekrardan günah işlemiş olduğunu düşünmüştür.³¹⁵

Luther'in zihninde bir türlü çözemediği günah kavramı aslında küçüklüğünden itibaren yetiştiği ortamın anlayışında ve Katolik öğretilerindeki 'ilk günah' kavramında aranmalıdır. O dönemde, yaşanan bütün musibetler Adem ve Havva'nın

³¹³ Sormunen, *a.g.e.*, s. 18.

³¹⁴ Olgun, *a.g.e.*, s. 37.

³¹⁵ Sormunen, *a.g.e.*, s. 25.

ilk günahı işlemesinden kaynaklanan Tanrı'nın gazabı olarak yorumlanmıştır.³¹⁶ Onların işlediği günah sebebiyle tüm insanlık Tanrı tarafından lanetlenmiş ve günahkâr olarak dünyaya gönderilmiştir. Ayrıca Luther Ortaçağ Avrupa'sında dünyaya gelmiş bir birey olarak birçok ölümcül hastalığın kol gezdiği, cadıların, din karşıtlarının yakıldığı bir dönemde Tanrı anlayışını kafasında oturtmaya çalışmıştır. Bu nedenle, Tanrı'yı cezalandırıcı ve kötülüklerin sebebi olarak düşünmüştür. Hatta küçük yaşlardayken zihninde yer eden bir gravürü Luther daha sonraki yıllarda acı bir hatıra olarak anlatmıştır. Bu gravürde kıyamet gününde insanlar ve yargıç Tanrı resmedilmiştir. Gravürde İsa cehennemlikleri ve cennete gidecek olanları seçmektedir. Cehennemlikler kılıç ile temsil edilmiş ve bu simge Luther'in ahirette kendi durumu ile ilgili melankolik bir hal almasına sebep olmuştur.³¹⁷ Yeni Ahit dersleri verirken "Çünkü çağrılanlar çok, ama seçilenler azdır"³¹⁸ cümlesi Luther'in dikkatini çekmiş böylece gravürdeki sahne hafızasına kazınmıştır. Böylesine kötü bir Tanrı'ya içten bir şekilde nasıl yakarabileceğini düşünen Luther, "...evet, günahkarları cezalandıran müntakim Tanrı'dan nefret ediyordum ve açıkça olmasa da gizlice, şüphesiz söyleniyordum, Tanrı'ya kızgındım..."³¹⁹ demiştir.

Luther'in Katoliklerle ayrılışının temel sebeplerinden biri olan azizlerin önemi de o dönemde Luther'in dikkatini çekmiş Tanrı'ya ulaşmak için araya koyulan azizler Luther'i Tanrı'dan daha da uzaklaştırmıştır. Hiyerarşik düzene karşı olan Luther, Tanrı'nın da insanlara bu düzene göre kıymet vermesini anlamlandıramamıştır. Tanrı da krallar gibi direkt ulaşılacak bir mercide değil, ancak daha üst hiyerarşilerde yer alanlar vasıtasıyla ulaşılabilir mertebededir. Birçok insan azizlerin türbeleri önünde af dilemiş, Tanrı'dan kendileri için yardım ve şefaht istemişlerdir. Ockhamcı felsefi görüş ve Augustine teolojisine göre eğitim almış olan Luther'e göre bütün bunlar anlamsız gelmiştir. Ockhamcı düşünce, kişinin kurtuluşunun yalnızca kendi yapıp ettikleriyle sağlanabileceğini söylemiş, Augustine teolojisi ise, cennetlik ve cehennemlik insanların Tanrı katında çok öncesinden belirlendiğini savunmuştur.³²⁰ Buna göre, Luther Tanrı'yı sevmiyorsa seçilmişler arasında değildir. Eğer seçilmiş olsaydı doğal olarak Tanrı'yı severdi. Mezmurlar

³¹⁶ Er, *a.g.e.*, s. 108.

³¹⁷ Lindberg, *a.g.e.*, ss. 57,58.

³¹⁸ Matta 22:14.

³¹⁹ Er, *a.g.e.*, s. 112.

³²⁰ Olgun, *a.g.e.*, s. 38.

kitabında “Tanrım, Tanrım! Beni neden terk ettin?” sözlerini Tanrı’ya söylemek istemiştir. Ancak bu durumda bile azizler olmadan tek başına yapacağı çağrının Tanrı katında değersiz olacağı düşüncesi onu daha da kızdırmıştır.³²¹ Bu görüşler çerçevesinde kendi düşünce sistemini geliştiren Luther için araya sokulan azizleri kabul etmek oldukça güçleşmiştir. Ayrıca insanların doğası gereği bencil olduğunu düşünmüş ve kimsenin Tanrı’yı içten bir şekilde kabullenemediğini hissetmiştir. Böylelikle, Luther merhametli Tanrı’yı merak etmiş kendi iç dünyasında adaletiyle değil rahmetiyle öne çıkan Tanrı’yı arayışa çıkmıştır.³²²

Adaletli Tanrı kavramına daha derinlemesine bir inceleme yapacak olursak Katolik bazı yazarların buna şiddetle karşı çıktığını görürüz. Bu yazarlar, aslında Luther’in kendi dünyevi arzularına yenik düştüğünü, Tanrı’nın adaleti konusunda başından beri böyle düşünmediğini ancak daha sonra kendi teorisini düzgün bir zemine oturtabilmek için ‘merhametli tanrı’ kavramını uydurduğunu iddia etmişlerdir. Bu tarihçilere göre, Luther, Tanrı’nın adaletini cezalandırma olarak anlamamış ancak daha sonra adaletli Tanrı’dan nefret ettiğini söylemiştir.³²³ Katolik yazarlara göre Luther, düşüncelerindeki değişimin bilinmesini istememiştir. Ayrıca yine bu yazarlar, Luther’in özellikle son yıllarda kibirli bir kişiliğe büründüğünü, kendisini peygamber yerine koyduğunu bu nedenle Tanrı anlayışına istediği gibi şekil verebileceğini düşündüğünü dile getirmişlerdir.³²⁴ Luther’in yeni görüşlerle ortaya çıkmasının bir sebebinin de kendi dünyalık istekleri olduğu düşünülmüştür. Bazı ahlaki zaaflarından dolayı dini, kendi istediği forma uydurmaya çalıştığı belirtilmiştir. Hatta bazı kimseler bu iddiaları o kadar aşırı uçlara vardırımlardır ki onun, evlendiğinde bile bakir olmadığını, içkiye olan düşkünlüğünden dolayı sanrılar gören bir adam olduğunu söylemişlerdir.³²⁵ Gerçekten de Luther, ahlaki eksikliklerine kılıf mı aramıştır? Onu Alman bir kahramana dönüştüren şey Roma’ya karşı güdülen Alman milliyetçiliği midir? Bunları tam anlamıyla bilebilmek imkânsızdır. Ancak ister Luther’in kendi arzularına gem vuramadığından ister adaletli tanrıdan nefret edişinden olsun, ‘merhametli Tanrı’ kavramına duyduğu

³²¹ Sormunen, *a.g.e.*, s. 29.

³²² Olgun, *a.g.e.*, s. 38.

³²³ Lucien Febvre, *Martin Luther Alın Yazısı*, çev. Serpil Güner, 1. b., Ankara: Cümle Yayıncılık, 2016, ss. 38-40.

³²⁴ Febvre, *a.g.e.*, s. 39.

³²⁵ Febvre, *a.g.e.*, s. 44.

açlık yadsınamaz. Çünkü Luther için önemli olan tek şey, kendi dini tecrübesi ve kavrayışı olmuştur. Onun amacı kendi şüphelerine, sorularına cevap bulabilmek ve Tanrı'yı sevmesini sağlayacak bir yol bulmaktır. Dolayısıyla önüne mantıklı açıklamalar konulsaydı da aradığı merhametli Tanrı anlayışına uymuyorsa kabul etmeyecektir. Luther, cennete girebileceğini düşünmek istemiş, ölümden bu yüzden çok korkmuştur. Onu, cennete alacak bir Tanrı'ya inanmadan da bu araştırmaya, sorgulamaya son verecek gibi gözükmemiştir.

1.3 KULE HADİSESİ

1513 yıllarında Wittenberg profesörü olarak görevine devam eden Luther, hem üniversitelerde dersler veriyor hem de halka Yeni Ahit ile ilgili vaazlar veriyordu. Daha önce de bahsedildiği gibi Luther bu vaazları verirken içi rahat değildir. Çünkü kendisinin bile anlayamadığı, çözümleyemediği Tanrı kavramı konusunda karmaşa yaşamıştır. Daha iyi anlayabilmek ve açıklayabilmek için sürekli araştırmalar yapmıştır. Kitab-ı Mukaddesi genel olarak anlayabilmek için Eski Ahit'in İbranicesine ve Yeni Ahit'in de Yunancasına ulaşmaya çalışmıştır.³²⁶ En kesin ve doğru bilgiye eski kaynaklardaki kelimelerin anlamlarını öğrenerek ulaşabileceğini düşünmüştür. Bu araştırmaları yaparken kendisine tahsis edilmiş olan manastır kulesinin çatı katında yaşamıştır. Yine bir gün Yeni Ahit'i okurken her zaman karşılaştığı "Tanrı'nın adaleti" kelimeleri ile karşılaşır düşünmeye başlamıştır. Tanrı'nın adaletinden, yargılayıcı olduğu ve insanları yapıp ettiklerine göre cezalandırması mı anlaşılmalıydı? Eğer Katolik doğrularını göz önünde bulundurursa bunun cevabı elbette ki böyledir. Ancak Romalılara Mektup kısmına geldiğinde Luther anlık bir aydınlanma yaşamıştır.³²⁷ Burada Pavlus, Romalılara yazdığı mektupta "Tanrı'nın insanı akladığı Müjde'de açıklanır. Aklanma yalnız imanla olur. Yazılmış olduğu gibi, imanla aklanan yaşayacaktır."³²⁸ denilmiştir. Luther, bu sözleri, kişinin eylemlerinin gereksiz ve boş olduğu yönünde anlamıştır. İnsanları kurtaracak olan şey, yalnızca kalplerinde taşıdıkları imanlarıdır. İsa, masumluğu, acı çekmesi ve insanlık için ölmesiyle Hıristiyanlara bu müjdeyi vermiştir.

Bu keşiften sonra Luther, yıllardır nefret duyduğu adaletli, yargıç Tanrı yerine

³²⁶ Sormunen, *a.g.e.*, s. 34.

³²⁷ "The World Of Luther", s. 438.

³²⁸ Pavlus'tan Romalılar'a Mektup 1:17.

merhametli baba Tanrı'yı bulduğunu düşünmüştür. İnsanların cenneti kazanmak için verdiği mücadeleyi de ikiyüzlülük olarak görmüştür. Yalnızca menfaatin söz konusu olduğu ibadetler ve dualar işlevsizdir. Önemli olan kalpteki Tanrı sevgisidir. Bu imanı bahşedecek olan da Tanrı'nın ta kendisidir.³²⁹

Bu buluşun ardından Luther bütün kutsal kitabı yeniden bu anlayışla okumuş ve bu doğrultuda eserler kaleme almıştır. Dönemin baskısı nedeniyle görüşlerini ilk etapta net bir şekilde ifade etmese de yavaş yavaş Katoliklere ve Kilise'ye karşı cephe almış yazdıklarıyla ve yakın çevresine verdiği vaazlarla Kilise ile arasına duvar örmüştür.³³⁰ Luther kulede yaşadığı bu aydınlanma ile sonunda kendini cennete ilk defa yakın hissetmiş, imanlılar grubuna geçtiğini düşündüğü için de Tanrı'yı sevmeye başlamıştır. Aslında, Luther'in kendini ikna etmeye ihtiyacı vardır. Kuleye kapanarak yaptığı tüm bu okumalar bu ihtiyacı gidermeye yöneliktir. İnsanların ihtiyaçlarını gidermeye yönelik değildir.

Protestanlığın temeli sayılabilecek Yeni Ahit'e karşı bu farklı yaklaşım daha sonraları bazı tarihçiler için eleştiri konusu olmuştur. Bu tarihçilere göre, Luther, kendisinin daima Yeni Ahit'e ve İsa'ya Kilise'den daha çok bağlı olduğunu, Kilise'nin Yeni Ahit'i çarpıttığını ifade etmiştir. Fakat aslında Luther, adaletli Tanrı kavramını anlayamamasından doğan iç huzursuzluğunu bastırmak için Kutsal Kitabı kendisi istediği gibi anlamıştır. Öyle ki, Luther, Yeni Ahit'in Almanca çevirisini yaparken "Adil olanlar, iman sayesinde selamete kavuşurlar" cümlesinin sonuna kasıtlı olarak "yalnızca" kelimesini ekleyerek anlamı olduğundan farklı bir hale getirmiştir.³³¹ Kazandığı bu yeni anlam ile iman dışında hiçbir ibadetin önemi kalmamıştır. Bu da, Yakup'un mektubundaki "eğer yanı sıra yapılan işler yoksa tek başına iman hiçtir" cümlesiyle açık bir zıtlık oluşturmuştur.³³² Görüldüğü gibi yalnızca Kutsal Kitap diyerek kendisinin ve takipçilerinin kişi merkezli değil, kitap merkezli düşünmesini isteyen Luther, yine kendisi, takipçilerini yorumlanmış bir kitapla baş başa bırakmış, kendi düşüncesine mahkûm etmiştir. Luther iç sıkıntılarını dindirmek gayesiyle Yeni Ahit'i istediği gibi anlamış ve yorumlamıştır. Kendi düşüncelerini paylaşmayanları da sert bir dil ile eleştirmiştir. Buna reform yanlısı

³²⁹ Olgun, *a.g.e.*, ss. 107,108.

³³⁰ Sormunen, *a.g.e.*, s. 38.

³³¹ Michael Mullett, "Luther: Tutucu mu, Devrimci mi?", *Tarih ve Toplum Dergisi İletişim Yayınları*, çev. Fatmagül Berktaş, S.4, (04.1984), s. 20.

³³² Mullett, "Luther: Tutucu mu, Devrimci mi?", s. 20.

arkadaşlarından Zwingli, Erasmus gibi isimler de dâhildir. 1515'e kadar Luther için önemli olan kendi iç huzuruyken bu tarihten sonra adına reform denecek ve herkesi ilgilendiren bir dönemi başlatmıştır.

Nietzsche, Şafak (l'Aurore) adlı eserinde Pavlus'un dindar bir Yahudi iken Şam yolunda yaşamış olduğu aydınlanmayı Luther'in Kule aydınlanmasına benzetmiştir.³³³ Pavlus yaşadığı hadise sonunda aydınlandığını söylemiş ve Hıristiyanlık dinini icat etmiştir. Luther de aynı hissiyat ve arayışla bir aydınlanma yaşayarak yeni bir mezhep icat etmiştir. Ortak nokta, ikisinin de inanma ihtiyacından doğan bir keşif gerçekleştirme arzusudur. Sonuçta ikisi de yaşadıkları keşifler ile huzura ve mutluluğa kavuşmuşlardır.

2. MARTİN LUTHER VE KATOLİKLİK ELEŞTİRİSİ

Yaşadığı tecrübeler ve Yeni Ahit'e getirdiği yeni yorumlarla Luther, artık evrensel Kilise olarak kabul edilen Roma Katolik Kilisesi ile büyük bir ayrılık içine girmiştir. Kilise'ye karşı getirilen önemli bazı eleştirilerden bir tanesi, Papa tarafından görevlendirilen piskoposların görevlerini suiistimal etmesidir. Bu piskoposlar maaşlarını almalarına rağmen görevlendirildikleri bölgelerden ayrılarak keyfi davranışlar içine girmişlerdir. Sebeplerden diğeri, yine din adamlarının daha fazla maaş alabilmek için kendilerini başka makamlarda da çalışıyor göstermeleridir. Bu din adamları ayrıca kendi akrabalarını da kayırmış Kilise makamlarına onların yerleşmelerini sağlamışlardır.³³⁴ Kilise içindeki yozlaşma yalnızca ekonomik anlamda olmamıştır. Din adamlarının evlenmesinin yasak olduğu bir düzen içerisinde birçok piskoposun adı laik kadınlarla olan münasebetlerinden ötürü yasak ilişkilerle anılır olmuştur.³³⁵ Ayrıca Luther, Kilise'nin araf hakkındaki görüşlerine de sert eleştiriler getirmiştir. Kilise'yi ekonomik kazanç kapısına dönüştüren Katolik din adamları, ölmüş azizlerin rolüklerinin³³⁶ bulunduğu yerleri hac merkezleri haline getirmiştir.³³⁷ Bu merkezlere yapılan ziyaretler sonucunda da ziyareti yapan kimsenin ölen yakınlarının araftan kurtulmasına yardım ettiği inancını insanlara empoze etmişlerdir. Tabi ki bu ziyaretler de para karşılığıdır. Luther, henüz fikirlerinin olgunlaşmadığı bir dönemde Roma'ya yaptığı bir ziyaret sırasında anne

³³³ Febvre, *a.g.e.*, ss. 75-78.

³³⁴ Er, *a.g.e.*, s. 123.

³³⁵ Er, *a.g.e.*, s. 124.

³³⁶ Rolik: Azizlerin kutsal emanetleri, eşyaları veya onların vücutlarından bazı uzuvlardır.

³³⁷ Er, *a.g.e.*, s. 115.

ve babası ölmediği için üzüldüğünü dile getirmiştir. Çünkü eğer ölselerdi yaptığı hac ziyareti boşa gitmeyecek, ailesini araftan kurtarmış olacaktır.³³⁸

Bütün bunlar, Luther'in Kilise'den tiksinişi için yeterliken bir de çok daha önceki dönemlerde insanlar arasında Kilise'ye karşı güvenin zayıflamasına sebep olan 'hizipçilik' meydana gelmiştir. Bu hizipçiliğin yaşanması halkın Luther'e destek olmasına sebep olmuştur. Hizipçilik bir dönem Batı dünyasında Papa'nın konumunu oldukça sarsmıştır. Katoliklik merkezi Roma kabul edilirken diğer devletlerde bir hoşnutsuzluk meydana gelmiş ve hatta Papalık merkezi Fransızlar tarafından Avignon olarak kabul edilmiştir.³³⁹ Üç başlı bir papalık döneminde Papaların birbirini aforoz etmesi son noktayı koymuş, halktaki 'yanılmaz Papa' inancı sarsılmıştır. Papalar sorunu ancak Konstanz Konsili ile çözüme kavuşmuştur. Bu konsilde görüşülen meselelerin içinde, Kilise hiyerarşisi içinde yer alan görevliler ve yetkililer konusunda ıslah çalışmaları, Katolik düşüncesi dışındaki görüşlerin kökten yok edilmesi ve Papalar arasındaki büyük hizipleşme yer almıştır. Bu konsil sonrası üç Papa da görevden alınmıştır ve yeni bir Papa tayin edilmesi kararlaştırılmıştır.³⁴⁰ Papa'nın tek otorite oluşu, üstünlüğü ve yanılmazlığı Yeni Ahit'e dayandırılmasına rağmen yok sayılmıştır.

Yaşanan bütün güvensizliklere rağmen reforma kadar Kilise ayakta kalabilmiş insanların din ihtiyacı ve hassasiyeti Katoliklik ile giderilmiştir. Öyle ki karmaşık dönemlerin ardından Kilise yine güçlenmiş zenginleşmeye devam etmiştir. İnsanlara hizmet aşkı ile gezinen İsa'dan, etkilerini öptüren Papa'ya doğru Hıristiyanlık evrilmiştir. Özellikle VI. Alexander (1431-1503) ve II. Julius (1443-1513) Rönesans tarafından büyülenmiş ve son derece zevk düşkün bir hayat yaşamışlardır.³⁴¹ Zevk düşkün Papalar karşısında halk yoksulluktan dolayı dine yabancılaşmış, hastalık ve ölüm korkusundan dolayı aynı zamanda onlara bağımlı hissetmiştir. Yenilenmeye çağrıda bulunan, Kilise'yi eleştiren ve halkın sesini duyurmaya çalışan seslerin zorbalıkla bastırılması yüzünden de halk kızgın bir hale gelmiştir.

Luther'in Katolıklere eleştirileri ve başkaldırısının halk tarafından kolayca benimsenmesinin bir sebebi de Alman milliyetçiliği olmuştur. Roma Katolikliğine

³³⁸ Olgun, *a.g.e.*, s. 36.

³³⁹ Lindberg, *a.g.e.*, s. 42.

³⁴⁰ Lindberg, *a.g.e.*, s. 47.

³⁴¹ Lindberg, *a.g.e.*, s. 52.

karşı kendi milli hareketlerini savunmak halka cazip gelmiştir.³⁴²

Luther, Matta'daki "Eğer o zaman biri size, 'işte Mesih burada', ya da 'İşte şurada' derse, inanmayın. Çünkü sahte Mesihler, sahte peygamberler türeyecek; bunlar büyük belirtiler ve harikalar yapacaklar(...)"³⁴³ cümlelerine dayanarak Papalık makamının "Deccal" olduğunu savunmuştur.³⁴⁴ Çünkü Papa kendisini adeta bir peygamber konumuna getirmiş ve yanlış öğretilerle insanların gözlerini boyamıştır. Luther, Katolikliği Ortodoksluktan bile büyük bir tehlike olarak görmüş, onları bidat üretmekle suçlamıştır. O, Katoliklerin büyük günahlarını insan doğasına uygun olması sebebiyle normal karşılamışsa da, Kilise'nin asıl günahının hakikat olma iddiası olduğunu düşünmüştür. Ona göre, Tanrı'nın vekilliğini iddia etmek günahların en büyüğüdür.

Peter Berger, "The sacred canopy"de bütün toplumların sıkıntılı zamanlarda krizleri çözmek için anlamlı bir toplum yapılandırmaya çalıştığını söylemiştir.³⁴⁵ Bu istenilen toplumun Kilise tarafından oluşturulamayacağını görenler yeni bir hareketin doğacağını fark etmişlerdir. Bu yüzden tartışılan konu bir reformun olup olmayacağı değil ne zaman olacağı olmuştur.

2.1 ENDÜLJANS

Latince "indulgentia" kelimesinden gelen ve anlamı "bağışlama" olan endüljans (İng. indulgence), Hıristiyanların dünyada işledikleri günahların karşılığını Hıristiyan din adamlarına para karşılığı affettirmesidir.³⁴⁶ Katoliklikte işlenen hiçbir günah cezasız bırakılmamıştır. Günahın büyüklüğüne göre ya ahirette ya dünyada belli bir bedel ödeyerek ya da arafta arınacak bir süre kalma yoluyla bu günahların bedeli ödenmek zorundadır. Hıristiyanlıkta günahları bağışlama yetkisi bazı kişilere verilmiştir. Bu da şuna dayandırılır; İsa günahları kendisi bağışlamış ve daha sonra bu yetkiyi havarilere aktarmıştır. Dolayısıyla havarilerden sonraki yetkili makam olan kilise de günahları bağışlayabilmektedir.

Endüljans yine bir Katolik sakramenti olan "günah itirafı" ile sıkı bir ilişki içindedir. Kiliseye gelerek papaza günah itirafında bulunmak endüljans için ilk

³⁴² Peter Wiener, *Hitler'in Manevi Atası Martin Luther*, çev. Hakan Olgun, 1.b., İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002, ss. 99-102.

³⁴³ Matta 24:23-24.

³⁴⁴ Er, *a.g.e.*, s. 127.

³⁴⁵ Lindberg, *a.g.e.*, s. 51.

³⁴⁶ Ömer Faruk Harman, "Endüljans", *DİA*, İstanbul, C.11, 1995, s. 209.

aşamadır. Yapılan itirafların ardından papaz günahları Tanrı adına affetmiş ancak bu af dünyevi cezanın kaldırılmasına yaramıştır.³⁴⁷ Ahiretteki ceza halen etkin sayılmıştır. Hıristiyanlıktaki komün bilinci günahlarda bireyselliği önleyen bir durumdur. Nasıl ki Adem'in günahı bütün Hıristiyanlara bulaşmıştır, İsa'nın çarmıhı da hepsine kefarete olmuştur. Bu yüzden iyi bir Hıristiyan tüm kardeşleri için günahlarından arınmalıdır.

Endüljans ilk olarak XI. ve XII. yüzyıllarda Haçlı Seferlerine iştirakin fazla olması amaçlanarak başlatılmış bir uygulamadır. XIII. yüzyılda da meşruluğu kabul edilmiş ve resmi olarak uygulanmaya başlanmıştır.³⁴⁸ Endüljans uygulaması iki türlü yapılmıştır. Bunlardan bir tanesi olan, "kısmi endüljans" ta kişinin günahlarının bir kısmı bağışlanırken "umumi endüljans"ta günahlarının tümünün bağışlanması sağlanmıştır. Haçlı Seferlerine katılacak olanlara umumi endüljans sözü verilmiştir.³⁴⁹ Endüljanstan büyük gelir elde eden din adamları ölmüş kişilerin affedilebileceğini de söyleyerek karlarını artırmaya çalışmışlardır. Özellikle Almanya'daki endüljans görevlisi Tetzal'in araftaki ruhlar hakkında verdiği vaazlar halk üzerinde müthiş etkili olmuştur. Tetzal, "Sobald das Geld im Kasten Klint, Die Seele aus dem Fegfeuer springt!" (Kutuya atılan para çınlayınca ruh ıstırap ateşinden kurtulur) diye vaaz etmiştir.³⁵⁰ Ölüler için yapılan bu af ticareti de ilk olarak XV. yüzyılda başlamıştır. Tetzal, bu ticareten büyük gelirler elde etmiş, Almanya'nın birçok yerinde ölenler için endüljansı genişletmeye çalışmıştır. O, "Ölmüş ana babalarınızın ve diğer kişilerin sesini işitmiyor musunuz? Bağırıyor ve şöyle diyorlar: 'Bana merhamet edin, bana merhamet edin... çünkü bana Tanrı'nın eli dokundu. Bizler, sizlerin vereceği birkaç sadaka ile kurtulabileceğimiz büyük cezaların acılarını çekiyoruz.' Kulaklarınızı açın çünkü babalar oğullarına ve anneler de kızlarına sesleniyor"³⁵¹ diyerek halk arasında ölen yakınlarına karşı endişe ve korku oluşturmuşlardır. Tetzal'in halk üzerinde etkili olması bazı kimselerce hoş karşılanmamıştır. Özellikle Saksonya Prensi III. Frederick, Tetzal'in kendi bölgesinde af ticareti yapmasından rahatsızlık duymuştur. Çünkü o dönemde büyük bir zenginliğe sahip olan Frederick, birçok kutsal emanete sahiptir ve kutsal

³⁴⁷ Harman, "Endüljans", s. 209.

³⁴⁸ Harman, "Endüljans", s. 210.

³⁴⁹ Olgun, *a.g.e.*, s. 42-43.

³⁵⁰ Olgun, *a.g.e.*, s. 46.

³⁵¹ Lindberg, *a.g.e.*, s. 73.

emanetlere yapılan ziyaretlerden kazanç sağlamıştır.³⁵² Ancak, Tetzel'in kendi bölgesine gelerek af ticareti yapması onun roliklerine olan ilgiyi düşüreceğinden Frederick, Tetzel'in Saksonya'da etkili olmasını önlemiştir.

1517 yılında Papa X. Leo (1475-1521) Roma'daki Aziz Peter Kilisesi'nin yeniden inşa edilmesini istemiş ancak bunun için yeterli parayı bulamamıştır. Gerekli paranın elde edilmesi için endüljansa başvurmuştur.³⁵³ Bazı kesimlerden bu uygulamaya eleştiriler gelmiş bunun üzerine Trente Konsili (1545-1563) düzenlenmiştir. Birçok meselenin tartışıldığı bu konsilde endüljansın insanların kurtuluşu için faydalı bir uygulama olduğuna ve devamına karar verilmiştir.³⁵⁴ Gelen eleştiriler de reddedilmiştir. Endüljans uygulaması, 35 maddeden oluşmuş "Taxa Camerae" adı verilen bir liste ile düzenlenmiştir. Bu listede suçların bedellerinin neler olduğu ifade edilmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

- Kim olursa olsun, herhangi bir kadınla cinsel bir birliktelik yaşayan rahip, 67 pound 12 şilin ödemek zorundadır.
- Eğer cinayet işleyen kişi o gün içerisinde başka kişileri de öldürürse bir kişiyi öldürmüş sayılarak ödeme yapacaktır.
- Çocuğunu öldüren baba 17 pound 15 şilin ödemelidir, bu konuda anne ve baba işbirliği içindeyse baba, affedilmek için 27 pound 1 şilin ödemelidir.³⁵⁵

Heretiklik ise bütün bu suçlardan daha büyük görülmüş cezası da ona göre büyük olmuştur.

Martin Luther, endüljansa büyük eleştiriler getirmiştir. Zaten onun başlattığı hareketi tetikleyen etkenlerden biri de bu af ticaretidir. Bu uğurda kendi arkadaşı Frederick'i de eleştirmekten çekinmemiş azizlerin roliklerine yapılan haclardan, Roma'daki Pilatus merdivenlerinde yapılan haclara ve endüljansa kadar birçok konuyu eleştirmiştir. Wittenberg Manastırı'nda kaldığı süre içinde endüljansa ilk eleştirilerini şu sözlerle dile getirmiştir:

"Eğer endüljanslar, İsa-Masih'in ve azizlerin lütfu ise saygı ile kabul edilir. Fakat uygulama olarak oldukça merhametsiz bir ihtiras faaliyetine dönmüştür. Onların vaazlarından bellidir ki, af tüccarlarının keselerine girecek olan paralar,

³⁵² Olgun, *a.g.e.*, s. 46.

³⁵³ Er, *a.g.e.*, ss. 117,118.

³⁵⁴ Erbaş, *a.g.e.*, s. 22.

³⁵⁵ Erbaş, *a.g.e.*, ss. 24,25.

ruhlar için kurtuluş dileyen insanlardan daha değerlidir. Papalık vekilleri ve vaizler halka, endüljansları övmek ve onları satın almak için tahrik etmekten başka bir şey anlatmazlar. Siz onlardan, endüljansların ne olduğunu, hangi günlerde uygulandığını ya da bağışlanmanın sınırlarının ne olduğunu duymayacaksınız. Onlardan sadece ‘para vermeniz gerektiğini’ duyacaksınız.’³⁵⁶

Luther ayrıca eğer Papa’nın ruhları araftan kurtarma yetkisi varsa bunu neden karşılıksız yapmadığını sorgulamıştır. Bu afnamelere inanan ve bunun için para harcayan insanlara da kızmış Papa ve endüljans görevlileriyle birlikte onların da günah içinde bulduklarını söylemiştir. Endüljans ile Tanrı tarafından bağışlanmanın bile kesin olmadığı bir durumda Papa’nın bağışlaması mümkün değildir.³⁵⁷

2.2 DOKSAN BEŞ TEZ VE ROMA GÖRÜŞMELERİ

Endüljansa karşı başlattığı tepki ile bütün görüşlerini daha da sistematik hale getirmeyi planlayan Martin Luther, doksan beş maddeden oluşan ve özellikle endüljans oluşumunu, Papa’yı, ruhban sınıfının yetkilerini hedef alan bir manifesto hazırlamıştır. Bu manifesto bir akademisyen olan Luther için aslında Kilise’nin kendisini ıslah etmesi için bir önerme niteliği taşımıştır. Daha önce de birçok hukukçu ve teolog tarafından böyle yazılar yazılmıştır fakat hiçbirisi Luther’inki kadar büyük yankılar uyandırmamıştır. Şehitler günü münasebetiyle Wittenberg kilisesindeki kutsal emanetleri ziyarete gelen birçok insanın toplandığı 31 Ekim 1517 günü Luther, 95 maddelik tezini Wittenberg şatosu kilisesinin kapısına asmıştır.³⁵⁸ Bu manifestonun içeriğinin bir özeti olarak bazı maddelere burada yer verilecektir:

“1.Rabbimiz ve Efendimiz İsa-Mesih “tevbe edin” diye buyurduğunda, inananların tüm hayatının tevbe olması gerektiğini istemiştir.

2.Bu söz rahiplerce icra edilen ayinsel tövbe, yani günah çıkarma ve kefarete ödeme olarak anlaşılabilir(...)

5.Papa şahsen ya da Kilise Kanunu’nun otoritesiyle verdiği cezaların dışındakileri bağışlayamaz ya da bunları bağışlamak istemez(...)

8.Tevbe usullerine dair Kilise Kanunları sadece yaşayan insanlar için bağlayıcıdır,

³⁵⁶ Olgun, *a.g.e.*, s. 47.

³⁵⁷ Olgun, *a.g.e.*, s. 48.

³⁵⁸ Sormunen, *a.g.e.*, s. 43.

söz konusu kanunlar'a göre hiç bir şey ölmüşlere tatbik edilemez(...)

10.Ölmekte olanların durumunda araf içinde kanuni kefarete buyuran rahiplerin yaptıkları bu yüzden cahilce ve fenadır(...)

21.Buna göre Papa'nın bağışlamasıyla bir insanın bütün cezalardan kurtulduğunu ve selamete erdiğini söyleyen endüljans vaizleri yanılğı içindedir(...)

24.Ayırım yapmaksızın ve büyük bir şatafatla yürütülen cezadan kurtulma vaatleri, insanların büyük bir kısmının mecburen aldatılması anlamına gelir(...)

27.Paranın, para kutusuna atılmasıyla birlikte ruhun daha o an (A'raf'tan) uçup kurtulduğu sadece bir insan öğretisidir(...)

30.Hiç kimse kendi pişmanlığında samimi olup olmadığını bilemez, tam bağışlanmaya kavuşup kavuşmadığını ise hiç bilemez(...)

32.Bağışlanma belgelerine sahip oldukları için kendi selametlerinden emin olanlar, bunu onlara öğreten üstatlarla birlikte ebediyete kadar mahkûm olacaklardır(...)

36.Her hakiki tevbekar Hıristiyan, bağışlanma belgeleri olmadan da cezadan ve suçtan tamamıyla bağışlanma hakkına sahiptir(...)

43.Hıristiyanlara; fakirlere hibe ya da muhtaçlara yardım etmekle, bağışlanma belgesi satın almaktan daha hayırlı bir şey yaptığı öğretilmelidir(...)

45.Hıristiyanlara; muhtaç birisini görmezlikten gelerek parasını bağışlanma belgesi satın almak için harcayanların, papanın endüljansının değil, Tanrı'nın gazabını satın almış oldukları öğretilmelidir.

46.Hıristiyanlara; ihtiyaçlarından fazlasına sahip olanlar hariç, aileleri için hayati öneme sahip olan para ve eşyayı kendilerine ayırmaları ve bunları kesinlikle bağışlanma belgeleri için harcamamaları öğretilmelidir(...)

49.Hıristiyanlara; bütün güvenlerini emanet etmedikçe papanın bahşettiği bağışlanma belgelerinin yararlı fakat bu belgeler dolayısıyla Tanrı korkularını kaybetmelerinin ise tamamıyla zararlı olduğu öğretilmelidir(...)

54.Aynı vaaz süresi içinde Kelam'a ayrıldığı kadar veya ondan daha fazla bir süreyi bağışlanma belgelerine ayırmak Tanrı Kelamı'na haksızlık etmektir(...)

62.Kilisenin hakiki hazinesi Tanrı'nın ihtişam ve inayetine dair en Kutsal İncil'dir(...)

66.Endüljans hazineleri ise, servet sahiplerini avlamak için kullanılan ağılardır.

67.Vaizlerin büyük bir çığırkanlıkla endüljansın en büyük lütuf olduğunu dile

getirmeleri gerçekten ilginçtir, zira bu iyi bir kazanç kapısıdır.

68.Fakat gerçekte bunlar Tanrı'nın inayeti ve Haç'ın takvası ile karşılaştırıldığında en küçük olanlardır(...)

71.Papalığın bağışlanma belgelerinin hakikatine karşı gelenler aforoz edilsin ve lanetlensinler.

72.Fakat endüljans vaizlerinin haddini bilmezliğine ve küstahlığına karşı muhafızlık edenlere kutlu olsun(...)

83.Yahut endüljansla selamete kavuşmuş olanlar için dua etmek yanı sıra eğer, ölmüşlerin cenaze törenlerine ve sene-i devriye törenlerine niçin devam ediliyor? Ayrıca ölmüşler adına kurulan vakıfların iade edilmesine ya da kapatılmasına niçin izin verilmiyor?

84.Yahut Tanrı ve papa karşısındaki bu yeni dindarlık nasıl bir şeydir ki, kâfir ve düşman bir adama Tanrı dostu bir inananın ruhunu A'raf'tan satın alarak onu kurtarma izni veriliyor da, bu inanan ve mahbubun ruhu kendi ihtiyacı dolayısıyla saf sevgi aşkına serbest bırakılmıyor?(...)

86.Yahut şimdiki zenginliği en zengin para babalarından daha çok olan papa, Aziz Petrus Kilisesi'ni fakir inananların parası yerine niçin kendi parasıyla inşa ettirmiyor?(...)

90.Laiklerin bu hoş olmayan argümanlarını ve şüphelerini sadece cebren bastırmak ve makul argümanlar göstermeden bunlardan kaçınmak, kiliseyi ve papayı düşmanlarının alay konusu haline getirmekte, Hıristiyanların ise mutsuz olmasına neden olmaktadır(...)

92.O zaman şu (yalancı) peygamberlere lanet olsun ki, Hıristiyanlara 'Barış, Barış' derler; aslında barış değildir(...)

94.Hıristiyanlara cezalar, ölüm ve cehennem hatırlatılarak gerçek başları olan Mesih'i takip etme hususunda gayretkeş olmaları öğütlenmeli.

95.Ve yalancı bir ruhani teminatla kendilerini teselli edecekleri yerde pek çok ıstırap yaşayarak Göklerin Melekûtu'na varmaları hususundan emin olmaları gerektiği söylenmelidir.”³⁵⁹

Luther, 62. maddede “yalnızca kitap”(Sola Scriptura) doktrinini temellerini atmış görünmektedir. 49, 70 ve 71. maddelerden de görüleceği gibi aslında Luther,

³⁵⁹ Erbaş, *a.g.e*, ss. 43-51.

endüljansın tamamına net bir şekilde karşı değildir. Papa'nın bunu tek eline alması ve endüljansın yetki alanını genişletmesine karşı çıkmış ve birçok noktasına eleştiri getirmiştir. Özellikle de Papa'nın siyasi meselelerdeki etkinliği ve bazı durumlarda imparatorlardan bile yetkili sayılması Luther'in eleştirdiği başlıca konular arasındadır. Luther, laikler ve ruhban sınıf arasındaki gerilimin sebebinin sınıfsal farklılıkların belirginleşmesine bağlamıştır. Ruhban sınıf zenginleşerek ve laikler üzerinde hâkimiyetini artırarak olumsuz bir hiyerarşinin oluşmasına sebep olmuştur. Aslında Luther, Kilise'yi tamamen yok saymamıştır. Onun dünyevi yetki alanını sorgulamış, hukuk ve siyaset üzerindeki etkisini eleştirmiştir. Çünkü ona göre Kilise yalnızca din alanında etkin olması gereken bir kurumdur.

Luther'in 95 Tez'i başlarda duyulmamıştır çünkü Luther bu tezi Latince kaleme almıştır. Latince bilmeyen eğitimsiz halk Luther'in manifestosundan ilk zamanlarda haberdar olamasa da daha sonra matbaanın yardımıyla bu manifesto çoğaltılmış ve Almancaya çevrilmiştir. Bu sayede halk da Luther'in 95 maddelik tezine destek vermeye başlamıştır. Bu yayılma Almanya ile sınırlı kalmamış birçok dile çevrilerek Avrupa ülkelerine yayılmıştır. Elbette bu kadar ses getiren bir tezden Roma'nın haberdar olmaması da düşünülemezdi. 1518 yılının Ağustos ayında Luther, Roma'ya görüşmeye çağırılmıştır.³⁶⁰ Ancak Luther'in arkadaşı olan ve büyük yetkilere sahip Prens Frederick araya girerek bu görüşmenin Almanya sınırları içerisinde yapılmasını talep etmiştir.³⁶¹ Sonuçta Almanya sınırları içinde Augsburg'da Luther'in Roma elçisi Thomas De Vio Cajetanus'un önüne çıkmasına karar verilmiştir. 12 Ekim'de Augsburg Görüşmeleri başlamış elçi Cajetanus Luther'e sapkın fikirlerinden dönmesi gerektiğini aksi takdirde cezalandırılacağını dile getirmiştir.³⁶² Söz konusu sapkın fikirlerin yer aldığı 95 Tez'den vazgeçtiğini beyan etmesi ve halka duyurması sağlanmaya çalışılmıştır. Ancak Luther'in bu tavır karşısındaki tek tepkisi kendi fikirlerinin çürütülmesini istemek olmuştur. Luther, eğer hatalıysa nerede hata yaptığını bilmek istemiş, eğer bunu görürse fikirlerinden dönebileceğini beyan etmiştir.³⁶³ Bu tepki karşısında görüşmede yer alan Dominikenler oldukça kızmışlardır. Luther'in fikirlerinden dönmediği görülünce

³⁶⁰ Olgun, *a.g.e.*, s. 50.

³⁶¹ Lindberg, *a.g.e.*, s. 81.

³⁶² Olgun, *a.g.e.*, s. 51.

³⁶³ Erbaş, *a.g.e.*, s. 39.

Augsburg Görüşmeleri sona ermiştir. Aslında bu görüşmeler sonunda tahammülsüz Cajetanus tarafından Luther yaka paça götürülebilirdi fakat Frederick sayesinde Luther bu ortamdaki kurtulmayı başarmıştır.³⁶⁴

Ancak akabinde genişleyen Luther etkisine bir son verebilmek için Roma, Alman bir yetkiliden yardım istemiştir. Çünkü Luther halka İtalyanların, Almanları hakir gördüğünü vaaz ederek bunun aynı zamanda milli bir savunma olduğu izlenimini vermiştir. Kendisi de bir profesör olan ancak Papa'ya oldukça bağlı Johann Eck, Luther'e Leipzig'de yapılacak bir tartışmaya teşrif etmesi gerektiğini bildirmiştir.³⁶⁵ Tartışmaya katılan Luther'den yine heretik fikirlerinden vazgeçmesi istenmiştir. Bu tartışmada daha da gergin ve ateşli bir tavır sergileyen Luther, önceliğin İsa'nın iman üzere yaptığı çağrı olduğunu, Kilise'nin ve konsillerin bunun önüne geçemeyeceğini ifade etmiştir. Roma ise Luther'i daha önceki reform yanlılarına benzemekle suçlamış akıbetinin onlarla aynı olacağı konusunda tehdit etmiştir.³⁶⁶ Değişen bir şeyin olmaması sonucunda Kilise, Luther'i büyük bir tehlike olarak kabul etmiş ve Haziran 1520'de Papalık tarafından 95 Tez'de savunduğu görüşlerin 41'inin sapkın olduğu gerekçesi ile heretik ilan edilmiştir.³⁶⁷ Luther ise bu sırada "Alman Milletinin Hıristiyan Soylularına", "Kilisenin Babil Tutsaklığı", "Hıristiyan'ın Özgürlüğü Üzerine" isimlerini taşıyan eserlerini yazmıştır.³⁶⁸ Luther, aforoz fermanı eline geçer geçmez onu yakmış ve Roma ile arasındaki gerilimi tırmandırmıştır. Bunun sonucunda 3 Ocak 1521'de Luther, resmen aforoz edilmiş bütün papazlık yetkileri elinden alınmıştır.³⁶⁹ Bununla da kalmamış Luther'in takipçileri de onunla aynı kaderi paylaşmak üzere Kilise'den men edilip heretiklikle suçlanmışlardır. Aslında Luther'i şimdiki tarihsel Luther yapan şey rakiplerinin ona getirdiği suçlamalar ve uyguladığı baskılardır denilebilir. Çünkü Luther, üstüne gelinmesi sonucunda cevaplamak üzere birçok eser kaleme almış ve uygulanan baskılar sonucu Kilise'ye karşı daha da intikam arzusuyla dolmuştur. Aynı şekilde takipçileri de Kilise'nin tahammülsüzlüğünü daha net görmüş ve böylece yalnızca akademik bir bildiri olan 95 Tez, Avrupa'da etkili olacak bir reforma neden olan

³⁶⁴ Olgun, *a.g.e.*, ss. 51,52.

³⁶⁵ Olgun, *a.g.e.*, s. 53.

³⁶⁶ Lindberg, *a.g.e.*, s. 84.

³⁶⁷ Olgun, *a.g.e.*, s. 55.

³⁶⁸ Olgun, *a.g.e.*, s. 57.

³⁶⁹ Olgun, *a.g.e.*, s. 58.

manifesto niteliği kazanmıştır. Üstelik Luther’i artık sadece halk desteklememiş, soylulardan Sylvester von Schaumburg, Luther’e Fransız soylularının himayesini teklif etmiş, Ulrich Hutten, Franz von Sickingen gibi isimler de “Şövalyelerin İsyanı”nda etkin rol almış ve Luther’e desteklerini göstermişlerdir.³⁷⁰

Luther’e verilecek cezanın kararlaştırılması için İmparator V. Karl başkanlığında Luther’in Worms’da yargılanmasına karar verilmiştir.³⁷¹ Bu meclise Frederick de dâhil birçok Prens, çok sayıda Romalı yetkili ve Avrupa’nın çeşitli bölgelerinden söz sahibi insanlar toplanmıştır. 15 Ocak 1521’de mecliste Luther’in önüne yazmış olduğu bütün eserler konularak suçlamaların neler olduğu anlatılmıştır. Luther mecliste Almanca değil, Latince konuşmuş, bu da onun bu meseleyi bütün Avrupa’nın meselesi olarak gördüğünü göstermiştir.³⁷² Yapılan suçlamalara karşı Luther, kendi sözlerinin Tanrı sözü olduğunu, Kutsal Kitaba olan bağlılığına ihanet etmeyeceğini ve sözlerinin hiçbirini geri almayacağını söylemiştir.

Bu sırada mecliste de bazı fikir ayrılıkları yaşanmıştır. Prensler, Luther’in haklı olduğunu ifade etmiş, İspanya’dan gelen yetkililer Luther’in derhal yakılması gerektiğini belirtmiştir. İmparator ise, Luther’in fikirlerine kendini yakın hissetmesine rağmen Kilise’yi kesin olarak karşısına almak istememiştir. İmparatorun düşüncesi Kilise’nin bazı siyasal yetkilerini elinden almaktır. Çünkü yetkili makam olarak yalnızca kendisinin otorite kabul edilmesi fikri onun da işine gelmiştir. Bu meclis, artık sadece dinsel meselelerin konuşulduğu bir meclis olmaktan çıkmıştır. Sosyal, siyasal meselelerin de konuşulmaya başlanmasıyla beraber üç ay gibi bir sürede ancak tamamlanabilmiştir. Mecliste görüşülen meselelerin nihayete ermesiyle Luther için pek de iç açıcı olmayan bir tablo ortaya çıkmıştır. Papalık makamını karşısına almak istemeyen İmparator, Luther’i tehlikeli bir ayırıştırmanın sorumlusu olarak kabul etmiş, ona yardım ve yataklık edenlerin de mahkûm edilmesine karar vermiştir. Luther tarafından kaleme alınan bütün eserlerin toplatılması, böylece daha sonra meydana gelebilecek heretik hareketlerin de önüne geçilmesi kararları alınmıştır.³⁷³ Bu ortaya çıkan sonuç Kilise’nin dünyevi otorite üzerinde ne kadar etkili olduğunu bir kez daha ortaya koymuştur.

³⁷⁰ Lindberg, *a.g.e.*, s. 85.

³⁷¹ Erbaş, *a.g.e.*, s. 55.

³⁷² Olgun, *a.g.e.*, s. 61.

³⁷³ Lindberg, *a.g.e.*, s. 87.

2.3 WARTBURG ŞATOSU

Luther her ne kadar Worms Meclisinden eli boş dönse de oldukça fazla destekçi kazanmıştır. Öyle ki, Prenslar ve halkın desteğinden korkan Roma Katolik Kilisesi Luther'e geri dönme izni vermiş fakat esas olarak dönüş yolunda bir suikast düzenleyerek Luther'i ortadan kaldırmayı planlamışlardır. Dönüş esnasında ormana girildiği bir vakit Frederick'in emrindeki birkaç şövalye Luther'i bu suikastçılardan önce yakalamış ve Wartburg Şatosu'na getirmiştir.³⁷⁴ Luther'e kaçırılma süsü verilmiş ve bu şatodan hiçbir koşulda ayrılmaması tembih edilmiştir. Bu şatoda bir şövalye gibi davranması gerektiği hatırlatılan Luther'e George ismi verilerek kimliği gizlenmiştir. Böylece Luther'in Wartburg Şatosu'ndaki 1522 Mart'ına kadar sürecek olan on aylık ikameti başlamıştır.³⁷⁵ Kuşlar diyarı olarak anılan Wartburg Şatosu, bu süreçte, Luther için güzel ve korunaklı bir ikamet bölgesi olmuştur. Burada ona iyi bakılmıştır. Fakat Luther, Wittenberg Üniversitesi'ndeki gelişmelerden uzak kaldığı için ve dava arkadaşlarını yalnız bıraktığı için sıkıntılar da çekmiştir. Bu süreç içerisinde Luther düşmanları, onun ortadan kaldırıldığını düşünerek rahat bir nefes almışlardır.

Fakat bu esnada Luther boş durmamış Yeni Ahit'in Almanca tercümesini yapmaya başlamıştır. Onun çevirisinden önce de bazı kimseler tarafından çeviri faaliyetleri yapılmaya çalışılsa da Luther'in çevirisi en makbul kabul edilmiştir. Bunun sebebi, daha önceki çevirilerde Almanca dilinin kuvvetli sayılmaması ve Yunanca İncil'den istifade edilmeden çeviriler yapılmış olmasıdır.³⁷⁶ Bu da tercümenin tercümesi olması dolayısıyla anlamı zayıflatmıştır. Ancak Luther, Latineden yaptığı tercümelemlerle Almanların daha anlaşılabilir bir İncil'e ulaşmasını sağlamayı amaçlamıştır. Ancak, onun tercümesi de "letter in letter" yani kelimesi kelimesine bir tercüme olmaktan ziyade Luther'in anladığı ve yorumladığı şekilde bir tercüme olmuştur (in spirit).³⁷⁷ Luther, iman tek başına arınma için yeterlidir demiş ve bunu Yeni Ahit'teki filolojik tahlilinden çıkardığını savunmuştur. Üç aylık kısa bir süre içinde Yeni Ahit tercümesini bitiren Luther, Kitab-ı Mukaddes'in

³⁷⁴ Sormunen, *a.g.e.*, s. 60.

³⁷⁵ Olgun, *a.g.e.*, s. 64.

³⁷⁶ Lindberg, *a.g.e.*, s. 88.

³⁷⁷ Lindberg, *a.g.e.*, s. 89.

tamamının tercümesini de 1534 yılında tamamlamıştır.³⁷⁸

Luther, Wartburg Şatosu'nda geçirdiği aylarda, Wittenberg'deki durum için arkadaşları Philip Melanchton (1497-1560) ve Andreas Bodenstein von Karlstadt (1486-1541)'a güvenmiştir. Onlarla mektuplaşarak olan biten hakkında bilgi sahibi olmuş, onları davaları konusunda yönlendirmiştir. "Almanya'nın Öğretmeni" unvanına sahip olan Melanchton, Luther'i davasında yalnız bırakmamış üniversitede, Augsburg'da Luther'in savunduğu meseleler üzerine dersler vermeye devam etmiştir.³⁷⁹

Başlarda farklı fikirlere sahip olduğu için Luther'i desteklemeyen Karlstadt da, daha sonra Luther teolojisini, tezlerini okuyarak onun fikirleri etkisi altına girmiş ve ona yardımcı olmaya karar vermiştir. Luther gibi Augustinus'tan etkilenmiş ve onun yokluğunda üniversitede birçok çalışmalar yapmıştır.³⁸⁰ Luther, bu on aylık süreçte başlattığı hareketin unutulmasından, yazdığı eserlerin boşa gitmesinden ve halk üzerindeki etkiyi yitirmesinden korkmuştur. Wittenberg'de olmadığı süre içinde bu kadar endişe taşımasının sebebi de budur ancak onun yokluğunda Saksonya'da Kilise'ye olan güven ciddi anlamda zedelenmiş bölgesel ayaklanmalar çıkmaya başlamıştır. Luther de Wartburg'daki son günlerinde artık birçok yere mektuplar göndermeye başlamış düşmanlarının rahatını kaçırmıştır.

2.4 KÖYLÜ AYAKLANMASI VE PROTESTAN DÜŞÜNCENİN ŞEKİLLENMESİ

Luther'in Wittenberg'te olmadığı süre zarfında Wittenberg ve daha başka Alman şehirlerinde Kilise'ye ve yönetime karşı hoşnutsuzluklar belirmeye başlamıştır. Luther, bu sürede Wartburg Şatosu'nda olduğundan gelişen olayları yakından takip edememiş ancak isyana kalkışacak bu kimseler Luther'in görüşlerini kendilerine uygun bulmuş ve onun fikirleri doğrultusunda bildiriler sunmuşlardır. Bu ayaklanmaya önderlik eden kişi Kilise yetkilerini tanımayan Thomas Münzer olmuştur.³⁸¹ Münzer, başı çekmiş olsa da aslında Almanya'da köylüler, çiftçiler, fakirler uzun süredir böyle bir ayaklanmanın hayalini kurmuşlardır. Çünkü reforma en çok ihtiyaç duyan zümre bunlardır. Bu topluluk, Luther'in Papa otoritesine karşı

³⁷⁸ Olgun, *a.g.e.*, s. 64.

³⁷⁹ Lindberg, *a.g.e.*, s. 90.

³⁸⁰ Lindberg, *a.g.e.*, s. 91.

³⁸¹ Sormunen, *a.g.e.*, s. 64.

başlattığı savaşı, inanç ve iman konusunda kişisel özgürlüğe yaptığı vurguyu bazı açılardan yanlış yorumlamışlardır. Ayrıca onun çiftçi bir aileden geliyor oluşu da Münzer ve beraberindekilerin, Luther'in yandaşı olduğu yönünde bir inanç taşımalarına sebep olmuştur. Destek bulacaklarının da inancıyla bu grup, bir manifesto yayınlarak dini mercilere ve derebeylere karşı bir ayaklanma başlatmışlardır.³⁸² Bu ayaklanma esnasında da hiçbir şiddet olayından ve kan dökmekten çekinmemişlerdir. Münzer manifestosunda din adamlarından, hiçbir yorumlama yapmadan gerçek İncil'i anlatmalarını istemiştir. İncil'de kendi sınıfları ve konumlarıyla alakalı neler geçtiğini bilmek istemiş kendilerinden sorumlu olacak papazları kendilerinin seçme hakları olduğunu savunmuştur. Ekonomik özgürlükleriyle alakalı da bazı hususlara değinmiş, köylüler için uygulanan vergi sisteminde değişikliklere gidilmesi ve köylülerin köle konumundan çıkarılmaları gerektiğini savunmuştur.³⁸³

Wittenberg'de yaşanan bu kanlı çatışmaları duyan Luther, kendi adının da karıştığı bu olayları gözlemek ve önlemine alabilmek için Wittenberg'e dönmeye karar vermiştir. Luther, kendi davasının her zaman bir barış çağrısı olduğunu düşünmüş bu nedenle böylesi şiddet içerikli olaylar silsilesine adının karışmasından büyük rahatsızlık duymuştur. Üstelik onun, yönetim ile ters düşmek gibi bir düşüncesi hiç olmamış, prenslerle büyük yakınlık içinde olmuştur. Fakat isyancılar Luther'in davasında prenslerin etkisini göz ardı etmişler, Luther'in kendi taraflarında olacağını düşünmüşlerdir. Bu da isyancı grubu başarısızlığa götüren bir engel olmuştur.

Luther, bu olayların önüne geçmek için derhal "Barışa Çağrı" adında isyancı grubu muhatap alan bir bildiri yayınlamıştır.³⁸⁴ Bildirisinde, köylülerin dini taleplerinde haklı olduklarını fakat hukuki ve idari konulardaki isteklerinin yersiz ve sistemsiz olduğu vurgusunu yapmıştır. Kendisinin özgürlük konusundaki vaazlarının dini içerikli olduğunu, idari sisteme karşı herhangi bir isyanın söz konusu olamayacağını vurgulamıştır. Çatışma içinde olan tarafları uzlaşmaya ve sağduyulu olmaya, daha fazla kan dökülmemesi fikrinde birleşmeye davet etmiştir. Luther'in bu bildirileri karşısında şaşırarak isyancı gruplar destek görememekten dolayı hayal

³⁸² Olgun, *a.g.e.*, s. 67.

³⁸³ A.yer.

³⁸⁴ Olgun, *a.g.e.*, s. 68.

kırıklığı yaşamış ve şiddet eylemlerini artırmışlardır. Luther, isyanların dinmemesi sonucunda köylüleri cani çeteler olarak nitelendirdiği başka bir bildiri daha yayınlamış ve onları daha sert ifadelerle eleştirmiştir. Onları, Kutsal Kitabın emirlerini çiğneyen, dini istismar eden şiddet yanlısı caniler olarak görmüştür. Bu durum, isyancıların Luther'den daha da uzaklaşmalarını sağlarken aynı zamanda Luther'in idareciler gözündeki konumunu yükseltmiştir.³⁸⁵

Neticede sistemsiz ve plansız bir şekilde ortaya çıkan ve hedefleri bile net olmayan isyancı grupların isyanı bastırılmıştır. Bu olay, Luther'in reformunun içeriği konusunda da kafası karışık olanların bazı konuları anlamalarına yardımcı olmuştur. Bu olay sonucunda görülmüştür ki Luther, yönetim ve hukuki konularda bir devrimci değil, dini konularda ıslahatlar yapılmasını isteyen İncil'e bağlı bir din adamıdır.

Bu hareketin ardından Luther'in görüşleri büyük oranda şekillenmiş çeşitli konularda ortaya koyduğu fikirler ve eleştiriler idareciler tarafından dikkate değer bulunmuştur. Luther'in görüşlerini yakından takip edenler arasında manastırlarda yaşayan ve Katolik öğretilerinden bunalan rahibeler de vardır. Rahibeler, Luther ile iletişime geçmiş ve kaçmak için yardım istemişlerdir. Luther, onların isteklerini geri çevirmemiş yanına aldığı genç reformcular gibi onları da elektor arkadaşlarıyla birlikte himayesine almıştır. Luther, bu rahibelerden biri olan Catherine von Bora ile 1525 yılında evlenerek Katoliklerce kabul edilen evlenme yasağını da reddetmiş ve yedi sakramentten biri olan kilisede dini yetkili huzurunda nikâhı sakramentler arasından çıkarmıştır.³⁸⁶ Kimileri Luther'i, bütün reform hareketini evlenmek için başlattığı yönünde eleştirse de Luther'in Catherine von Bora ile evliliği sanıldığı kadar aşk dolu olmamış ve daha çok kaçan rahibelerin himayesine yönelik bir amaç gütmüştür.

1529 yılında, İmparator V. Charles (1500-1558) artık Luther için Worms Fermanı'nın uygulanması gerektiğine karar vermiştir. Ancak İmparator, Worms Fermanı'nın hazırlandığı zamandan bu yana Luther'in aldığı desteği ve gelişen hadiseleri göz önünde bulundurmamıştır. Zira artık Luther hareketi belli bir sistem kazanmış, güçlü takipçileri olan bir hareket haline gelmiştir. Luther artık bazı

³⁸⁵ Olgun, *a.g.e.*, ss. 70,71.

³⁸⁶ Olgun, *a.g.e.*, s. 74.

idareciler ve toplum tarafından bir heretik olarak değil, lider olarak hatta bir peygamber olarak görülmeye başlanmıştır. Öyle ki İmparatorun bu kararına karşı prensler, Kilise'yi Tanrı sözüne karşı olmakla suçlamış, Tanrı'nın elçisi olan bu adama karşı hiçbir şey yapamayacaklarını beyan etmişlerdir. Prenslerin bu bildirimleri “protesto” olarak yorumlanmış ve bu yüzden “Protestanlar” ismiyle anılmaya başlamışlardır.

Genişleyen bu harekete artık karşı konulamayacağını anlayan İmparator ilerleyen yıllarda uzlaşma yolunu tercih etmek zorunda kalmış ve 25 Eylül 1555'te Augsburg Din Barışı'yla mezhep bölünmesi kabul edilmiş ve Protestanlık tanınmıştır.³⁸⁷ İdarecilere mezhep seçimlerinde özgürlük tanınmış fakat yerel halka bu konuda haklar verilmemiştir. Halk, kendi bölgesinden sorumlu olan Prenslerin benimsediği mezhebe bağlı olmakla yükümlü tutulmuştur.³⁸⁸

Sonuç olarak, Ortodoksluktan sonra Hıristiyanlık tarihindeki en büyük bölünme gerçekleşmiş Katoliklik büyük bir güç kaybına uğramasa da derin yaralar almıştır. Protestanlar'ın Kutsal Kitap vurgusu günümüz fundamentalist oluşumların ortaya çıkmasına zemin hazırlamış ve modern Batı'nın dinamiklerinden olmuştur. Luther'in “iki krallık” söylemi sekülerlik fikrinin doğuşuna ortam sağlamış Avrupa'da Kilise'nin yetkilerini dini alan ile sınırlamıştır.

Luther, Wycliffe'in de çaba gösterdiği Kutsal Kitap çevirilerine önem göstermiş milli bilincin oluşması için çaba harcamıştır. Dolayısıyla, Luther kendini yalnızca bir din adamı olarak görerek yetkilerini bu alan ile sınırlasa da onun önderliğini yaptığı fikirler yüzyıllar sonrasının siyasetine yön verecek boyutlara ulaşmıştır. Alman milletinin zihin yapısına etki etmiş, onun teolojik ve politik argümanları modern Avrupa'yı şekillendirmiştir. Özellikle Luteran Protestanlık, antisemitizmi destekleyerek Katoliklik ile bu noktada birleşmiştir.³⁸⁹ Luteran reformun çok erken dönemlerde ortaya koyduğu bazı endişe verici tutumlar, Fransız filozof Pierre Bayle tarafından şu şekilde ifade edilmiştir: “Tanrı bizi protestan engizisyonundan korusun. Önümüzdeki beş-altı yıl sonra bu engizisyon o kadar şiddetlenecek ki insanlar iyi birşeymiş gibi Roma kilisesini tekrar isteyecekler.”³⁹⁰ Bayle'in bu

³⁸⁷ Olgun, *a.g.e.*, s. 77.

³⁸⁸ Olgun, *a.g.e.*, s. 77.

³⁸⁹ Hakan Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*, Minelnihal, 2019, s. 360.

³⁹⁰ Paul Hazard, *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, çev. Erol Güngör, İstanbul: Tur, 1981, s. 110.

düşünceleri XVI. yüzyıl sonrası Protestanlık'ın "öteki" tutumunu değerlendirmek için fikir verecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

XVI. YÜZYIL SONRASI DEĞİŞEN HERETİK ALGISI ÇERÇEVESİNDE MÜSLÜMANLAR VE YAHUDİLER

XVI. yüzyıla gelindiğinde, Hıristiyanlık içindeki birçok sapkın grup cezalandırılmış ve ortadan kaldırılmıştır. Ancak XVI. yüzyıl öncesinde de sonrasında da heretik ilan edilen ve günah keçisi olarak görülen bir grup olan Yahudilerin zulmü henüz sona ermemiştir. Luther reformasyonu aydınlanmanın başlangıcı olarak görülmüş ve sevinçle karşılanmış olsa da Yahudiler ve Müslümanlar için değişen bir şey olmamış aksine Luther sonrasında, Hıristiyan nüfus içerisinde yaşayan Yahudiler daha baskın bir ayrımcılıkla karşılaşmışlardır. Luther'in Yahudi ve Müslüman düşmanlığının sebepleri klasik Katolik tarihi temellerinde aranabilir. Evet, Luther, Katoliklere karşı bir reform başlatmış ve onlardan farklı bir yol izlemiştir. Fakat onun yetiştiği ortam ve aldığı eğitim Yahudilerin “düşman” olduğu üzerinedir. Öyle ki, 1215 yılında düzenlenen Latran Konsili'nde, Papa III. Innocent, Müslümanlar ve Yahudileri, kendilerinin kâfir olduklarını gösterecek bir işaret takmakla zorunlu tutmuştur.³⁹¹ Katolik tarihinde Müslümanlar ve Yahudiler, İsa düşmanı olarak görülmüş ve resmedilmişlerdir. Teolojik bir birliktelikleri olmamasına rağmen Yahudiler ve Müslümanlar, işbirliği içinde görülmüş, güçlü olan Müslüman devletlerin Yahudilere yardım ettiği gibi düşünceler ortaya çıkmıştır. Hıristiyanlık tarihindeki bu antisemitizmin sebepleri dört ana başlıkta toplanır. Birincisi, Yahudilerin Hz. İsa'nın ölümüne sebep oldukları inancı, ikincisi, Yahudilerin tefecilikte önde olması ve zenginleşmeleri, üçüncüsü, sınıf çatışmasında Yahudilerin alt tabakalarda yer alması ve son olarak da Hıristiyan psikolojisinde her kötülüğün Yahudilerden geleceği, onların güvenilmez olduğu inancıdır.³⁹²

Müslümanların, Hıristiyanlar üzerine baskılarını artırdıkları dönemlerde Hıristiyanlar da Yahudiler üzerine baskılarını artırmışlardır. Özellikle de

³⁹¹Bülent Şenay, “Yahudi-Hıristiyan İlişkileri Tarihi, Anti-semitizm ve Oryantalizm”, *Oryantalizmi Yeniden Okumak Batı'da İslam Çalışmaları Sempozyumu*, ed. *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.4, S.5, Ankara: 2003, s. 93.

³⁹²Şenay, “Yahudi-Hıristiyan İlişkileri Tarihi, Anti-Semitizm ve Oryantalizm”, s. 88.

Müslümanların, kendi ülkelerinde yaşayan Yahudilere “zımmi hukuku”na göre davranmaları Hıristiyanlarda ortak bir düşmana karşı savaştıkları inancını kuvvetlendirmiştir.³⁹³

Luther, tarihi arka planı bu şekilde oluşmuş bir Avrupa dünyasında, Protestanlık mezhebinin liderliğini yapmış ve ardından Yahudilere karşı eserler kaleme almıştır. Luther’in Türkler başlığı altında nitelediği Müslümanlar ve onların ortakları olarak gördüğü Yahudilere karşı yürüttüğü karalama kampanyası günümüzde dahi geçerliliğini koruyan tanımlamalara sebebiyet vermiştir. Müslümanlara karşı Haçlı Seferlerinde başlayan, Yahudilere karşı da en şiddetli etkisini XVI. yüzyılda gösteren antisemitizm ve Müslüman düşmanlığı, günümüzde Avrupa merkezci bir tarih anlayışı, oryantalizm ve tarihselcilik meseleleri çerçevesinde ele alınmaktadır. “Haç ve hilal ekseninde Hıristiyanlık ve İslamın çatışması, Avrupa-merkezli (Eurocentric) dünya görüşünün oluşmasında önemli bir rol oynadı.”³⁹⁴

1. MÜSLÜMANLAR

Luther’in Müslüman algısı, çoğunlukla Türkler üzerinden gelişmiştir. Türk algısı da Luther dönemi Türklerle yapılan savaşlar ve Osmanlı’ya seyahat eden seyyahların getirdiği bilgilerle sınırlı kalmıştır. Luther’in İslam’a ve Müslümanlara hatta Kuran’a getirdiği yorumların genelde ikincil kaynaklara dayanıyor olması, güvenilirliği bakımından tartışmalıdır.

Müslümanlar hakkında kaleme alınan diğer eserlerde de, Müslümanlar hep “Türk” olarak nitelenmiştir. Çünkü bir imparatorluk olarak Osmanlı, birçok milleti bünyesinde barındırmış ve “millet sistemi” adını verdiği bir sistem ile gayrimüslimleri din ve mezhep esasına göre yönetmiştir.³⁹⁵ Bu da, Luther ve Katolik din adamlarının gayrimüslimlere bile Osmanlı milleti gözüyle bakmalarına sebep olmuştur.

Luther’in Türk imajının şekillendiği yıllar özellikle de 1500’lü yıllarda Türklerin Avrupa üzerine baskılarını artırdığı zamanlar olmuştur. Luther’in reformu başlattığı dönem, Osmanlı’nın Kanuni Sultan Süleyman dönemine denk gelmiştir. Osmanlı İmparatorluğu Kilise ile Luther arasında gerçekleşen bu hizipleşmede

³⁹³ Şenay, “Yahudi-Hıristiyan İlişkileri Tarihi, Anti-Semitizm ve Oryantalizm”, s. 92.

³⁹⁴ Gerard Delanty, *Avrupa’nın İcadı*, çev. Hüsamettin İnaç, 4. b., Ankara: Adres Yayınları, 2014, s. 94.

³⁹⁵ Ahmet Hikmet Eroğlu, *Osmanlı Devleti’nde Yahudiler*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2013, s. 75.

denge siyaseti izlemiş ve Avrupa'nın bölünmesi neticesini doğuracağı düşüncesiyle Luther ve takipçilerini desteklemiştir.³⁹⁶ Hatta Kanuni, Luteranlara destek olduğunu gösteren bir mektup göndermişse de Luther aynı karşılığı vermemiştir.³⁹⁷ Burada, Luther'in koyu bir dindar olduğu unutulmamalıdır. Politik olarak Müslümanlarla işbirliği yapmak reform için önemli bir adım olacağı halde Luther bunu tercih etmemiştir. Çünkü ona göre, Muhammedanlar (Luther, Müslümanlara bu şekilde hitap etmiştir) İsa'nın Tanrı oğlu olduğuna, yeniden dirildiğine ve insanoğlunun günahları için kefareti ödediğine inanmadıkları için sapkın heretiklerdir.³⁹⁸ Her ne kadar işbirliğine yanaşmasa da Türklerin 1529'da Viyana kapılarına kadar gelmeleri reform hareketinin gidişatına olumlu katkılar sağlamıştır. Bu sayede imparator feodalite ile epey bir güç elde etmiş olan Luther yanlısı prensleri karşısına almaktan çekinmiş, önceki reformculara nazaran daha yumuşak bir politika izlemiştir.³⁹⁹

1.1 İSLAM'A VE MÜSLÜMANLARA YÖNELİK ELEŞTİRİLER

Luther'in genel anlamda bütün Müslümanları kapsayıcı bir tanımlaması ya da eleştirisi yoktur. Onun İslam itikadı veya Kur'an üzerine yaptığı eleştiriler dahi Türklerle yapılan savaşlar çerçevesinde olmuştur. Ancak bunun dışında geleneksel bir adam olan Luther, kendisinden önce Müslümanların Alman toplumundaki konumundan ve söylentilerden de elbette etkilenmiştir. Luther öncesinde Katolikler, kendilerinden olmayanı Yahudiler, şeytana tapanlar, paganlar ve heretik Hıristiyanlar olarak nitelemiştir. Müslüman devletlerle olan karşılaşmaların ardından da bu yeni grubu böyle bir sınıflandırmanın içine sokmak istemişler ve onlar için de kâfirler, heretikler, putperestler gibi yakıştırmalar yapılmıştır. O dönemde Müslümanların büyük bir güç olması ve Hıristiyanlardan ayrı coğrafyalarda yaşamaları Hıristiyanların onlara dair bilgilerinin sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Bu da, bazı yazarların halkı Türklere karşı galeyana getirmek için yazdığı abartılı ve gerçek dışı metinlerin kabul görmesine sebebiyet vermiştir. Müslümanlar hakkında ortaya atılan birkaç örnekten bahsederek onların bilgilerinin ne kadar sınırlı olduğunu görmek mümkün olacaktır. Onlar, Müslümanların cuma gününü mukaddes

³⁹⁶ Hüseyin Köftürücü, "Martin Luther ve Osmanlı Devletiyle İlişkileri", *Tarih Okulu Dergisi*, S.31, (09.2017), s. 59.

³⁹⁷ Olgun, *Luther ve Reformu Katolisizm'i Protesto*, s. 196.

³⁹⁸ Önder Canveren, "Martin Luther'in İslam ve Türkler Hakkındaki Değerlendirmeleri", *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (10.2014), s. 156.

³⁹⁹ Köftürücü, "Martin Luther ve Osmanlı Devletiyle İlişkileri", s. 59.

görmelerini paganlıkta cumanın Venüs Günü olmasına bağlamışlar ve Venüs'ü de cinsellikle bağdaştırarak Müslümanları şehvet düşkününü olarak tasavvur etmişlerdir.⁴⁰⁰ Şehvet düşkününü Müslüman imajını Hz. Muhammed ile güçlendirmeye çalışmış onun Yahudi bir kadına tecavüz ettiği bunun üzerine de Yahudiler tarafından domuzlara yedirildiğini bu yüzden İslam'da domuz etinin haram olduğuna varıncaya kadar asla bir temeli olmayan iddialar öne sürmüşlerdir.⁴⁰¹ Yine edebiyat alanında da birçok eserde Müslümanlar görüntü olarak da yaşayış şekli olarak da canavarca resmedilmiştir. Dante, Hz. Muhammed'i cehennem dibinde bir yere yerleştirmiştir. Fikir dünyası böyle bir ortamda şekillenen Luther'in de İslam'ın düşman olduğuna dair en ufak bir şüphesi olmamıştır. Onun İslam'a karşı nefret söylemlerindeki en önemli argümanı Müslümanların İsa'ya bakışıdır. Luther'in Kur'an ile ilk karşılaşması 1542 yılında olmuş, Doğu bölgelerine seyahatler gerçekleştirmiş olan İtalyan misyoner Ricoldus de Monte Crucis tarafından yapılmış çeviri ile Kur'an hükümlerinden haberdar olmaya çalışmıştır. Ancak yapılan bu çeviriler oldukça taraflı olduğundan Luther rahatsız olmuş ve daha iyi bir çeviri arzu ettiğinden bahsetmiştir.⁴⁰² Luther kendisinden önce Türkler hakkında eserler kaleme almış olanları nefretle ve tarafgir bakmakla suçlamış fakat ne yazık ki kendisinin Türkler hakkında edindiği bilgiler de yine bu eserler vasıtasıyla olmuştur.⁴⁰³ Müslümanların İsa'nın saygı değerliği konusundaki düşünceleri güzel olsa da onun, bir insan olarak düşünülmesinin kabul edilemeyeceğini düşünmüştür. Müslümanlarla esas ayrılık noktasının İsa'nın mahiyeti ve çarmıh hadisesinde olduğunu vurgulayan Luther, Müslümanları, İsa'nın çarmıha gerildiğini, üç gün sonra dirildiğini ve insanların günahları için kendini feda ettiğini kabul etmemelerinden dolayı önceki heretik gruplardan Ariusçulara benzetmiş ve onları da heretik kabul etmiştir.⁴⁰⁴

Luther'in Hz. Muhammed ve Müslümanların kutsal kitabı Kuran'a karşı dile getirdiği temel suçlamalardan ilki İsa meselesi bir diğeri de Kuran'ın Allah'ın vahyi oluşudur. Luther'e göre, Kur'an, Muhammed'in oluşturduğu şeytan vesvesesidir. İlahi kaynaklı olduğu inkâr edilmelidir. Muhammed'in İsa'dan daha yüksek bir

⁴⁰⁰ Er, *a.g.e.*, s. 37.

⁴⁰¹ Er, *a.g.e.*, s. 37.

⁴⁰² Erbaş, *a.g.e.*, s. 176.

⁴⁰³ Er, *a.g.e.*, s. 168.

⁴⁰⁴ Olgun, *Luther ve Reformu Katolisizm'i Protesto*, s. 202.

mertebede olması ve Allah'tan vahiyler alması düşünülemez. Çünkü İsa'nın soyu Hz. İbrahim'in asil eşi Sara'dan gelirken, Muhammed, köle eşi Hacer'in soyundan gelmiştir.⁴⁰⁵

Luther, İslam'ın geniş coğrafyalara yayılmasının sebebini de kılıç zoru olmasına dayandırmıştır. Yayılma savaşlar neticesinde olmuştur diyen Luther'in bu iddiası günümüzde dahi destek bulmuş ve İslam'ın terör ile ilişkilendirilmesine sebep olmuştur. Oysa İslam'ın yayılmasındaki faktörlerden yalnızca biri olan öğrencilerin etkisini Luther'in bilmemesine imkân yoktur. İslam ülkelerinde eğitim alarak kendi ülkelerine dönen öğrenciler Müslümanlardan edindikleri ilim ile reformun başlamasına ön ayak olmuşlardır. Bir üniversitede profesör olan Luther'in öğrencilerin bu fikirlerine ve aldıkları eğitime habersiz kalması beklenemez. Ayrıca muhtemelen Luther, "Allah yolunda gayret sarf etmek" demek olan cihat kelimesini de savaşla bağdaştırarak böyle bir sonuca ulaşmıştır.⁴⁰⁶ Luther, İslam'daki din ve devlet ayrılmazlığını da anlayamamış, İslam'daki din devlet bütünlüğünü, Peygamber'in dünyevi yaşama, toplumsal ilişkilere, siyasete, savaşlara getirdiği bakış açısını kendisinin oluşturduğu iki krallık anlayışı çerçevesinde düşünerek İslam'ı seküler bir anlayışla yorumlamaya çalışmıştır.

Luther'in İslam'a getirdiği diğer bir eleştiri evlilik meselesi olmuştur. O, "Türkler, Tanrı'nın gazabıdır. Onların evliliği aşağıladığını görmek korkunç" demiştir.⁴⁰⁷ O, birden çok kadınla evlenilmesini aile kurumunu yok edici bir durum olarak yorumlamış, İslam'da on ya da yirmi kadına kadar evlenmeye izin verildiği, kadınların alınıp satıldığı gibi gerçeğe bağdaşmayan iddialarda bulunmuştur.⁴⁰⁸ Oysa Kuran'ı okuyan birinin dört kadın sınırlaması olduğundan, bunun ne gibi durumlarda geçerli olduğundan ve erkeğin bulundurması gereken şartlardan haberdar olmasını beklemek fazla olmasa gerektir. Luther, Kuran'ı bazen çok akılcı olmakla eleştirirken bazen de akıl ve mantıktan uzak bir kitap diyerek yermeye çalışmıştır.

Bütün bu eleştirilere rağmen Luther, Türkleri, Hıristiyan din adamlarından daha sade ve basit yaşadıkları için takdir etmiştir. O, kaleme aldığı "Türklerin yaşamı ve

⁴⁰⁵ Er, *a.g.e.*, s. 30.

⁴⁰⁶ Ludwig Hagemann, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, Dokuz Eylül Yayınları, 2000, s.18.

⁴⁰⁷ Martin Luther, "Table Talk", çev. William Hazlitt, Grand Rapids, 23.03.2004, s. 229.

⁴⁰⁸ Canveren, "Martin Luther'in İslam ve Türkler Hakkındaki Değerlendirmeleri", s. 159.

gelenekleri” isimli metinde onların Papalar gibi gösteriş meraklısı olmadıklarını ve ibadethanelerinde de, ibadetlerinde de sade olduklarını belirtmiştir. İdollere, resimlere kıymet vermemelerini ve mabetlerinde bunları bulundurmamalarını anlatmıştır. Müslümanların içki içip aşırı davranışlarda bulunmadıklarını, evliyelerine, hocalarına hürmet gösterdiklerini de ilave etmiştir. O, Türklerin yemeklerindeki, giyimlerindeki, meskenlerindeki sadeliği övmüş, oruçlarındaki özenin ve toplu yaptıkları ibadetlerdeki hassasiyetin kendi din adamlarında aynı şekilde olmayışına hayıflanmıştır.⁴⁰⁹ Luther’in Türkleri övmesinin amacı yine Hıristiyanlara hizmet etmektir. Onların kendilerine çeki düzen vermelerini istemiştir. Luther, Alman halkını Türklere karşı sağlam duramamaları yönünde eleştirmiş “Böyle bir düşmanın güç ve kudretine karşılık, biz bütün Almanlar, tembel tembel geniş getiren dişi domuzlar gibi işsiz güçsüz dolaşüyor, oburca tıkınıyor, hayvan gibi yiyor, içiyor(...)hiçbir şeyi ciddiye almıyoruz(...)”⁴¹⁰ diyerek tepki göstermiştir. Özellikle de ruhban sınıfını yermiş, onları, Türklere bile aşağılık olarak değerlendirmiştir. Ortaçağ sonlarında Mesih beklentisi tüm Avrupa toplumunda hayli ilgi gören bir konu olmuştur. Zamanında Wycliffe, Hus gibi isimler de Deccal ve Mesih hakkında yorumlamalarda bulunmuşlardır. Hıristiyan eskatolojik inancına göre “Deccal” gelecek ve hemen onun ardından da Mesih yeryüzüne dönecektir. Mesih’in gelişiyle de huzur dolu bir saadet dönemi başlayacaktır. Luther, Türkleri bahsi geçen “Deccal” olarak yorumlamıştır.⁴¹¹ Zaman zaman Hıristiyan ruhban sınıfını Deccal olarak görmüş, Türkleri de onların yardımcıları olarak tasvir etmiştir. Ancak bazen de Türklere direkt Deccal olarak bahsederek zihin karmaşıklığı yaşamış gibi gözükmektedir. Luther’e göre Türklerin ayak sesi Mesih’in habercisidir. Luther, yazdığı birçok metinde ve eserde Papa ile Türkleri özdeşleştirmeye çalışmış ve bazı karşılaştırmalar yapmıştır. Luther’in Kilise ile olan hizipleşmesinde Luther’i destekleyen Osmanlı Devleti’ne karşı Luther Türkleri “Papacı” olarak tanımlamıştır. “(...)Türk de Papacıdır(...)Çünkü Hıristiyanlığı ve onun idaresini bozmayı, evliliği yok etmeyi günah saymıyor. Türk’ün şiddet ve

⁴⁰⁹ Sarah Henrich, James L. Boyce, “Martin Luther- Translations of Two Prefaces on Islam”, *Word & World*, C.16, S.2, (Spring.1996), s. 259.

⁴¹⁰ Hikmet Tanyu, “Martin Luther’in Türkler Hakkındaki Sözleri”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C.24, S.1, (1981), s.160.

⁴¹¹ Tanyu, “Martin Luther’in Türkler Hakkındaki Sözleri”, s. 157.

kılıçla yaptığı bu üç şeyi Papa da ikiyüzlülükle yapıyor.”⁴¹² “...Türk herkesi kendi inancında özgür bırakıyor. Bunu Papa yapmıyor, bilakis kendi şeytani yalanlarını tüm Hıristiyanlık dünyasına empoze ediyor. Bu durumda Papa'nın ordusunun verdiği maddi ve manevi zarar, Türklerinkinin on katıdır...”⁴¹³

Luther'in Kilise'ye yönelttiği bu şiddetli eleştiriler zamanla Katolik dünyasının da kendi içinde bir “karşı reform” yaparak bazı düzenlemelere gitmelerine sebep olmuştur.⁴¹⁴

XVI. Yüzyıl ile okunmaya başlanan kitaplar, din kurumlarına yöneltilebilen eleştiriler, sekülerlik istekleri, kamusal alanın dinden ayrı düşünölmeye başlanması Batı dünyasında devrim niteliğinde gelişmelere sebep olurken İslam dünyasının içine girdiği gerileme dönemiyle beraber Türk ve İslam imajına karşı bir özgüvensizliğe evrilmeye başlamıştır. Avrupa'da deizm, materyalizm, kapitalizm, pozitivizm gibi felsefi akımlar ilgi görmüş din ve devletin iç içe olduğu İslam Devletleri kendilerini Avrupa kimliğine göre tanımlamaya başlamışlardır. Reform, insanlığı, Batı-Doğu, medeni-öteki, Avrupalı-Asyalı gibi içinden çıkmanın zor olduğu kimlik tanımlamalarıyla baş başa bırakmıştır.⁴¹⁵

1.2 TÜRKLERLE SAVAŞ HAKKINDA

Türklerle savaşıma konusunda fikir beyan etme ve eserler kaleme alma ihtiyacı Haçlı Seferleri neticesinde doğmuştur. Uzun yıllardır Türk askerleriyle mücadele eden Papa önderliğindeki Haçlı birliklerinin bu mücadelesi Luther'in de ilgi alanına girmiş veya girmek zorunda kalmıştır. Luther, Kilise'nin toplum üzerindeki baskısı ve yaptığı yanlış uygulamaları eleştirirken aynı zamanda dini bir kurum olan Kilise'nin savaşımlara olan müdahalesini de şiddetle eleştirmiştir.⁴¹⁶ Ona göre iki krallık vardır. Tanrı krallığı ve dünya krallığı.⁴¹⁷ Luther'in iki krallık düşüncesi aslında Pavlus ile beraber ortaya çıkan ve Yuhanna İncilinde de var olan bir düşüncedir. O, Kilise'yi Tanrı krallığı ile bağlı görmüş ve dünya krallığını idare etmeye çalışmasını küstahlık addetmiştir. Dünya krallığının sahibine teslim edilmesi gerektiğini, savaşımlardan ve idareden yalnızca Kralın sorumlu olması gerektiğini

⁴¹² Canveren, “Martin Luther'in İslam ve Türkler Hakkındaki Değerlendirmeleri”, s. 157.

⁴¹³ Hagemann, *a.g.e.*, s. 15.

⁴¹⁴ Erbaş, *a.g.e.*, s. 178.

⁴¹⁵ Erbaş, *a.g.e.*, s. 179.

⁴¹⁶ Köftürcü, “Martin Luther ve Osmanlı Devletiyle İlişkileri”, s. 65.

⁴¹⁷ Olgun, *Luther ve Reformu Katolisizm'i Protesto*, s. 166.

söylemiş ve onlara tam itaatin gerektiğinin altını çizmiştir. Luther'e göre kötü yönetim, Krallık tarafından alınan kötü kararlar kaostan her halükarda iyidir.⁴¹⁸

Kılıcın, İsa ile asla bağdaşmadığını düşünen Luther, Kilise'nin ve din adamlarının savaşlarda yer almaması gerektiğini hatta özellikle savaştan kaçınması gerektiğini belirtmiş ve bunu İsa'nın şu sözleriyle açıklamaya çalışmıştır: "Kötüye karşı direnmeyin... Size karşı davacı olup mintanınızı almak isteyen abanızı da verin."⁴¹⁹ Bu yüzden mevcut Türk tehlikesine karşı Luther'in başlardaki tutumu onlarla savaşmama üzerine olmuştur. O, Hıristiyan heretik hareketlerle yeterince mücadele edildiğini ve insan kaybedildiği, bir de Muhammed'in dini için kaybedilmemesi gerektiği çağrısında bulunmuştur. Luther, bütün olup bitenleri Hıristiyan merkezli düşünme eğiliminde olmuş Türkleri yalnızca Hıristiyanlar ile Tanrı arasındaki iletişimin bir aracı olarak görmüştür. Türkler, Tanrı'nın Hıristiyanlara cezasıdır ve buradaki amaç Hıristiyanların daha iyi müminler olmalarını sağlamaktır. Bu yüzden Türklere karşı boyun eğmek ve Tanrı'dan gelen bir mesaj olarak kabullenmek gerektiğini düşünmüştür.⁴²⁰ Ta ki, Türk tehlikesi Alman sınırlarına dayanana kadar. Türk tehlikesine bizzat şahit olmaya başlayan ve kendisini destekleyen prenslerin de, savaşmama düşüncesine karşı çıkmalarıyla desteğini kaybedeceğini düşünen Luther, 1529'da "Türklere Karşı Savaş Hakkında" risalesini kaleme almıştır.⁴²¹

Luther'in savaşlar hakkındaki fikirlerinde yaşadığı bu keskin dönüşüm sonucu daha önceki beyanlarıyla hiçbir uyumluluk arz etmeyen vaazlar ortaya çıkmıştır. O, artık eleştirdiği Kilise gibi insanları kötü Türklere karşı nasıl savaşmaları gerektiğini vaaz eden bir başka din adamı haline gelmiştir. Savaşan kimselerin askerler olması gerektiğini düşünmesi nedeniyle Kilise ile farklı olduğunu iddia etse de kendisi bir din adamı olarak insanlara savaş ile ilgili vaazlar vererek çoktan dünya krallığına müdahale etmiştir.

Luther, askerlerin Mehmetlerle olan mücadelesini kutsal bir mücadele olarak görmüş bunun para hırsıyla ya da öç almak için yapılmaması gerektiğini

⁴¹⁸ Martin Luther, Jean Calvin, *Seküler Otorite Sivil Yönetim*, çev. İsmail Hakkı Yılmaz, Pinhan Yayıncılık, 2016, ss. 71,72.

⁴¹⁹ Luther, Calvin, *a.g.e.*, s. 68.

⁴²⁰ Er, *a.g.e.*, ss. 143,144.

⁴²¹ Hakan Olgun (ed.), *Teolojik Uyum Sorunu Luther ve İslam*, Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008, ss. 21,22.

belirtmiştir.⁴²² Ancak Kilise'nin Haçlı Seferlerini tamamen endüljanslardan elde edilecek gelirlere dolaylı düzenlediğini düşünerek kutsal gayenin dışında olduklarını savunmuştur.⁴²³

Luther Türklere karşı birleşme yönünde verdiği vaazlarda, onlara karşı savaşmayı şeytanın hizmetkârına karşı savaşmakla eş değer görmüş bu yüzden bu uğurda ölen kimselerin şehit hükmünde olacağını bildirmiştir. Ona göre, “Yuhanna'nın Vahyi'ndeki ‘sizin üstünüze bir kılıç getireceğim... ulusların en kötüsü, sizin evlerine sahip olacak’ sözleri, Türklerle gerçekleşmiştir.”⁴²⁴ Vaazlarında, Türklük ve Müslümanlığı, yıkım, kılıç, katil, eşkıya, haydut gibi kelimelerle yan yana kullanmış, onları bu kavramlar üzerinden tanımlamıştır. Türklerin savaş meydanlarında “Allah'tan başka ilah yoktur” nidaları atmalarının altında şeytanı da bir ilah kabul ettikleri⁴²⁵ sonucunu çıkararak Luther, Türkler aleyhine propagandalar yapmaktan çekinmemiştir. O, Osmanlı'nın Viyana kapılarındaki yenilgisini ve oradaki kamplarda yaşadıkları kıtlığı Tanrı'nın işi olarak yorumlamış, aynı zamanlarda Almanya'ya yaptıkları seferlerde de önemli başarılar elde edememelerini kendilerine Tanrı'nın yardımı olarak görmüştür.⁴²⁶ O dönemde İran taraflarındaki başka bir güç olan Perslerin 1539'da Türklere karşı kazandıkları galibiyetleri de Luther sevinçle karşılamış ve onları takdir etmiştir. Halka vaazlarda bulunurken en büyük düşman olarak gördüğü Deccal Papa'yı ve Kilise'yi de eleştirmiş vaazlarında onlara da elbette yer vermiştir. Ayrıca bazen dünya krallığından sorumlu olan prensleri de Tanrı krallığına karışmamaları yönünde uyarılmış onların Türklere karşı daima uyanık davranmaları gerektiğini yoksa kurnaz Türklerin Hıristiyanlığın hem dünya hem de Tanrı krallığına zarar vereceği çağrısında bulunmuştur. Luther, Türklerin fetihlerini savaş isteği ve kılıç sevdası diye değerlendirirken İsrail oğulları ve Hıristiyanları Tanrı adına savaşmamakla eleştirmiştir. Özellikle de Almanlardan bazılarının Türk egemenliği altına girmeye sempatiyle bakması karşısında Luther, “Böylesi bir halkla, Türk'e karşı savaşmak çok zor olacak.”⁴²⁷ diyerek yaşadığı hayal kırıklığını ifade etmiştir.

⁴²² Olgun, *Teolojik Uyum Sorunu Luther ve İslam*, s. 33.

⁴²³ Olgun, *Teolojik Uyum Sorunu Luther ve İslam*, s. 25.

⁴²⁴ Mullett, “Luther: Tutucu mu, Devrimci mi?”, s. 25.

⁴²⁵ Olgun, *Teolojik Uyum Sorunu Luther ve İslam*, s. 49.

⁴²⁶ Luther, “Table Talk”, s. 229.

⁴²⁷ Olgun, *Teolojik Uyum Sorunu Luther ve İslam*, s. 63.

Luther, Türklere karşı savaş hakkında risalesinde Tanrı biz samimi Hıristiyanları, Müslümanlar ve onların ortakları Kilise yoluyla Sodom ve Gomoro'ya yaptığı gibi cezalandırıyor⁴²⁸ yorumlarında bulunmuş ve “(...)efendimiz İsa Mesih yardım etsin ve (...)hem Türk'ü hem de papayı bir darbeye yere yıksın ve bizi bütün günahlardan ve kötülüklerden korusun. Âmin.”⁴²⁹ diyerek sözlerine son vermiştir.

1541 yılında Luther, tekrar Türklere karşı bir vaaz vermeye çağrılmış ve o, “Türklere Karşı Duaya Çağrı” isimli risaleyi hazırlamıştır. Bu metinlerde Luther, kendi sözünü Tanrı sözüyle eş tutmuş, bazen kendisinden bir peygamber olarak bahsetmiş⁴³⁰ ve çoğu zaman Alman halkı ile kendisi arasında adeta koyunları güden bir çoban olduğu benzetmesinde bulunmuştur.

Luther'den bu yana Türkler ve Müslümanlar hakkındaki genel kanının pek değiştiği söylenemez. Bunun temel sebebi Avrupa'da tarihi verilerin eksik veya taraflı ele alınıyor olmasıdır. Luther öncesinde nasıl ki Türkler, zinakar, putperest, işgalci olarak anılmışsa ve nasıl ki Luther döneminde de onun ırkçı söylemlerine maruz kalındıysa günümüzde de İslam terör dini olmakla, gelişime ve ilerlemeye engel olmakla suçlanmaktadır. Mesnetsiz ve tutarsız birçok açıklama hala objektif verilermişçesine saklanmaktadır. Öyle ki, Türklerden bahsedilirken birden Mısırlılar denebilmiş, Fatih Sultan Mehmet'e sövülürken birden Kanuni'den bahsedilmiştir. Avrupa tarihi kayıtları bugün akıl almayacak isnatlarla doludur fakat ne yazık ki halen kabul görmektedir. “Sanayi Devrimi ilk burada başladı diye bir Avrupa tarihi anlayışı İngiltere tarihine nasıl indirgenemezse, dünya tarihi de sanayileşmenin ilk kez buradan yayılması hasebiyle Batı tarihine indirgenemez.”⁴³¹

2. YAHUDİLER

Ne gariptir ki, Eski Ahit'i kutsal kabul eden ve Musevi Peygamber İsa'ya tapan Batı medeniyeti tarihin çoğu döneminde Musevi Peygamber'in öcünü almak için Musevilerle mücadele etmiş, Musevi düşmanlığı yürütmüşlerdir.⁴³² Tarih içerisinde birçok defa şahit olunan Yahudi karşıtlığı, Luther ile başlayıp devam eden bir olgu

⁴²⁸ Luther, “Table Talk”, s. 229.

⁴²⁹ Olgun, *Teolojik Uyum Sorunu Luther ve İslam*, s. 78.

⁴³⁰ Olgun, *Teolojik Uyum Sorunu Luther ve İslam*, ss. 88-95.

⁴³¹ Marshall Hodgson, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*, çev. Ahmet Kanlıdere, Ahmet Aydoğan, 2. b., İstanbul: Vadi, 2018, s. 51.

⁴³² Giovanni Scognamillo, *Medeniyetler Çatışmasında Batı'nın İnanç Temelleri*, 1.b., İstanbul: Karakutu, 2002, s. 44.

değildir. Luther'den çok daha önceki yıllarda birçok felaketin müsebbibi olarak Yahudiler görülmüş ve buldukları yerlerden kovulmuşlardır. Kutsal Kitap'ta bahsi geçen Yahudi sürgünleri dışında Ortaçağ'da Yahudilerin toplumda istenmemesi ve sürgün edilmesi meselesi ilk olarak 1290 yılında İngiltere'de gündeme gelmiştir. Kral I. Edward (1239-1307) ülkesindeki Yahudilerin sürgün edilmesine karar vermiş⁴³³ ardından Yahudiler çeşitli Avrupa ülkelerine zorunlu göçler yaşamış ve buralarda kendilerinin Yahudi olduklarını gösteren simgeler taşımak zorunda bırakılmışlardır. Normalde halk arasında bir ayrışma görülmezken gelişen bu tavırların ardından Yahudiler, toplum içinde de hoş karşılanmayan kişiler olmuşlardır. Hükümetlerin geliştirdiği bu tutum insanların zihninde yalancı, hilekâr Yahudi önyargısını oluşturmuştur.

Doğulu medeni insan imajını yıkmaya yönelik yapılan saldırıların benzerleri Yahudilere de yapılmaya başlanmıştır. Onlar, Mağribiler ve Mısırlıların kaderini paylaşmış insan dışı farklı yaratıklar olarak resmedilmişlerdir. Nefret söylemleri ve dışlamalar kendini her alanda belli etmiş toplumsal ilişkilerden sanata, ekonomiden siyasete kadar Yahudilere karşı tedbirler alınmaya çalışılmıştır. Bu düşünceler yalnızca Katolik zihinlerde değil, Luther'den önceki reformcularda ve aydın olarak nitelendirilen birçok kimsede görülmüş ve açıkça propagandası yapılmıştır. Nitekim Erasmus, Yahudilerden nefretin kişiyi daha düzgün bir Hıristiyan yapacağını beyan etmiştir.⁴³⁴

XVI. yüzyıla gelindiğinde reformun ilk dönemlerinde Luther, Yahudileri kendi davasında yanına çekmeye çalışmıştır. Çünkü hem desteğe ihtiyaç duymuş hem de Yahudilerin bu yolla Hıristiyan olacakları umudunu taşımıştır. Sevgi dini Hıristiyanlık sloganıyla yola çıkan Luther, Yahudilerin, Hıristiyanların kardeşleri, kuzenleri olduğunu ifade etmiştir.⁴³⁵ Ayrıca, İsa'nın da Yahudi olarak doğduğunu, aralarında kan bağı olduğunu vurgulayarak bir yakınlık kurmaya çalışmıştır. Her fırsatta Kilise'ye karşı söylemlerde bulunan Luther, Yahudiler meselesinde de yine Katolikleri suçlamış onların Yahudileri hor görmesinin doğru olmadığını bu yöntemlerle hiçbir Yahudi'nin Hıristiyan olmayacağını belirtmiştir. Luther, Wittenberg'te iken yanına bir Yahudi'nin geldiğini ve bu kişinin vaftiz olarak

⁴³³ Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*, s. 294.

⁴³⁴ Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*, s. 296.

⁴³⁵ Peter Wiener, *a.g.e.*, s. 89.

Hıristiyan olmak istediğini, ardından Roma'yı ziyaret ettikten sonra Tanrı'nın bu günahkâr ve kötü Romalılara karşı ne kadar sabırlı olduğunu görerek vaftiz olduğunu dile getirmiştir.⁴³⁶ Ancak ne yazık ki bunlar Luther'i memnun edecek düzeyde din değiştirmeler değildir.

Reformun ilerleyen yıllarında Yahudilerden beklediği tepkiyi alamayan Luther, Yahudilere karşı kullandığı dili değiştirmeye ve onlardan öfkeyle bahsetmeye başlamıştır. Yahudiler, Hıristiyan olmayarak onu hayal kırıklığına uğratmışlardır. Luther, bütün heretikler için düşündüğü şeyi Yahudiler için de düşünmeye başlamış eğer onlar Hıristiyan olmuyorsa mutlaka şeytanla anlaşma içindeler diye düşünmüştür. Bu yüzden çevresindekilere bir Yahudi görmeleri halinde haç çıkararak onlardan hemen uzaklaşmaları gerektiğini öğütlemiştir. Luther, Yahudilere karşı tavrını İncil ile temellendirmiştir. Matta 3:7, 12:34, 23:33 ve Luka 3:7'de Yahudilerden engerekler soyu olarak bahsedildiğini hatırlatmıştır. Ayrıca İncil'i Almancaya çevirirken Luther oldukça özgün ifadeler kullanmış fakat yine de "Musa'yı öylesine Alman kılmak isterdim ki, hiç kimse onun bir Yahudi olduğundan kuşkulanasın!"⁴³⁷ diyerek onun Yahudiliği konusunda hayıflanmıştır. Çünkü Luther'e göre Yahudiler belirli bir yerleri olmadan kendilerine bir toprak bulacakları ümidiyle oradan oraya değişik coğrafyalara yayılan dünyanın en sefil halkıdır.⁴³⁸ Luther, Yahudilerin İbrahim'in soyundan gelmekle övündükleri ve seçilmiş oldukları gibi düşünceleri gülünç bulmuş Tanrı ile İbrahim arasındaki ahde tutunan Yahudilerin bu görüşlerine şiddetle karşı çıkmıştır. Luther, İncil'e gönderme yaparak İsa'nın da Yahudileri mabetten çıkarttığını söylemiş, Tanrı'nın dahi reddettiği bu dinsiz Yahudiler yıllarca devletsiz, hukuksuz, peygambersiz, tapınaksız dolaşır durmuşlardır⁴³⁹ diyerek alaya almıştır.

Luther, Yahudiler ve Türkleri, bazı inançları ve uygulamaları noktasında benzer görerek onlar arasında karşılaştırmalar ve genellemeler yapmıştır. İki din grubunu da teslis öğretisini anlayamamakla suçlamış, Yahudilerin ayrıca İsa'yı ve İncil'i kabul etmemeleri yönüyle her türlü kötü muameleyi hak ettiklerini düşünmüştür. Türkler ve Yahudilerin ortak olarak benimsedikleri sünnet olma, şarap içmeme, temizlik gibi

⁴³⁶ Luther, "Table Talk.", s. 228.

⁴³⁷ Mullett, "Luther: Tutucu mu, Devrimci mi?", s. 21.

⁴³⁸ Luther, "Table Talk", s. 224.

⁴³⁹ Luther, "Table Talk", s. 226.

konulardaki hassasiyetleri yönüyle eş değer görmüş,⁴⁴⁰ zaten diğer dinlerin yamalı bohçası olarak gördüğü İslam hakkındaki görüşlerini yinelemiştir. Bu yönüyle bakıldığında bu zamana kadar uygulanagelmiş Yahudi karşıtlığının Luther ile değişmediğini hatta daha da arttığını görmüş oluyoruz.

2.1 YAHUDİLERİN YALANLARI ÜZERİNE

Luther, Yahudilere karşı önu alınamaz kin ve nefretini 1542 yılında “On the Jews and Their Lies” isimli kitabıyla kaleme almıştır. Bu eser, bugünkü akademik dilden yoksun, açıkça nefret söylemleri içeren bir metin niteliği taşımıştır. Bu nedenle metinde yer alan bilgiler ve Yahudileri incitebilecek sözler o dönemin akademik anlayışı ve Hıristiyan tarih yazıcılığı çerçevesinde düşünülmelidir. Luther, yalnızca Hıristiyanlığın var olduğu ve bunun dışında ortaya çıkan bütün görüşlerin ve felsefelerin yanlış olduğu, hemen önlem alınması gerektiği anlayışıyla yetmişmiş bir insan olarak Yahudilere karşı tavrını bu ekseninde şekillendirmiştir. Bugünün anlayışı ve değer yargılarıyla bakıldığında oldukça absürt ve ırkçı gelebilecek söylemlerde bulunurken Luther, kâfire karşı yapılması gerekeni yaptığı motivasyonu hareket etmiştir.

Luther yazmış olduğu bu eserde özellikle Yahudilerin seçilmişlik fikrinin yanlışlığı üzerinde durmuştur. Bütün peygamberler onları kınayıp doğru yola erdirmeye çalışırken nasıl bu kadar gururlu olabildiklerini anlayamadığını söylemiştir. Luther, onların uzun süre sürgün hayatı yaşamalarını, Tanrı sözünü dinlememelerine ve Tanrı tarafından sevilmemelerine bağlamıştır. Musa'nın Yahudiler için çabasını da yersiz görmüş, Musa bıraksaydı da Yahudiler denizde boğulsalardı demiştir.⁴⁴¹

Luther, Yahudilerin, Tanrı'ya üç nimetten dolayı şükrettiğini yazmıştır. Birincisi, hayvan olarak değil de insan olarak yaratıldıkları için, ikincisi, kadın olarak değil de erkek olarak yaratıldıkları için ve son olarak da onların Yahudi olarak doğdukları için şükrettiklerini belirtmiştir.⁴⁴² Bu böbürlenmenin gereksizliğini Musa'nın şu sözleriyle kanıtlamaya çalışmıştır. Musa demiştir ki, kişi İbrahim'in ve kutsal kimselerin soyundan gelse bile övünemez. Aynı konuyu

⁴⁴⁰ Luther, “Table Talk”, s. 228.

⁴⁴¹ Martin Luther, “On The Jews and Their Lies”, çev. Martin Bertram, s. 4.

⁴⁴² A.yer.

Romalılara Mektup 'ta Pavlus da açıklamıştır.⁴⁴³ Pavlus: “Öyleyse neyle övünebiliriz? Hiçbir şeyle!(...) Çünkü insanın, Yasa'nın gereklerini yaparak değil, iman ederek aklandığı kanısındayız”⁴⁴⁴ demiş, Luther de fikirlerini bu sözlere dayandırmıştır. Luther ayrıca İbrahim'in soylu biri olduğunu ve ardından gelenler gibi övünmediğini ifade etmiş, Tanrı'nın da Adem ve çocuklarına “Siz topraksınız ve toprağa döneceksiniz” dediğini hatırlatmıştır. Ancak Yahudilerin kalpleri katılaştığı için anlamazlar demiştir.⁴⁴⁵

Luther'in değindiği ikinci konu, onların Mesih beklentisidir. Yahudilerin ataları, peygamberler ve İbranice Kitab-ı Mukaddes bile İsa'nın Mesihliğine işaret ederken⁴⁴⁶ ve Tanrı, Sina Dağı'nda Mesih'in geldiğini ve artık beklenmediğini söylemiş olsa da onlar hala geleceğini sanarak beklemeye devam ediyorlar diyerek birçok defa Yahudilerden aptallar diye bahsetmiştir.

Luther, sık sık Türkler ve Yahudiler arasında benzetmeler de yapmış eğer kendi Kilisemizde bu denli bir körlüğe şahit olmasam Türklerin ve Yahudilerin bu inatçılıkları, körlükleri beni şaşırtırdı diyerek Kilise'yi de yalancılar arasında zikretmiştir. Yahudilerin Kudüs'e gelip burada zengin, refah içinde ve mutlu yaşayacakları hayalini de Sarazenlerin (ötekileri tanımlamada çok genel kalıplar kullanan Ortaçağ Avrupa toplumu için, Sarazen demek Müslüman demektir)⁴⁴⁷ hayallerine benzetmiştir.⁴⁴⁸ Yahudiler ve Müslümanlar arasında bağ olduğu iması yeni değildir. Bu ima, daha önce Katolikler tarafından da yapılmış Luther'in başka yazılarında da dikkat çekmiştir. Örneğin Luther, Türkler ve Hıristiyanlar arasındaki savaşta bir Yahudi'nin Hıristiyan ordusuna ihanet ederek Türklere yardım ettiğini duyduğunda “bu hain sonsuza kadar cehennemde yanmalı” demiştir.⁴⁴⁹

Luther'in Yahudilerle olan problemi Türklerde olduğu gibi siyasi meseleler ya da savaşlar odaklı olmayıp daha çok teolojik eleştirilerden oluşmuştur. O, Yahudi inancına yönelik eleştirilerini şöyle ifade etmiştir: “Neden onların Talmudu ve din adamları Yahudi olmayan birini öldürmenin günah olmadığını yalnızca İsraili bir kardeşini öldürmenin günah olduğunu söylüyor? Bir Yahudi'nin, Yahudi olmayana

⁴⁴³ Luther, “On The Jews and Their Lies”, s. 6.

⁴⁴⁴ Pavlus'tan Romalılar'a Mektup 3: 27-28.

⁴⁴⁵ Luther, “On The Jews and Their Lies”, s. 7.

⁴⁴⁶ Luther, “On The Jews and Their Lies”, s. 26.

⁴⁴⁷ Gündüz, *Din ve İnanç Sözlüğü*, s. 333.

⁴⁴⁸ Luther, “On The Jews and Their Lies”, s. 45.

⁴⁴⁹ Luther, “Table Talk”, s. 231.

yönelik yeminini bozmasını da günah saymıyorlar. Yahudi olmayanlardan çalarak tefecilik yapan Yahudiler, kendilerini asil kanlı ve sünnetli azizler sayıyorlar. Onlar, dünyanın soyluları bizse onların köleleri.”⁴⁵⁰ Luther Yahudi karşıtı cümlelerine şöyle devam eder: “Hıristiyanlar gerçek bir Yahudiden daha öldürücü bir zehire ve korkunç bir düşmana sahip değildir. Yahudiler uğursuz yılan ve küçük şeytandır.”⁴⁵¹ Luther, Yahudilerdeki tefeciliğin onların hahamlarından kaynaklandığını savunmuştur. Ona göre, hahamlar Yahudilere hırsızlığı öğretir. Bu yüzden bir Hıristiyan Yahudi’yle herhangi bir ilişki içinde olmamalıdır hatta onlar Alman halkı için bir bela olduğundan onların öldürülmesinde bir sakınca yoktur.

Luther, Yahudilerle mücadelenin yollarını da açıklamış bunları sekiz temel madde ile özetlemiştir.

- 1.)Onların sinagogları içinde herhangi bir şey kalmayınca kadar yakılmalıdır
- 2.)Alman toprağının efendisi olmadıklarını anlamaları için evleri de yakılmalı yine yersiz yurtsuz bırakılmalıdırlar.
- 3.)Kutsal kitaplarına ulaşmaları engellenmelidir.
- 4.)Hahamların ders vermeleri ve diğerleriyle iletişime geçmeleri yasaklanmalıdır.
- 5.)Seyahatlerine yasaklar getirilmelidir.
- 6.)Tefecilikle para kazanmalarına engel olunmalı onların da diğer herkes gibi alın teriyle para kazanmaları sağlanmaya çalışılmalıdır.
- 7.)Tefecilikten kazandıkları parayla aldıkları bütün kişisel eşyalarına da el konulmalıdır.
- 8.)Bunları yapmazlarsa tüm mal varlıkları ellerinden alınarak sürülmelidirler.⁴⁵²

Avrupa tarihine bakıldığında bu çözüm önerilerinin ve daha fazlasının Avrupa’nın çeşitli bölgelerinde uygulandığı gözlenmiştir. Örneğin, Toulouse şehrinde Yahudiler arasından seçilen bir kimsenin belirli günlerde piskopos tarafından tokatlanmak için Katedrale gitmesi gerekmiştir.⁴⁵³ Yine Beziehers’te yaşayan halk orada ikamet eden Yahudilerin evlerini bazı günlerde taşlama hakkına sahip olmuştur.⁴⁵⁴

⁴⁵⁰ Luther, “On The Jews and Their Lies”, s. 53.

⁴⁵¹ Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*, s. 300.

⁴⁵² Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*, s. 301.

⁴⁵³ Er, *a.g.e.*, s. 152.

⁴⁵⁴ Er, *a.g.e.*, s. 152.

2.2 LUTHER'İN İZİNDE ANTİSEMİTİZM

Bugün antisemitizm olarak adlandırdığımız Yahudi düşmanlığı ve nefret söylemleri, “antisemitizm” kavramıyla ifade edilmeye başlamadan önceki tarihlerde de görülmüştür. Bunun elbette Katoliklerin yol açtığı bir alt yapısı olsa da Yahudi düşmanlığı en büyük ivmeyi reform süreci ve ardından Protestanların destekleri sayesinde kazanmıştır. Protestanlar, Luther'in söylemleri doğrultusunda hareket etmiş ve birçoğu Yahudi karşıtlığında Hitler gibi bir diktatör ile ortak hareket etmiş, onu desteklemiştir. Luther üzerine araştırmalar yapmış olan Amerikalı tarihçi Roland Bainton ise “Here I Stand A Life of Martin Luther” isimli eserinde Luther'in Yahudi karşıtı olmadığını veya bunu ırkçılık adına yapmadığını söyleyerek biraz daha yumuşatma yoluna gitmiştir. Aslında Luther'in bunu ırkçılık adına yapmaması ihtimali göz ardı edilecek bir söylem de değildir. Luther her ne kadar Hitler'e yol göstermiş ve aynı nefreti gütmüş olsa da onların Yahudi düşmanlıklarının sebebi birbirlerinden biraz farklı görünmektedir. Luther'in Yahudi düşmanlığı onların teolojik düşünceleri ve Hıristiyanlığa geçmeme inatları olarak özetlenirse, Hitler'in yürüttüğü antisemitizm ırk odaklı olmuş dini bir düşmanlık pek göz önünde bulundurulmamıştır. Bunun yanında Hitler'in dini olarak Yahudi karşıtı düşündüğü tek nokta İncil'de bahsi geçen ve Luther'in de daha önce üzerinde durduğu onların tefeciliğinin İsa tarafından bile engellenmiş olmasıdır. Hitler, Yahudileri ezelden beri tefecilikle uğraşmakla, buldukları bölgenin ekonomisini zarara uğratmakla suçlamış bunu İsa'nın Yahudileri kovması örneği ile desteklemiştir. Zaten Hitler'in din adına konuştuğu kısımlar sadece kendi iddialarını delillendirmek istediği zamanlar olmuştur. Böylece din merkezli hareket eden insanları da kendi davasında yanına çekmek istemiştir. Hatta Hitler daha da ileri giderek İsa'nın bir Yahudi değil, Aryan olduğunu söylemiştir.⁴⁵⁵ Bunu Luther bile iddia etmemiş fakat tamamen ırk merkezli düşünen ve Aryan olmayanları dışlayan bir kafa yapısı için İsa'ya Aryandır demek garip görünmemiş olsa gerektir. Hitler'in hangi dine mensup olduğu bile net değilken Luther ile aynı motivasyonu taşıdıklarını söylemek doğru olmaz fakat Hitler'in Luther'i çok sevdiği ve insanları coşturmak adına yaptığı konuşmalarında Luther'den sıkça bahsettiği bir gerçektir. Luther gibi dindar bir Hıristiyan yanında Hitler, İsa'yı sadece Yahudilere karşı mücadele eden önemli bir kimse ve

⁴⁵⁵ Wiener, *a.g.e.*, s. 136.

Hıristiyanlık diniyle ilgili de, insan hatalarından oluşan bir din ve hasta kafaların icadı şeklinde nitelemelerde bulunmuştur.⁴⁵⁶ Hıristiyanlığı ve İsa'yı, ikisi de anlamak istediği gibi anlamış Luther bunu, yaptığı İncil çevirileriyle sağlamlaştırırken Hitler de İsa'yı Yahudi düşmanı ve Aryan göstererek yapmıştır.

Luther, Yahudi düşmanlığını dini temellere dayandırmış olsa da onun da içten içe Hitler kadar bir Alman milliyetçisi olduğu unutulmamalıdır. “Ben sevgili Alman halkım için doğdum, onlar için öleceğim!”⁴⁵⁷ diyen Luther adeta yaptığı reformu bile Alman halkının hizmetine sunmuştur. Diğer reformcular gibi bunun dünyada ses getirmesini sağlamak yerine Alman halkının kurtuluşuna adanmıştır. Öyle ki, bazı söylemlerinde o Katolikleri İtalyanlar, Luteranları da Almanlar olarak tanımlamış ve reformu İtalyanlara karşı bir mücadele olarak sunmuştur. Almanları herrenvolk (efendi sınıfı) olarak gören⁴⁵⁸ Luther'in, Yahudilerle anlaşmazlığı onların da aynı şekilde kendilerini efendi olarak görmelerinden kaynaklanan bir güç savaşına dönüşmüştür denilebilir. Bir taraf seçilmişlik iddiasında bulunarak Yahudi olmayı öncelerken, diğer taraf da Aryan bir Hıristiyan olmayı öncelmiştir. Luther'e göre Kilise karşıtı Protestanlar hep öncelikli olmuş, bunlar arasında da Alman Protestanlar diğerlerine göre daha öncelikli olmuştur. Alman halkının Aryan olmayı önceleyen iyi bir lidere ihtiyacı olduğunu söyleyen Luther, yüzyıllar öncesinden Hitler'i tarif etmiş gibidir.

Hitler, Yahudilerin sürgünde görülmesi ve onlara bu yüzden acınması fikrine karşı çıkarak onlarınkinin bir diasporadan ziyade gönüllü olarak topluma entegre olduklarını ve oradaki insanları bu yolla sömürebildiklerini ifade etmiştir. Yahudi nereye yerleşmişse, Yahudi'yi kabul etmiş olan millet yok olmaya mahkûmdur demiştir.⁴⁵⁹

Luther düşünüldüğü gibi akli önceleyen ve Kilise'yi bu yönde eleştiren bir adam olmamakla beraber akla karşı mesafeli durmuş hatta Müslümanları bu yüzden eleştirmiştir. Bu yüzden ki Nietzsche, Luther'i, “akla karşı barbar” olarak tarif etmiştir.⁴⁶⁰ Yönetimi savaflara teşvik etmiş, sınıflar arası fark olması gerektiğinin daima altını çizmiştir. Luther'in bütün bu düşünceleri Hitler gibi siyasi kişilere

⁴⁵⁶ Wiener, *a.g.e.*, s. 130.

⁴⁵⁷ Wiener, *a.g.e.*, s. 100.

⁴⁵⁸ A.yer.

⁴⁵⁹ Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*, s. 305.

⁴⁶⁰ Wiener, *a.g.e.*, s. 120.

ilham olsa da en büyük etkiyi kendi dindaşları üzerinde yaratmıştır. Ardından gelen takipçileri Yahudi karşıtlığını sürdürmüş bunun dışında bugün halen varlığını devam ettiren fundamentalist grupların oluşmasına yol açmıştır. Bugün en aşırı gruplar olarak nitelendirdiğimiz Hıristiyan hareketler genelde Protestan mezhebine bağlı hareketlerdir. Bu hareketler, Amerika Protestanlığı olarak tanınmış olsa da birçok bölgede etkisini hissettirmiştir. Kutsal kitaba bağlı olduklarını ve günümüz bilimi ile kutsal kitapların yorumlanamayacağını savunan⁴⁶¹ bu militan gruplar evanjelik fikirlerin ilhamını Luther'den almışlardır.

Hitler de Yahudi nefreti ilhamını Luther'den almış hatta bazen Luther'in cümleleriyle fazlasıyla benzerlik içeren cümleler kurmuştur. İkisi de Yahudilere dair tanımlamalar yaparken hakaret vari cümleler kurmaktan çekinmemiştir. Luther "Yahudiler kötü kokarlar."⁴⁶² derken Hitler de aynı tespiti "Kavgam" isimli kitabında belirtmiş Yahudilerin kokusunu duydukça bunaldığını ve onların pis kıyafetler içinde kaba insanlar olduklarını yazmıştır.⁴⁶³ Luther de Hitler de bir nevi Hıristiyanlığı Almanlaştırmaya çalışmış İncil'i de buna uygun olarak yorumlamışlardır. İsa'nın Ortadoğu topraklarıyla olan ilişkisini ve Yahudi kimliğini görmezden gelmeyi tercih etmişlerdir. Hitler, Luther hayranlığını gizlememiş ve onu, Almanların en büyük kahramanlarından biri olarak anmıştır. Hitler'in Yahudilere yönelik en geniş çapta başlattığı katliamın Luther'in doğum gününe denk gelmesi ona olan saygısına bağlanmıştır.⁴⁶⁴

Bütün bu katliamlar ve soykırımlar yaşanırken Alman halkının etkin bir karşı duruş göstermemesi hatta yönetimi desteklemeleri Alman halkının oldukça milliyetçi olmasından kaynaklanmıştır. Öyle ki onlar, Luther'in yönetime kesin itaati zorunlu tutmasını kendilerine ilke edinmişler ve bir diktatör yönetimi dahi olsa dini liderlerinin sözünden çıkmayı doğru bulmamışlardır. Luther, en kötü yönetime bile boyun eğilmesi gerektiğini belirttiği için Alman halkının Hitler karşısında bir tavır sergileyememiş olması olasıdır. Örneğin, Alman filozof Immanuel Kant, halkın devlete karşı gelmesini asla meşru görmemiş en kötü yönetim altında dahi bu

⁴⁶¹ Ali İsra Güngör, *Evanjelikler*, 1. b., İlgü Kültür Sanat Yayınları, 2016, s. 28.

⁴⁶² Wiener, *a.g.e.*, s. 91.

⁴⁶³ Adolf Hitler, *Kavgam*, 2. b., İstanbul: Uğur Tuna Yayınları, 2016, s. 80.

⁴⁶⁴ Olgun, *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*, s. 305.

muameleye sabredilmesi gerektiğini savunmuştur.⁴⁶⁵ Bir diğer Alman filozof Hegel, “Devlet Tanrı’nın dünyadaki resmi işleyiştir”⁴⁶⁶ diyerek Alman bilincine yön vermiştir.

Hitler Yahudileri sadece ekonomi ya da siyaset alanında eleştirmemiş medyada, sanatta var olmalarından dahi rahatsızlık duymuştur. Estetik adına ortaya koydukları şeyleri çirkinlik, bayağılık olarak tanımlamış tiyatrodaki faaliyetlerine budalalık demiştir.⁴⁶⁷ Alman toplumu içinde bir azınlık olmalarına rağmen medyayı ele geçirdiklerini ve çarpıttıklarını söyleyerek öfkesini büyütmiştir.

Luther ve Hitler arasındaki bu ilişkiler ve benzerlikler göz önünde bulundurulunca Luther’in Hitler’e ilham olduğu, Luther’i anlamadan Hitler’in anlaşılamayacağı ve Luther’in Nasyonal Sosyalist Harekete katkısı olduğu bir gerçek olsa da genel olarak antisemitizmin temelini attığını söylemek mümkün görünmemiştir. Önceden de belirtildiği gibi ikisinin Yahudi düşmanlığı ırksal ve teolojik düşmanlıklar şeklinde temayül etmiştir. Bugün Yahudiler ve Müslümanları tarif etmek için “heretik” kelimesi seçilmese de tarihsel olarak bakıldığında bu iki topluluk Avrupa tarihinin heretikleridir ve yankıları günümüze kadar devam etmiştir.

⁴⁶⁵ Wiener, *a.g.e.*, s. 107.

⁴⁶⁶ A.yer.

⁴⁶⁷ Hitler, *Kavgam*, s. 81.

SONUÇ

Hıristiyanlık dünyası içinde kullanılagelmiş bir kavram olan “heretiklik” bazı yazarlar tarafından yalnızca Hıristiyanlar arasında ortaya çıkan sapkın görüşler olarak yer bulmuş olsa da kimi araştırmacılar ve yazarlar bu kavramı Hıristiyanlık çizgisi dışındaki bütün insanlar için kullanmıştır. Özellikle Batı’nın tarihi ele alış şekline bakıldığında görülecektir ki Batı Medeniyeti kendi kimliğini başka kimlikler üzerinden tanımlama yolunu tercih etmiştir. Bu öteki kimlikler Hıristiyanlığın kurulduğu ilk dönemlerde İsa’nın tabiatı, teslis inancı ve Meryem hakkında Konsil kararları dışında fikir beyan eden Ariusçular, Ebionitler gibi gruplardan oluşmuştur. Daha sonra ise Roma Devleti’nin Hıristiyanlığı resmi din ilan edişiyile Hıristiyanlığın kurumsallaşması sağlanmış ancak belli bir merkeze sahip olmayan Hıristiyanlık, böyle büyük topraklarda yayılmasının ardından farklı yorumların ve düşüncelerin bünyesine girmesine karşı koyamamıştır. Bu çalışma neticesinde ulaşılan sonuçlardan ilki, Hıristiyanlıkta ortaya çıkan ayrışmaların Hıristiyanlığın bir din olarak kurumsallaşmasıyla başlamış olduğu gerçeğidir. Konsillerde alınan kararlar doğrultusunda Roma İmparatorluğu’na paralelliği gözetilerek bazı görüşler Hıristiyanlıktan dışlanmış ve bazı kimseler de aforoz edilmiştir.

İlk büyük çapta bölünme 1054 yılında sonu gelmez bölünmelerin başlangıcı olarak Ortodoksluğun bir mezhep olarak tanınmasıdır. Bu bölünme ile Hıristiyanlar ilk kez bazı din adamlarının yanılabilirliğini, dini konularda farklı düşüncelerin meydana gelebileceğini görmüşlerdir. Ardından Ortodoks dünyasının coğrafi bakımdan Doğu kültürleri ve dinlerine daha yakın olmalarının da etkisiyle geliştirdiği bazı farklı inanç grupları ortaya çıkmaya başlamıştır. Bu gruplar Maniheizm başta olmak üzere çeşitli birçok fikirden beslenmişler ve Hıristiyan teolojisini bu fikirlerle yorumlamışlardır. Böylece senkretik anlayışlar da gelişme göstermiş, başta Ortodokslar içerisinde baş gösteren bu durum daha sonra sürgünler vasıtasıyla Batı toplumlarına da taşınmıştır. Ancak heretikliğin ilk çıkış noktası olarak yalnızca Ortodoksları göstermek konuya oldukça dar bir açıdan bakmak demek olacaktır. Maniheizm etkisiyle oluşmuş olan inanç grupları Doğu etkisi taşısa da Batı içinde de Yunan felsefesi sonucu oluşan farklı anlayışlar, Haçlı Seferleri sonrası Müslüman filozoflardan gelen İslami kelam konuları Katolik dünyanın baş etmesi gereken birçok soru ortaya çıkarmıştır.

Ulaşılan önemli sonuçlardan diğeri, “heretik” kelimesinin yüzyıllar içerisinde anlam değişikliğine uğramış olmasıdır. İlk olarak “Hristiyanlık içinde genel kabul gören görüşe karşıt görüş” olarak tanımlanmış ve genel kabul gören görüş de Katoliklik olarak ifade edildiğinden Katoliklik dışındaki Hristiyan akımlar kastedilmiştir. Daha sonra ise Katoliklik ile Kilise eş görülmüş Kilise’ye yöneltilen herhangi bir eleştiri, gnostik-düalist özellikler taşıma, toplumsal ve siyasi noktada Kilise ile ters düşmek de heretik olarak ilan edilmek için yeterli olmuştur. XVI. Yüzyıl’da reform hareketinden sonra ise, Hristiyanlık içerisinde hali hazırda iki büyük kopuş yaşandığından mezhep farklılıkları kabul edilmiş fakat bu defa da diğer dinlere mensup kişiler özellikle de Protestanlar tarafından heretik olarak kabul edilmişlerdir.

Doğu’da Pavlikanlar ile başlayan heretik avı Balkanlarda Bogomiller ve Batı’da ilk kez büyük çapta heretik mücadelesi olarak görülen Katharlar ile devam etmiştir. Bu heretik hareketlerin benzer noktaları olduğu kadar farklı noktaları da olmuş fakat hak ve batıl, iyi ve kötü, doğru ve yanlış penceresinden durum analizleri yapan Katolik dünya için hepsi aynı kavram içine sığdırılmıştır. Onlar, şeytan ile işbirliği yapan, İsa’ya söven putperestlerdir ve onlar için en uygun ceza yakımları olacaktır.

Bunun yanında herhangi bir yeni inanç sistemiyle ortaya çıktığını iddia etmeyen bazı kimseler de Kilise’nin heretik kovuşturmacasından payını almıştır. Bunlar arasında Haçlı Seferleri sırasında güçlerinden yararlandıkları Mabet Tarikatı Şövalyeleri ve cadılar olarak ifade ettikleri ve çoğunluğu kadınlardan oluşan insanlar vardır. Bu gruplar Pavlikanlar, Bogomiller veya Katharlar gibi farklı inançları savunmamışlar ancak siyasi ve toplumsal bazı olumsuzlukların müsebbibi olarak görülmüşlerdir. Mabet Tarikatı Şövalyelerinin zenginliği ve krallarla ilişkisi onların heretik olarak suçlanmalarına neden olurken cadılar da hastalıklardan, doğal afetlerden sorumlu tutulmuşlardır. Bu kimselere karşı kesin bilgiler edinebileceğimiz kaynaklar maalesef sınırlı olduğundan onların gerçekten heretik inançlara sahip olup olmadıkları tartışmalı bir mesele olsa da kurunun yanında yaşın yandığı da aşikârdır. Örneğin şövalyelerin inançlarına dair bilgiler onların düşmanlarının aktardıklarıyla sınırlı olduğundan onların Kathar oldukları, Müslümanlardan etkilendikleri ya da Hristiyan inancı doğrultusunda yaşadıkları

söylentileri, söylentiden öteye geçmemiştir. Yine cadılar için de birçok şifacı kadının cadı ve büyücü muamelesiyle toplumun iç huzurunu sağlamak amacıyla öldürüldükleri olasıdır.

Ortaçağ Avrupası'nın yüz karası olarak anılan Engizisyon mahkemeleri ise heretiklerin kaçınılmaz sonu olmuştur. Heretik kovuşturmasının yapıldığı bu yıllarda yalnız Hıristiyanlık içindeki sapkın fikirler değil, Hıristiyanların ele geçirdiği bölgelerde yaşayan diğer dinler de heretiklere uygulanan yargılama ve infazlardan sorumlu tutulmuşlardır. Bu muamelelere tabi tutulan Müslüman ve Yahudiler başta adı engizisyon ile özdeşleşmiş olan İspanya olmak üzere çeşitli bölgelerde özellikle yakılma olmak üzere daha farklı şekillerde de cezalandırılmışlardır. Yargılamalar, göstermelik olmaktan öteye gitmemiş suçlamalara maruz kalan insanlara kendilerini savunma imkânı verilmemiştir. Benimsedikleri dinlerden dolayı öldürülen bu insanlar için en iyi seçenek sürgün olmuştur.

İlerleyen yıllarda da durum değişmemiş üniversite profesörleri, bazı tarikat liderleri ve din adamları Katolik öğretiye aykırı düşünceler üretmekten, halkı yanlış fikirlere sevk etmekten suçlu bulunmuşlardır. İngiltere'de John Wycliffe, Bohemya'da Jan Hus, İtalya'da Savonarola gibi isimler Kilise'ye karşı gelmekten cezalandırılan isimler arasındadır. Dominiken ve Fransisken tarikatları genel olarak koyu Katolik bir hayat sürmüş ve Kilise ile işbirliği içinde olmuşlardır.

1483 yılında Almanya'da dünyaya gelen Luther, aldığı çeşitli eğitimlerin ardından yaşadığı gizemli bir olay neticesinde manastır hayatına başlamış ve Katolik bir eğitimden geçmiştir. Ancak onun mizacına ve anlayışına ters gelen bazı olaylar neticesinde Luther kutsal kitap üzerine araştırmalar yapmış ve özellikle Hıristiyanlığın sloganı haline gelmiş olan “sevgi ve merhamet dini” ni bulmaya çalışmıştır. Çünkü ona göre Kilise Tanrı'nın merhametinden çok öfkesine vurgu yaparak tüm Avrupa toplumu üzerinde bir korku imparatorluğu inşa etmiştir. Luther'in kendi kafasındaki soruları çözümlmek için çıktığı bu yolculuk onu, siyasi, sosyal meseleler hakkında konuşmaya da itmiştir. Çünkü artık Luther, İncil'e başka bir gözle bakmaya başlamış İsa ve Pavlus'un öğretilerini farklı açılardan yorumlamıştır. Luther, endüljans ile dini duyguları sömürülen halkın bu durumuna son vermesi bakımından ve Kutsal kitabı anlamaya yönelik çalışmaları için takdiri elbette hak etmektedir. Fakat tarih içerisinde ön planda olmasını o dönemin

şartlarının uygunluğunda aramak daha objektif bir yaklaşım olacaktır. Luther'in dinsel boyutta getirdiği yenilikler sakramentleri ikiye indirmesi, Kilise'yi tanımaması, arafı yok sayması, evlenmeyi meşru kılması, iman ve kader anlayışları olarak özetlenebilir. O, reformunu "sola scriptura" "sola gratia" ve "sola fide" şeklinde ilan etmiştir. Kutsal kitabın her şeyden üstün olduğunu ve onun dini anlamada yeterli olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca, iman, kişinin ahiret kazanımları için yeterlidir ve kişinin kalbindeki iman ancak Tanrı vergisidir, insanın bunda bir müdahalesi olamaz demiş, bu nedenle yapılan bütün ibadetler Tanrı'ya karşı gelmek demek olup ibadetlerle cennete gidileceği düşüncesi, Luther tarafından tehlikeli bulunmuştur. Kişi kendisini Tanrı'nın merhametine bırakmalı ve ona güvenmelidir. Luther, bu çıkarımları Kutsal kitaba dayandırmış ve Latince İncil'e yaptığı Almanca çeviriyi bu görüşleri çerçevesinde yorumlayarak kaleme almıştır. Onun İncil çevirisi oldukça özgün, yalnızca imanı önceleyen, merhametli Tanrı imajı çizen, Pavlus'un öncelendiği, Alman Protestan İncilidir.

Luther politika ve o dönemin bir gerçeği olan savaşlar hakkında da fikirlerini beyan etmekten geri durmamıştır. Zira Kilise, yönetim ve Haçlı Seferlerini organize etmekle fazla meşgul olmuş Luther bu konudaki rahatsızlığını da dile getirmiştir. Ona göre, sevgi dininin temsilcileri olan ruhban sınıfın savaşları organize edip seferler için günah affı fırsatı sunması işini kötüye kullanmak ve kazanç kapısı oluşturmaya çalışmaktır. Buna şiddetle karşı çıkan Luther siyasi meselelere Kilise'nin karışmamasını bu işin yalnızca krala ve prenslere bırakılmasını önermiştir. Böylece seküler düşüncenin temellerini atmış daha sonra Jean Calvin ile "Seküler Otorite Sivil Yönetim" adıyla bir eser kaleme almışlardır. Amaç Kilise'yi savaşlar ve yönetimden uzak tutmaktır. Luteran hareket zamanla Protestanlığa evrilmiş mezhep savaşlarının yaşanmasına ve 1054'ten sonra ikinci büyük bölünmeye sebep olmuştur.

Reformun ardından değişen dünya düzeni, Rönesans ve coğrafi keşifler Avrupalı zihinlerde büyük bir aydınlanma sevinci oluşturmuştur. Fakat bu aydınlanma sanıldığı kadar hızlı gerçekleşmemiştir. Nitekim Luther döneminde yaşanan birçok olay, dönemi aydınlanma sıfatıyla anmaya engel olmuştur. Bunların başında, kendisi de bir heretik olarak görülen Luther'in, daha sonra başka inançları heretik olarak damgalaması gelmiştir.

Luther'in öteki algısı genelde Yahudiler olmuştur. Bunun sebebi Yahudilerin kendi yurtlarının olmaması dolayısıyla Hıristiyan devletlerin yönetimi altında yaşamalarıdır. O dönemde Alman toplumunda yaşayan birçok Yahudi de Luther'in onlar hakkında fikir edinmesi için yeterli olmuştur. Fakat Luther'in Müslüman algısı, Yahudi algısına göre çok daha çarpıtılmış bilgilerden oluşmuştur. Bunun sebebi Luther'in Müslümanlarla birebir diyaloglarının olmayışı, edindiği bilgilerin Müslüman hasmı kimselerden gelmesidir. Endülüs Emevi Devleti'ne İspanyollar tarafından son verilmesinin ardından güçlü bir Müslüman devlet olarak Osmanlı İmparatorluğu kalmış, bu da, Luther'in Müslüman algısının Türklerle sınırlı kalmasına sebep olmuştur. Onun Türklere yaklaşımı yine Hıristiyan merkezli olmuş, onları Hıristiyanların uyanması için Tanrı tarafından gönderilmiş bir uyarı, Tanrı'nın sopası olarak değerlendirmiştir. Bazen onları Mesih'in müjdecisi Deccal olarak nitelmiş bazen de esas Deccal'ın Kilise olduğunu Papacı Türklerin de onların yardımcıları olduğunu ifade etmiştir.

Günümüzde tartışılan meselelerden olan İslamofobi, Antisemitizm gibi meselelerin köklerinin tarihteki öteki algısında yattığı söylenebilir. Eğer Luther, İslam ve Müslümanlar hakkında daha kapsamlı bir araştırma yapsaydı yine aynı nefret söylemlerinde bulunur muydu bilemeyiz fakat derin bir araştırma yapmadığı ortadadır. Öyle ki, Müslümanlardan Sarazenler, Muhammedanlar olarak bahsetmiş, İslam teolojisine dair aslı olmayan beyanlarda bulunmuştur.

Netice itibariyle Avrupa'da heretik algısı yüzyıllar içerisinde oldukça farklı bir değişim göstermiştir. İlk olarak "Hıristiyanlık içinde genel kabul gören görüşe karşıt görüş" olarak tanımlanmış ve genel kabul gören görüş de Katoliklik olarak ifade edildiğinden Katoliklik dışındaki Hıristiyan akımlar kastedilmiştir. Başlarda Maniheizm merkezli anlayışlar heretik olarak nitelenirken daha sonra tek yetkili makam olarak görülen Kilise'ye eleştiri getiren bütün şahıslar ve gruplar heretik olarak muamele görmüştür. Dolayısıyla Kilise'ye yöneltilen herhangi bir eleştiri heretik olarak ilan edilmek için yeterli olmuştur.

16. Yüzyıl'da reform hareketinden sonra ise, Hıristiyanlık içerisinde hali hazırda iki büyük kopuş yaşandığından mezhep farklılıkları kabul edilmiş fakat bu defa da diğer dinlere mensup kişiler özellikle de Protestanlar tarafından heretik olarak kabul edilmişlerdir. Bu yüzyıl, heretik ilan edilen bir din adamının peşinden büyük

kitleleri sürüklemesiyle heretik algısında bir dönüşüme sebep olmuştur. Artık Kilise'ye yöneltilen eleştiriler heretik olmak için yeterli görülmemiş farklı dinler heretik sayılmaya başlanmıştır. Haçlı seferlerinde birincil düşman olan Müslümanların durumu reform sonrası da değişmemiş hatta Luther tarafından bizzat hedef olarak gösterilmişlerdir. Yahudiler de Hıristiyan memleketlerde azınlık olarak kalmaları dolayısıyla dışlanmışlardır. Bu da göstermiştir ki, ifade ettiği anlam değişse de Hıristiyanlık tarihinde daima “öteki” olarak görülen heretikler var olagelmiştir. Bu anlayışın sonuçları da 16. Yüzyıl'dan sonra Avrupa'da kendisini göstermiş ve göstermektedir.

KAYNAKLAR

- ABU MUNSHAR Maher, “Hristiyan Tarihçilerin Gözünden Haçlı Vahşeti”, *Derin Tarih*, (11.2017).
- Ahmet Rıza Bey, *Batı'nın Doğu Politikası'nın Ahlaken İflası*, çev. Ziyad Ebuzziya, 1. b., Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 1988.
- AKALIN Kürşat Haldun, “Pavlus’da Gnostik İnsan Ayrımcılığı: Ruhsal Uluslar Karşısındaki Bedensel İsraililer”, *Hitit Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (12.2013).
- AKIN Haydar, *Ortaçağ Avrupası’nda Cadılar ve Cadı Avı*, 1. b., Ankara: Dost Kitabevi, 2001.
- , *Ortaçağ Sonları ve Yeniçağ Başlarında Avrupa’da Çocuk Cadılar ve Çocuk Cadı Avı*, Ankara: Phoenix Yayınevi, 2010.
- AKSAN Yücel, “1450-1750 Yılları Arasında Avrupa’da Cadılık”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, (2013).
- ALBAYRAK Kadir, “İznik Konsili Öncesinde ve Sonrasında Heretik Hristiyan Akımları”, *Uluslararası İznik Sempozyumu*, (05.09.2005).
- ALTUNKANAT Sedat, “Hristiyanlık’ta Monofizit ve Diyofizit Kristolojinin Konsiller Açısından Değerlendirilmesi”, *Kesit Akademi Dergisi*, (09.2020).
- ANGELOVSKA-PANOVA Maja, Ružica CACANOSKA, “Historical and Cultural Implications of Bogomilism”, *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*, (2016).
- ARSLANTAŞ Nuh, “Yahudilerin Sürgün Travması Osmanlı’da Dindi”, *Derin Tarih*, (11.2015).
- ASLAN Reza, *Zelot*, çev. Nalan Tümay, 1. b., İstanbul: Okyanus, 2014.
- ATAURRAHİM Muhammed, Ahmed THOMSON, *Bir İslam Peygamberi Hz. İsa*, çev. Gülsüm Mehdiyev, 6. b., İnsan Yayınları, 2015.
- AYDIN Mehmet, “Kilise”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Ankara, 2002, C. 26, ss. 11-14.
- BARTLOVÁ Milena, “Understanding Hussite Iconoclasm”, *Filosoficky Casopis*, C. 57, (2009).
- BERKTAY Fatmagül, “Avrupa’da Cadılık ve Cadı Avı: Çok Katmanlı Bir Karanlık Tarihsel Olgu”, *DoğuBatı*, (2018).
- BİRKETT Kirsten, *Reform’un Özü*, çev. Onur Yöş, Bütün Dünya Kitaplığı, 2003.
- CANVEREN Önder, “Martin Luther’in İslam ve Türkler Hakkındaki Değerlendirmeleri”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (10.2014).
- CEYLAN İsmail Fatih, *Tapınak Şövalyeleri*, 1. b., İstanbul: Vega, 2018.
- ÇETİN Altan, Galip ÇAĞ, “Bosna’nın Osmanlı İdaresine Geçişinde Bogomillğin Etkisi”, *Tarih Okulu*, (2011).
- ÇETİN ÜNAL Banu, “Avrupa’nın Felaketler Yüzyılında Bir Devrimci Olarak John Wycliffe’in Etkisi”, *Ortaçağ Araştırmaları Dergisi*, (06.2019).
- ÇOĞ Mehmet, “İslam-Bizans İlişkileri Bağlamında ‘Pavlikanlar’ Üzerine Bir Değerlendirme”, *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2008).
- DELANTY Gerard, *Avrupa’nın İcadı*, çev. Hüsamettin İnaç, 4. b., Ankara: Adres Yayınları, 2014.
- DEMİR Baykar, “Endor Cadısı İkonografisi”, *Sanat Tarihi Yıllığı*, (2019).
- DEMİR Konur Alp, “Hristiyanlık Dininin Devlet Yönetimi Üzerine Etkileri”, *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sy. 23, (2019).
- DEMİRCİ Kürşat, “Engizisyon”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, C. 11.
- DEMİRKENT Işın, “Haçlılar”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1996, C. 14.
- DVORNİK Francis, *Konsiller Tarihi İznik’ten II. Vatikan’a*, çev. Mehmet Aydın, 2. b., Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2019.
- ELİADE Mircea, *Dinsel İnançlar ve Düşünceler Tarihi*, çev. Ali Berktaş, 1. b., Kabalcı, 2003.

- ER Koray, *Tanrı'nın Sopası Türkler*, 1. b., İstanbul: Historia, 2018.
- ERBAŞ Ali, *Hristiyanlıkta Reform ve Protestanlık tarihi*, 1. b., Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2015.
- EROĞLU Ahmet Hikmet, *Osmanlı Devleti'nde Yahudiler*, Ankara: Berikan Yayınevi, 2013.
- FEBVRE Lucien, *Martin Luther Alın Yazısı*, çev. Serpil Gürer, 1. b., Ankara: Cümle Yayıncılık, 2016.
- GÜNDÜZ Şinasi, *Din ve İnanç Sözlüğü*, 1. b., Vadi, 1998.
- , “Dinlerde Ayrılık ve Çatışma Ortodoksi Heresi Kavgası”, *İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sy. 9, (2004), s. 19.
- GÜNGÖR Ali İsra, *Evanjellikler*, 1. b., İlgi Kültür Sanat Yayınları, 2016.
- HAGEMANN Ludwig, *Martin Luther ve İslam Anlayışı*, Dokuz Eylül Yayınları, 2000.
- HALİS Göktuğ, *Tapınak Şövalyeleri Tarihi*, 2. b., İstanbul: Helios Kitap, 2018.
- HAMILTON Janet, Bernard HAMILTON, Yuri STOYANOV, *Hristiyan Düalist Heretikler*, çev. Leyla Kuzucular, Ankara: Yurt Kitap Yayın, 2010.
- HARMAN Ömer Faruk, “Endüljans”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, İstanbul, 1995, C. 11.
- , “Katoliklik”, Ankara, 2002, C. 25.
- HAZARD Paul, *Batı Düşüncesindeki Büyük Değişme*, çev. Erol Güngör, İstanbul: Tur, 1981.
- HENRICH Sarah, James L. BOYCE, “Martin Luther- Translations of Two Prefaces on Islam”, *Word & World*, (Spring.1996).
- HERRERA Jorge Manuel Gil, “İspanya'dan Galata'ya Çileli Yolculuk”, *Derin Tarih*, (11.2015).
- HİTLER Adolf, *Kavgam*, 2. b., İstanbul: Uğur Tuna Yayınları, 2016.
- HODGSON Marshall, *Dünya Tarihini Yeniden Düşünmek*, çev. Ahmet Kanlıdere, Ahmet Aydoğan, 2. b., İstanbul: Vadi, 2018.
- HORNÍČKOVÁ Kateřina, Michal ŠRONĚK, (ed.), *From Hus to Luther: Visual Culture in the Bohemian Reformation (1380-1620)*, Turnhout: Brepols Publishers, 2016.
- IŞIK Halim, “Katharlar: Balkan Kökenli, Avrupa Ortaçağında Katoliklerce Yakılarak Öldürülen Heretik Hristiyan Dinî Hareket Üzerine Bir İnceleme”, *Sosyal Bilimler Dergisi*, (09.2019).
- İSTEK Gülşen, “Almanca Eserlerde Çocuk Haçlı Seferleri”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, (08.2019).
- IŞIK Halim, “Hristiyan Düalist-Gnostik Bir Tarikat Olarak Bogomilizm ve Avrupa Heretik Toplumlarına Etkileri”, *Balkan Araştırma Enstitüsü Dergisi -Trakya Üniversitesi*, C. 6, sy. 1 (2017), ss. 109-87.
- KALELİ Emrullah, “Haçlı Seferleri Zamanında Avrupa'da Antisemitizm”, (2013).
- KOCA Salim, “Haçlı Seferleri Sebep ve Sonuçları Bakımından Nasıl Değerlendirilebilir?”, *Gazi Akademik Bakış*, (2017).
- KÖFTÜRCÜ Hüseyin, “Martin Luther ve Osmanlı Devletiyle İlişkileri”, *Tarih Okulu Dergisi*, (09.2017).
- KÜÇÜK Abdurrahman, Günay TÜMER, Mehmet Alparslan KÜÇÜK, *Dinler Tarihi*, 4. b., Ankara: Berikan Yayınevi, 2014.
- LENSCH Christopher, “The Morning Star Of The Reformation: John Wycliffe”, *Western Reformed Seminary Journal*, (08.1996).
- LINDBERG Carter, *Avrupa'da Reform Tarihi*, çev. Özgür Umut Hofaşçı, İstanbul: İnkılap, 2014.
- LOMAS Robert, *Tapınakçılığın Gizemi*, çev. Umut Kara, Ankara: Yurt Kitap Yayın, 2011.
- LUTHER Martin, “On the Jews and Their Lies”, *Martin LUTHER*, çev. Martin Bertram, t.y., 77.
- , “Table Talk”, çev. William Hazlitt, Grand Rapids, 23.03.2004.
- LUTHER Martin, Jean CALVİN, *Seküler Otorite Sivil Yönetim*, çev. İsmail Hakkı Yılmaz, Pinhan Yayıncılık, 2016.

- MARTHALER Berard, (ed.), *New Catholic Encyclopedia: Ref-Sep*, Subsequent edition., Detroit: Cengage Gale, 2002.
- MARTİN Sean, *Gnostikler İlk Hristiyan Sapkınlar*, çev. Eylem Çağdaş Babaoğlu, Kalkedon Yayınları, 2010.
- , *Ortaçağ'da Avrupa'da Alevi Hareketi Katharlar*, çev. Barış Baysal, 1. b., İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2009.
- , *Tapınak Şövalyeleri*, çev. Barış Baysal, İstanbul: Kalkedon Yayınları, 2009.
- MIHAIL VASILE Lulian, *Girolamo Savonarola*, Lucian Blaga University of Sibiu, t.y.
- MULLETT Michael, "Luther: Tutucu mu, Devrimci mi?", *Tarih ve Toplum Dergisi İletişim Yayınları*, çev. Fatmagül Berktaş, (04.1984).
- NORRED Patricia A., *Girolamo Savonarola And The Problem Of Humanist Reform In Florance*, (Master of Arts Tezi), North Texas, 1988.
- OLGUN Hakan, *Luther ve Reformu Katolisizm'i Protesto*, Eskiyeeni Yayınları, 2017.
- , *Sekülerliğin Teolojik Kurgusu Protestanlık*, Minelnihal, 2019.
- , (ed.), *Teolojik Uyum Sorunu Luther ve İslam*, Ağaç Kitabevi Yayınları, 2008.
- OMAN John, "Church", *Encyclopedia of Religion and Ethics*, ed. James Hastings, Edinburgh: Burial Confessions, 1910, C. 3.
- OYMAK İskender, "Pavlikianların Tarihçesi, İnanç Esasları ve Pratikleri", *Dini Araştırmalar*, (2008).
- ÖZİŞİK Sakin, "Pavlikan Kilisesi ve Eski Hristiyan Heresileriyle İlişkisi", *C.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (2010).
- PAŞA Ziya, *Engizisyon Tarihi*, çev. Muhammet Enes Karadeniz, 1. b., Karbon Kitaplar, 2019.
- SARIKÇIOĞLU Ekrem, *Diğer İnciller*, 3. b., Fakülte Kitabevi, 2016.
- SCOGNAMILLO Giovanni, *Medeniyetler Çatışmasında Batı'nın İnanç Temelleri*, 1. b., İstanbul: Karakutu, 2002.
- SEYFELİ Canan, "Byzantine Paulicians: Beliefs and Practices", *Journal of Religious Inquiries*, (08.08.2020).
- SMITH Preserved, *Rönesans ve Reform Çağı*, çev. Serpil Çağlayan, 1. b., İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.
- SORMUNEN Eino, *Martin Luther*, İstanbul: Zafer Matbaası, 1984.
- ŞENAY Bülent, "Yahudi-Hristiyan İlişkileri Tarihi, Antisemitizm ve Oryantalizm", *Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, C. 4, sy. 5, (2002).
- TANYU Hikmet, "Martin Luther'in Türkler Hakkındaki Sözleri", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1981).
- TESTAS Guy, Jean TESTAS, *Engizisyon*, çev. Ali Erbaş, İnsan Yayınları, 2003.
- "The World Of Luther", *National Geographic Magazine*, (10.1983).
- WAARDENBURG Jacques, "Reform", *TDV İslam Ansiklopedisi*, 2007, C. 34.
- WEINSTEIN Donald, *Savonarola: The Rise and Fall of a Renaissance Prophet*, New Haven: Yale University Press, 2011.
- WIENER Peter, *Hitler'in Manevi Atası Martin Luther*, çev. Hakan Olgun, 1. b., İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2002.